

Zbirka eseja
po izboru
Tom G. Palmera

Moralnost kapitalizma

The Morality of Capitalism

MORALNOST KAPITALIZMA

Izabrao i priredio: Tom G. Palmer

Naslov izvornika / Acknowledgment

The Morality of Capitalism, Ottawa, USA: Jameson Books, Inc., 2011.

The Morality of Capitalism, Ottawa, first edition, was originally published in English in 2011. This translation is published by arrangement with Students For Liberty and Atlas Economic Research Foundation. / *Moralnost kapitalizma*, prvo izdanje, je originalno objavljeno na engleskom 2011. godine. Ovaj prijevod je objavljen u dogovoru sa Students For Liberty i Atlas Economic Research Foundation.

Copyright notice

Copyright © 2011 by Students For Liberty and Atlas Economic Research Foundation

Izdavač: Centar za poslovnu afirmaciju, Zenica

Za izdavača: Edo Omerčević

Izabrao i priredio: Tom G. Palmer

Prijevod: Ibrahim Zahirović

Lektor: Dženan Smajić

Štampa: Dobra knjiga d.o.o., Sarajevo

Tiraž: 500 primjeraka

Zenica, 2014.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

330.342.141:339.92](049.3)

MORALNOST kapitalizma : sve što vam vaši profesori neće reći uključujući eseje od Mario Vargas Llosa, Nobelovac iz oblasti književnosti; Vernon Smith, Nobelovac iz oblasti ekonomije; John Macky, jedan od osnivača "Whole Foods Market"-a / uredio Tom G. Palmer ; [prijevod Ibrahim Zahirović]. - Zenica : Centar za poslovnu afirmaciju, 2014. - 136 str. : ilustr. ; 22 cm

Prijevod djela: Morality of capitalism. - Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-0333-0-8

1. Palmer, Tom G.

COBISS.BH-ID 21312774

Moralnost kapitalizma

Sve ono što vam vaši profesori neće reći

Uključujući eseje od:

Mario Vargas Llosa, Nobelovac iz oblasti književnosti

Vernon Smith, Nobelovac iz oblasti ekonomije

John Mackey, Jedan od osnivača „Whole Foods Market“-a

Izabrao i priredio: Tom G. Palmer

CPA

cognitio, veritas, libertas

spoznaja, istina, sloboda

Sadržaj

Predgovor (<i>Ajdin Huseinspahić</i>)	7
Uvod: Moralnost kapitalizma (<i>Tom G. Palmer</i>)	9
Historija jedne riječi	13
Kapitalizam slobodnog tržišta naspram kroni kapitalizma	18
1. Poglavlje: Prednosti poduzetničkog kapitalizma	23
Intervju sa jednim poduzetnikom	25
(<i>Sa: John Mackeyom; intervju vodio Tom G. Palmer</i>)	
Sloboda i dostojanstvo pojašnjavaju moderni svijet (<i>Deirdre N. McCloskey</i>)	37
Natjecanje i saradnja (<i>David Boaz</i>)	41
Privatno zdravstvo i motiv saosjećanja (<i>Tom G. Palmer</i>)	47
2. Poglavlje: Dobrovoljna interakcija i samointeres	51
Paradoks moralnosti (<i>Mao Yushi; prevela Jude Blanchet</i>)	53
Moralna logika jednakosti i nejednakosti u tržišnom društvu (<i>Leonid V. Nikonov</i>)	65
Adam Smith i mit o pohlepi (<i>Tom G. Palmer</i>)	73
Ayn Rand i Kapitalizam: Moralna revolucija (<i>David Kelley</i>)	79

3. Poglavlje: Proizvodnja i raspodjela bogatstva	95
Tržišna ekonomija i distribucija bogatstva	97
<i>(Ludwig Lachmann)</i>	
Ujedinjenje političkih i ekonomskih sloboda „potpaljuje“ ljudska čuda	105
<i>(Temba A. Nolutshungu)</i>	
4. Poglavlje: Globalizacija kapitalizma	109
Globalni kapitalizam i pravda	111
<i>(June Arunga)</i>	
Napredak čovječanstva kroz globalizaciju	115
<i>(Vernon Smith)</i>	
Kultura slobode	123
<i>(Mario Vargas Llosa)</i>	
Dodatno štivo	133

Predgovor

(Ajdin Huseinspahić)

Živimo u vremenu neshvaćenog i često namjerno zloupotrebjenog pojma kapitalizma; u vremenu kada je teško, gotovo pa galilejevski (ne)moguće, objasniti ishodišni, originalni i jedino ispravan pojam kapitalizma koji je decenijama bio anatemiziran. Knjiga, intrigantnog ali mogućeg i stereotipno nespojivog, ali realno egzistirajućeg i s kapitalizmom prirodno kohabitirajućeg epiteta imanentnom jednom velikom ekonomsko-političkom sistemu, a iskazanom u naslovu knjige „Moralnost kapitalizma“ je veliko osvježenje za naše tranzicijsko, društveno-politički i pravno-ekonomski trusno područje.

U zajednici u kojoj preovladavaju mišljenja da je državni intervencionizam najpoželjniji vid ekonomskog aktivizma, te da je ekonomski liberalizam put ka beskrupuloznom i nemoralnom bogaćenju manjine, a na račun većine (što je posljedica decenijskog utjecaja prilagođenog učenja marksizma) iznimno se hrabrim i odvažnim čini aktueliziranje pitanja spojivosti morala i kapitalizma kao dva korelativna i nadopunjujuća pojma. Stoga, ovo djelo je ozbiljan korak ka otkrivanju i prezentaciji praiskonske prirode pojma kapitalizma, koji promoviše slobodu čovjeka, obavezu poštivanja pravnih normi i revnosnog, pravovremenog i odgovornog odnosa spram države, ali iz jednog drugog ugla koji prvenstveno polazi od afirmisanja kreativnog duha svakog pojedinca i prava da pojedinac, ograničen isključivo pravom drugog, slobodno raspolaže svojim radom i ostvarenim vrijednostima. Još su i stari Rimljani utvrdili kako su zapovijesti prava sljedeće: pošteno živjeti, drugoga ne oštetiti i svakome njegovo pravo dati (*Digest*, 1.1.10.1: “Ulpianus 1 reg. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum –ius- cuique tribuere.”). Upravo na tome postulatu i kapitalizam temelji svoje postojanje što se jasno zaključuje iz priloženih eseja.

Kapitalizam je društveno-ekonomski sistem koji se u svojoj suštini bazira na aktueliziranju kulturnih, tradicionalnih, religijskih, ekonomskih i inih vrijednosti jednog društva. Pogrešno bi bilo polaziti od činjenice da je kapitalizmu jedino imanentno promovisanje ekonomskih vrijednosti. Stoga, ova knjiga se dojmima posebno vrijednom

zbog pristupa pojašnjavanju pojma kapitalizma. Ako bi se šta moglo prigovoriti ovoj knjizi je na momente nekorektno minimiziranje državnog utjecaja i uloge države koja je nezaobilazna kao faktor pravno-političke sigurnosti, ali ne i nužno ekonomskog prosperiteta zajednice.

Najveća vrijednost knjige se krije u pokušaju pomirenja (ne) apsolutnih prava čovjeka da radi i produkuje nove vrijednosti, s jedne strane i uloge države koja treba biti ispravno shvaćena i pozicionirana, s druge strane. Kapitalizam upravo to i podrazumijeva, akciju države na stvaranju uslova za slobodno djelovanje i kreiranje sigurnog ambijenta za slobodno odvijanje tržišne utakmice čiji je temelj u slobodnoj volji lica da učestvuju u istoj. Naravno u knjizi je ukazano i na ograničenje državne „gramzivosti“ prema pojedincu koji privređuje. Pored toga poduzetnik/privrednik treba djelovati u društvu u kojem prema državi treba izvršiti „razumne“ obaveze, a zauzvrat dobiti „klimu“ koja podstiče, a ne guši njegov napredak i razvoj.

Ispravno i nepatvoreno poimanje kapitalizma koje je obrađeno u ovoj knjizi ukazuje na to da istinski kapitalizam nije kapitalizam beskrupuloznosti, bahatosti i ostvarenja profita po svaku cijenu. To je zapravo kapitalizam koji je, kako je to u jednom od eseja lijepo opisano, utemeljen na vladavini zakona, jednakosti prava za sve, na slobodi izbora zanimanja (slobodnoj odluci da li raditi u državnom ili privatnom sektoru), slobodi razmjene ostvarenih dobara, slobodi inovacija, vodeći računa o zaradi i gubitku, kao i o uživanju u plodovima svog rada, te slobodi njihova ulaganja bez straha od oduzimanja ili ograničavanja od strane onih koji nisu ulagali u vlastiti razvoj i profesionalno usavršavanje.

S tog aspekta posmatrana ova knjiga predstavlja nemjerljiv doprinos kako akademskoj tako i široj bosanskohercegovačkoj zajednici. Mnogi autori u ovoj knjizi svojim esejima pozivaju na slobodno promišljanje i ostvarenje blagostanja u društvu, a za što je od esencijalne važnosti ispravno razumijevanje i pozicioniranje države i njene uloge u sveopćem ekonomskom prosperitetu i vraćanju na staze ispravnog percipiranja vrijednosti kapitalizma.

Uvod: Moralnost kapitalizma

(Tom G. Palmer)

Ova knjiga tematizira moralno obrazloženje onoga što filozof Robert Nozick naziva „kapitalističkim postupcima među odraslima.“¹ Autor se u ovom djelu bavi sistemom kooperativne proizvodnje i slobodne razmjene okarakterizirane dominacijom spomenutih postupaka.

Na samom početku bilo bi korisno osvrnuti se na sam naslov knjige „Moralnost kapitalizma.“ Eseji u ovoj knjizi govore o *moralnosti* kapitalizma; oni se ne koriste isključivo apstraktnom moralnom filozofijom, već uključuju i ekonomiju, logiku, historiju i književnost, kao i druge discipline u nauci. Štaviše, oni govore i o moralnosti *kapitalizma*, a ne samo o moralnosti slobodne razmjene. Pojam „kapitalizam“ ne podrazumijeva samo razmjenu dobara i usluga, koje u tom obliku postoje još od drevnih vremena, već uključuje i inovacije, stvaranje bogatstva, i društvene promjene koje su donijele blagostanje milijardama ljudi, a što je prijašnjim generacijama bilo nezamislivo.

Kapitalizam se odnosi na legalni, društveni, ekonomski i kulturni sistem koji uzdiže princip jednakih prava za sve, afirmiše „karijere za talentovane“ i promoviše decentralizovanu inovativnost i proces učenja baziran na pokušajima i greškama - a što je ekonomista Joseph Schumpeter označio „kreativnim razaranjem“ - putem dobrovoljnog procesa tržišne razmjene. Kapitalističko društvo cijeni poduzetnike, naučnike, one koji rizikuju, inovatore, odnosno one koji stvaraju. Iako osuđen od strane filozofa (posebno marksista) koji su i sami materijalisti, kapitalizam je u svojoj srži duhovno i kulturno preduzeće. Kako je historičarka Joyce Appleby u svojoj nedavnoj studiji *The Relentless Revolution: A History of Capitalism* istakla, „kapitalizam je kulturološki sistem, a ne samo ekonomski, i zbog toga se ne može objasniti samo materijalističkim faktorima.“²

1 Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (New York: Basic Books, 1974), str. 163.

2 Joyce Appleby, *The Relentless Revolution: A History of Capitalism* (New York: W. W. Norton and Co., 2010), str. 25-26.

Kapitalizam je sistem sa kulturološkim, duhovnim i etičkim vrijednostima. Kako su ekonomisti David Schwab i Elinor Ostrom primijetili u svojoj prvobitnoj studiji primjenom teorije igara o ulozi normi i pravila u održavanju otvorene ekonomije, slobodna trgovina opstaje na normama koje sprječavaju krađu i štite nas od potencijalnih kradljivaca te „potiču povjerenje“³. Kapitalistička interakcija je temeljno strukturirana prema etičkim normama, te je daleko od amoralne arene sukoba interesa, a kako je prikazuju oni koji ovu ideju žele ugroziti ili pak uništiti. Uistinu, kapitalizam se zasniva na odbacivanju pljačke i otimanja, putem kojih je moguće steći većinu imovinske mase, odnosno materijalnih dobara. (Činjenica je, da u većini zemalja, kako u sadašnjosti tako i u prošlosti, vlada mišljenje da su svi bogati ljudi svoj imetak stekli „preko“ drugih, pogotovo zbog toga što oni imaju pristup organizovanim silama, odnosno današnjim riječima kazano, vladama. Ta grabežljiva elita dakako koristi ovu silu da zadobije monopol i zaplijeni plodove drugih preko poreza. Hrani se od državnih riznica, koristi nametnute državne monopole i ograničenja tržišnog natjecanja. Samo zbog postojećih principa na kojima počiva kapitalizam ljudi današnjice postaju bogati bez toga da budu kriminalci.)

Pogledajte šta ekonomist i historičar Deirdre McCloskey naziva „velikom činjenicom“: „Stvarni dohodak po glavi stanovnika danas premašuje onaj iz osamnaestog i devetnaestog stoljeća za šesnaest puta, u zemljama kao što je Velika Britanija i druge koje su doživjele moderni privredni razvoj.“⁴ Ovaj slučaj nema sebi ravnoga u čitavoj ljudskoj historiji. McCloskeyova procjena je, u stvari, poprilično konzervativna. Ona ne podrazumijeva utjecaj nevjerovatnog napretka u nauci i tehnologiji koji nam je omogućio „držati“ svijet u našim rukama. Kapitalizam stavlja ljudsku kreativnost u službu čovječanstva poštujući i poticajući poduzetničke inovacije, taj skoro neprimjetni faktor koji objašnjava razliku između načina današnjeg života i života kojeg su generacije i generacije naših predaka živjele sve do devetnaestog stoljeća. Inovacije

3 David Schwab & Elinor Ostrom, “The Vital Role of Norms and Rules in Maintaining Open Public and Private Economies,” *Moral Markets: The Critical Role of Values in the Economy*, ed. Paula J. Zaka (Princeton: Princeton University Press, 2008), str. 204-27.

4 Deirdre McCloskey, *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World* (Chicago: University of Chicago Press, 2010), str. 48.

koje su promijenile život ljudi ne moraju strogo biti naučne ili tehnološke, već i institucijalne. Nova preduzeća svih vrsta dobrovoljno koordiniraju i koriste usluge rada ogromnog broja ljudi. Nova finansijska tržišta i instrumenti spajaju štednje i ulaganja milijardi ljudi dvadeset i četiri sata dnevno. Nove telekomunikacijske mreže spajaju ljude iz svih krajeva svijeta. (Danas sam vodio razgovore s prijateljima iz Finske, Kine, Maroka, SAD-a, i Rusije, te čitao facebook komentare i razgovore s prijateljima i poznanicima iz SAD-a, Kanade, Pakistana, Danske, Francuske i Kirigistana.) Novi proizvodi nam pružaju udobnost, užitak i obrazovanje, što je bilo nezamislivo prijašnjim generacijama (upravo ovu knjigu pišem na Apple Mac Book Pro-u.). Ove promjene su učinile naše društvo na bezbroj načina dramatičnijim u odnosu na sva ljudska društava koja su mu prethodila.

Kapitalizam nije samo izgradnja stvari, na način na koji su socijalistički diktatori „poticali“ svoje robove da „grade budućnost!“ Kapitalizam je usmjeren ka stvaranju vrijednosti, a ne samo ka napornom radu, žrtvovanju ili zapošljavanju. Oni koji ne uspiju da shvate kapitalizam brzo podrže „stvaranje radnih mjesta“ kako bi ljudi „našli“ posla. Oni koji postupaju na navedeni način poentu rada su razumjeli mnogo manje nego što su razumjeli smisao kapitalizma. U često pripovjedanoj priči, ekonomisti Miltonu Friedmanu je pokazano gradilište velikog kanala u Aziji. Kada je primijetio da je neobično to što radnici prenose velike količine zemlje i kamenja lopatama umjesto opremom koja je namijenjena takvom transportu, rečeno mu je „vi to ne razumijete; oni to rade kako bi imali posla.“ Na to je Friedman odgovorio: „Oh, ja sam mislio da vi pokušavate iskopati kanal. Ako ste mislili stvoriti im poslove, zašto im onda niste dali kašike umjesto lopata?“

Merkantilista H. Ross Perot, tokom svoje kandidature za predsjednika Sjedinjenih Američkih Država 1992. godine, žalio se tokom predsjedničkih debata da Amerika kupuje kompjuterske čipove iz Tajvana, a da Tajvan kupuje čips iz Amerike. Izgledalo je kao da je Perota stid što Amerika prodaje „obične“ čipove; jer i on je bio Lenjinovog mišljenja da se vrijednost dobija samo industrijskom proizvodnjom u tvornicama. Ekonomist Michael Boskin sa univerziteta Stanford je pravilno uočio da ako govorite o vrijednosti kompjuterskih čipova u dolarima, i čipsa u dolarima, vi jednostavno govorite o vrijednosti dolara, ništa

više. Stvaranje vrijednosti putem sijanja krompira u Idaho ili stvaranje vrijednosti rastapanjem silicija u Taipeiu je jednostavno stvaranje vrijednosti. Komparativna prednost⁵ je zapravo ključ za specijalizovanje i trgovinu; ne postoji ništa što umanjuje vrijednost proizvodnje, da li bili farmer, radnik stolarije (danas sam radio sa tri zaposlenika u stolariji koji su premjestili veliki dio moje knjižnice što mi je omogućilo da stvorim predstavu o tome koliko vrijednosti su oni unijeli u moj život) kao finansijer, itd. Tržište, a ne arogantni merkantilistički političari, ukazuju nam kada stvaramo vrijednost, a što bi bez slobodnog tržišta bilo nemoguće spoznati.

Kapitalizam nije samo stvar razmjene maslaca za jaja koju ljudi obavljaju stoljećima, već povećavanja vrijednosti kroz mobilizaciju ljudske snage i genijalnosti na do tada neviđen način u ljudskoj historiji, kako bi se stvorilo bogatstvo za obične ljude koji bi zadivili i začudili i najbogatije i najsilnije kraljeve, sultane i careve prošlih vremena. Radi se o eroziji dugo skrivenih sistema moći, dominacije i privilegija i otvaranja „karijera za talente“, o zamjeni sile ubjeđivanjem⁶, te zavisti za uspjeh⁷. To je ono što je omogućilo moj i vaš život. (Jedina stvar koju su kraljevi, sultani i carevi imali, a današnji obični ljudi nemaju je moć nad narodom i sposobnost da upravljaju njima. Imali su ogromne palače napravljene od novca iz poreza, ali ne i unutrašnje grijanje i hlađenje; robove i sluge, ali ne i mašine za pranje rublja i suđa; čitave armije kurira i poštara, ali ne i mobitele i Wi-Fi; doktore i vječve, ali ne i anestetike da im umanje bolove i antibiotike da izliječe infekcije; bili su silni, ali ipak siromašni za današnje standarde.)

5 Za jednostavno aritmetičko objašnjenje principa komparativne prednosti, posjetite: tomgpalmer.com/wpcontent/uploads/papers/The%20Economics%20of%20Comparative%20Advantage.doc.

6 Za izvanredan pogled o sili u međuljudskim odnosima pogledajte: James L. Payne, *A History of Force* (Sandpoint, Idaho: Lytton Publishing, 2004).

7 Zavist kao poticaj je štetan za društvenu saradnju i neprijateljski je nastrojen prema kapitalizmu slobodnog tržišta kako je poručeno od strane mnogih mislilaca. Novi i zanimljiv pristup koji se oslanja na klasični indijski ep „Mahabharata“ i može se naći u Gurcharan Das, *The difficulty of being good: On the Subtle Art of Dharma* (New York: Oxford University Press, 2009), esp. str. 1-32.

Historija jedne riječi

Slobodna tržišta, shvaćena kao sistemi slobodne razmjene među osobama sa jasno definisanim, zakonski zaštićenim i prenosivim pravom vlasništva nad oskudnim resursima, su nužan uslov za ostvarenje bogatstva u modernom svijetu. Međutim, kako su ekonomski historičari, od kojih je najpoznatiji Deirdre McCloskey, uvjerljivo pokazali, ona nisu sasvim dovoljna. Naime, nešto drugo je potrebno, a to su: etika slobodne razmjene i stvaranja bogatstva putem inovacija.

S tim u vezi, nekoliko riječi o samom pojmu „kapitalizam“ na ovom mjestu se čine sasvim primjerenim. Socijalni historičar Fernand Braudel je, u periodu između dvanaestog i trinaestog stoljeća, pratio kontekst i terminologiju u okviru koje je upotrebljavan pojam „kapital“, kada se ovaj pojam vezivao za pojmove „sredstva, zalihe robe, sume novca, ili novac koji nosi kamatu.“⁸ Tako je Braudel, primijetio da se riječ „kapitalist“ nikada nije koristila u pozitivnom kontekstu.⁹ Riječ kapitalizam nastala je kao izraz zloupotrebe, u devetnaestom stoljeću, primjerice, kada je francuski socijalista Louis Blanc definisao kapitalizam kao „prisvajanje kapitala isključivanjem protivnika.“¹⁰ Karl Marx se koristio izrazom „kapitalistički način proizvodnje“ a njegov žarki sljedbenik Werner Sombart je bio taj koji je popularizirao izraz „kapitalizam“ u svojoj knjizi iz 1912. godine „Der Moderne Kapitalismus.“ (Marxov saradnik, Friedrich Engels, smatra Sombarta jedinim misliocem u Njemačkoj koji je stvarno shvatio Marxa; Sombart kasnije postaje pristalica druge forme anti-kapitalizma, nacionalnog socijalizma, tj nacizma.)

U njihovom napadu na „kapitaliste“ i „kapitalistički način proizvodnje“ Marx i Engels su shvatili da je „buržoazija“ (to je bio njegov izraz za „klasu“ koja je imala moć nad „sredstvima za proizvodnju“) radikalno promijenila svijet:

8 Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century: The Wheels of Commerce* (New York: Harper & Row, 1982), str. 232.

9 Ibid., str. 236.

10 Louis Blanc, *Organisation du Travail* (Paris: Bureau de la Société de l'Industrie Fraternelle, 1847), cited in Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century: The Wheels of Commerce*, op. cit., str. 237.

„Buržoazija, tokom svoje stogodišnje oskudne vladavine, stvorila je više masovnih i kolosalnih proizvođačkih sila nego li sve prijašnje generacije zajedno. Podvrgavanje prirode čovjeku, mašinerija, primjena hemije u industriji i poljoprivredi, brodovi na paru, željeznica, električni telegrafi, krčenje cijelih kontinenta zarad kultivacije, kanalizovanje rijeka, dovelo je do uzdizanja novih populacija iz ničega – a o kojem ljudi u prijašnjem stoljeću nisu mogli ni sanjati, a ni pretpostaviti kolika se snaga krije u društvenom radu.“¹¹

Marx i Engels se nisu divili samo tehnološkim inovacijama, već i „stvaranju novih populacija iz ničega“, što je bio upečatljiv način za opisivanje pada smrtnosti, povećanja životnog standarda i produžetka životnog vijeka. Naravno, unatoč takvim postignućima, Marx i Engels su i dalje pozivali na „uništenje kapitalističkog načina proizvodnje“, ili, da budemo malo precizniji, mislili su da će on sam sebe uništiti i preći u novi sistem koji bi bio u potpunosti perfektan, tako da za time nema potrebe, štaviše, bilo bi i uvredljivo uopće pokušati opisivati način funkcionisanja takvog sistema.¹²

Što je još bitnije, Marx i Engels temelje svoju kritiku kapitalizma (kritika koja je, unatoč neuspjehu da ispune svoja obećanja, ostala iznimno utjecajna među intelektualcima širom svijeta) na općoj konfuziji u vezi s onim što su podrazumijevali pod pojmom „buržoazija“ i njegove

11 Karl Marx & Frederick Engels, *Manifesto of the Communist Party*, Karl Marx and Frederick Engels, *Collected Works, Volume 6* (1976: Progress Publishers, Moscow), str. 489.

12 Za detaljnu kritiku Marxove ekonomske teorije, pogledajte Eugen von Böhm-Bawerk, *Karl Marx and the Close of His System* (1896; New York: Augustus M. Kelley, 1949). Bolji prijevod Böhm-Bawerkovog djela bi bilo „Zaključak o marksističkom sistemu“. Böhm-Bawerk nazivom svog djela upućuje na objavljivanje trećeg toma kapitala, koji je „zaključio“ marksistički sistem. Treba naglasiti da je kritičizam Böhm-Bawerka u potpunosti interna kritika, i ne oslonja se na bilo koji način na rezultate „marginalističke revolucije“ koje su se desile u ekonomiji 1870. godine. Također, pogledajte i esej Ludwiga von Misesa, „Economic Calculation in the Socialist Commonwealth,“ i F. A. Hayek, ed., *Collectivist Economic Planning* (London: George Routledge & Sons, 1935) o nemogućnosti rješavanja problema ekonomske kalkulacije od strane kolektivizma.

veze s „kapitalističkim načinom proizvodnje“.

S jedne strane, oni koriste taj izraz da označe vlasnike „kapitala“ koji organizuju proizvodna poduzeća, a s druge strane označava i one koji žive izvan države i njene moći, kao što to Marx navodi u jednom od svojih najvažnijih eseja o politici:

„Glavni interes francuske buržoazije poprilično se poklapa s održavanjem opsežnog i razgranatog državnog stroja. Taj stroj daje ostatku stanovništva poslove, i zarađuje putem državnih plata sve ono što ne može zaraditi putem profita, kamata, zaku-
pa i naknada. Njegov politički interes podjednako je primoran da poveća represiju, povećavajući istovremeno i resurse i službe-
nike državne vlasti.“¹³

Dakle, s jedne strane, Marx je identificirao „buržoaziju“ kao poduzetnike koji su dali „kozmpolitski karakter proizvodnji i potrošnji u svakoj zemlji“, koji su napravili „nacionalnu jednostranost i zatuca-
nost“ „sve više nemogućom“, koji su stvorili „svjetsku literaturu“, koji su doprinijeli „brzom poboljšanju svih instrumenata za proizvodnju“, i „značajnom olakšanju sredstava komunikacije, kao i onima koji su nad-
vladali „strane tvrdozglave barbare jeftinim cijenama robe koju su nudi-
li“.¹⁴ S druge strane, koristio je izraz „buržoazija“ da bi govorio o onima koji žive od „javnih kredita.“(tj. od državnog duga):

„Cjelina tržišta novca, i cjelina bankarskog poslovanja, je usko isprepletena s javnim kreditima. Jedan dio njihovog po-
slovnog kapitala se nužno odvaja za kamatu od ulaganja u kratkoročna javna sredstva. Njihovi depoziti, kapital koji im je
stavljen na raspolaganje od strane trgovaca i industrijalaca koji

13 Karl Marx, „The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,” David Fernbach, ed., *Karl Marx: Surveys from Exile: Political Writings, Volume II* (New York: Vintage Books, 1974), str. 186. Detaljnije sam opisao proturječnosti i zabune u marksističkoj teoriji i socijalnoj analizi u djelu „Classical Liberalism, Marxism, and the Conflict of Classes: The Classical Liberal Theory of Class Conflict,” u *Realizing Freedom: Libertarian Theory, History, and Practice* (Washington: Cato Institute, 2009), str. 255-75.

14 Karl Marx & Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, str. 488.

distribuišu među tim istim ljudima, prikuplja se dijelom i iz dividendi vlasnika državnih obveznica.“¹⁵

Marx je vidio „buržoaziju“ kao sredstvo koje je intimno uključeno u stroj države, i pomoću kojeg se njome može upravljati:

„Svi politički preokreti su usavršavali ovu mašinu umjesto da je unište. Stranke su zauzvrat za njihovo vladanje tražile moć nad ogromnim državnim zdanjima jer su u njima vidjele vlastiti trijumf i glavni plijen.“¹⁶

Historičar Shirley Gruner kaže: „Marx je mislio da je na sigurnom tlu kad je pronašao izraz „buržoazija“, ali je činjenica da je tada bio na veoma klizavom terenu.“¹⁷ U nekim tekstovima Marx je koristio ovaj termin za one koji su inovativni poduzetnici i koji organizuju inovativna poduzeća i investiraju u stvaranje bogatstva, dok ga u drugim tekstovima koristi za one koji se grupišu širom države, koji žive od poreza, i za one koji žele zabraniti konkurenciju i ograničiti slobodnu trgovinu; ukratko, koristio je ovaj izraz za one koji ulažu, ne za stvaranje svog bogatstva, već za dobijanje moći nad stvaranjem i uništavanjem bogatstva drugih, za one koji žele zatvoriti tržišta, za one koji osiromašuju naselja kao i za one koji žele imati društvo „u svojim rukama“.

Zbog utjecaja Marxa i njegovog sljedbenika Somberta pojam „kapitalizam“ je dobio na popularnosti i njegovoj općoj primjeni. Treba spomenuti da se termin popularizovao kod ljudi koji su željeli sputati proizvodno poduzetništvo i tržišnu razmjenu povezujući ga sa porezima uzetim od drugih, kao i sa onima koji su se zalagali za ukidanje tržišta nekretnina, novca, cijena, podjele rada i cijelog zdanja liberalizma, a kojim su svojstvena: individualna prava, vjerske slobode, sloboda govora, jednakost pred zakonom i ustavno ograničene demokratske vlasti.

15 Karl Marx, “The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,” str. 222.

16 Karl Marx, “The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte,” str. 238.

17 Shirley M. Gruner, *Economic Materialism and Social Moralism* (The Hague: Mouton, 1973), str. 189–190.

Kao i u slučaju zloupotrebe drugih pojmova, i „kapitalizam“ se koristio od strane nekih intelektualnih zagovornika slobodnog tržišta protiv onih kojih su taj izraz „skovali“. Kao rezultat njegovog historijskog nastanka, oni koji su usvojili termin „kapitalizam“ za ono što su zagovarali, ili jednostavno kao nužni termin za socijalne naučne rasprave, bili su u nepovoljnom položaju zbog činjenice da je: (1) izraz korišten dvosmisleno (da se odnosi i na slobodna poduzetnička tržišta a i na život od poreza, vladinih snaga i njenog pokroviteljstva), te (2) da se skoro uvijek koristi na izuzetno negativan način.

Neki savjetuju da pojam „kapitalizam“ bude ukinut u potpunosti, jer je pun sukobljenih značenja i ideoloških prepirki.¹⁸ To zvuči primamljivo, ali bi problem i dalje ostao aktuelan. Iako je s jedne strane za ostvarenje ekonomskog napretka dovoljno dozvoliti ljudima da slobodno trguju i da ih u tome vode dobitak ili gubitak, ipak s druge strane to nije isključivo dovoljno za stvaranje modernog svijeta. Moderna tržišta su nastala iz bure institucionalnih, tehnoloških, kulturoloških, umjetničkih i društvenih inovacija koje nadilaze spomenuti model razmjene između ljudi po principu „jaja za maslac.“ Moderna slobodna tržišta inoviraju kapitalizam, a što ne ide tako brzo, ali ipak taj tempo postaje sve brži i brži a toga su se upravo i bojali socijalisti (posebno Marx) i njihovi saveznici, te protutržišni konzervativci. U svojoj knjizi „*Capitalism, Socialism, and Democracy*“ Joseph Schumpeter je kritikovao one koje „vide problem u tome kako kapitalizam upravlja postojećim strukturama, sve dok ne uoče očigledniji problem u kojem kapitalizam stvara i uništava neke strukture.“¹⁹

Moderna slobodna tržišta nisu samo mjesta razmjene, kao što su to bili nekadašnji tržišni sajmovi. Naime, današnja tržišta odlikuju talasi „kreativnog razaranja“, pa ono što je bilo moderno prije deset godina sada je već staro, te biva zamjenjeno poboljšanim verzijama, novim uređajima, institucionalnim aranžmanima, tehnologijama i novim načinima interakcije, a koje niko nije mogao ni naslutiti. To je ono što razlikuje moderna slobodna tržišta od onih starih. Najbolji izraz za ra-

18 Pogledajte, npr., Sheldon Richman, “Is Capitalism Something Good?” www.thefreemanonline.org/columns/tgif/is-capitalism-something-good/.

19 Joseph Schumpeter, *Capitalism, Socialism, and Democracy* (London: Routledge, 2006), str. 84.

zlikovanje slobodno-tržišnih odnosa koji su doveli do kreiranja današnjeg modernog svijeta u odnosu na svijet koji je prije postojao, po mom mišljenju, je „kapitalizam“.

Ipak, kapitalizam nije oblik nereda. To je oblik spontanog poretka, koji postepeno nastaje. (Neki pisci gledaju na takvu organizaciju kao na neki „nužni poredak.“) Predvidljiva konstantnost vladavine zakona i sigurnosti prava je omogućila takvu inovaciju. Kako je David Boaz naveo u *The Futurist*:

„Ljudi su uvijek imali problema vidjeti red u naizgled haotičnom tržištu. Iako nas sistem cijena usmjerava ka boljem načinu iskorištavanja resursa, na prvi pogled ipak izgleda kao da se dešava suprotno- zatvaraju se preduzeća, poslovi se gube, ljudi ne napreduju jednakim tempom, investicije propadaju. U nadolazećem dobu inovacija, sve će izgledati još više haotično, sa velikim poslovnim uzdizanjima i padovima koji će se događati brže nego ikad, i samo nekolicina ljudi će imati poslove na koje će moći dugoročno računati. Povećana efikasnost transporta, komunikacije i tržišta kapitala će u stvari značiti još više reda koje će tržište dostići u dobu industrijalizacije. Poenta je u tome da se izbjegne prinuda vlade da se „izglade ekscesi“ i da se tržište „usmjeri“ ka dobijanju željenog rezultata.“²⁰

Kapitalizam slobodnog tržišta naspram kroni kapitalizma²¹

Kako bi se izbjegla konfuzija zbog dvosmislenosti izraza „kapitalizam“ koji su koristili socijalistički kapitalisti, pojam „kapitalizam slobodnog tržišta“ se treba jasno razlikovati od pojma „kroni kapitalizam“, sistema zbog kojeg su mnogi narodi zaglibili u zaostalosti i nerazvijenosti. U mnogim zemljama, ako je neko bogat, postoji velika mogućnost da ima veliku političku moć ili je u srodstvu s nekim političarem koji

20 David Boaz, “Creating a Framework for Utopia,” *The Futurist*, December 24, 1996, www.cato.org/pub_display.php?pub_id=5976.

21 Kroni kapitalizam predstavlja degenerisanu vrstu kapitalizma u kojoj uspjeh u poslu zavisi od bliskosti veza poslovnih ljudi sa vladom (prim.prev.).

ima moć, ili je prijatelj ili podržava nekog s političkom moći - jednom rječju - „prisan“ je sa onima koji imaju moć. Smatra se da bogatstvo tih osoba ne dolazi od proizvodnje roba, već zbog njihovih privilegija koje uživaju od države, a na štetu drugih. Nažalost „kroni kapitalizam“ se može koristiti i za ekonomiju SAD-a, zemlje gdje se firme spašavaju od propadanja s novcem od poreznih obaveznika, zemlje u kojoj je nacionalni kapital nešto poput ogromne pulsirajuće košnice prepune lobista u potrazi za poslom, birokrata, političara, savjetnika i ljenčina, i zemlje u kojoj imenovani službenici odjela za trezor i centralne banke (federalni sistem rezervi) svojom odlukom nagrađuju neke firme, a neke kažnjavaju. Takav korumpirani kronizam se ne treba miješati s „tržištem slobodne trgovine“, koji se odnosi na sistem proizvodnje i razmjene koji se temelji na vladavini zakona, jednakosti prava za sve, na slobodi izbora, na slobodi razmjene, slobodi inovacija, vodeći računa o zaradi i gubitku, i o uživanju u plodovima svog rada, svojim ušteđevinama i svojim ulaganjima bez straha od oduzimanja ili ograničavanja od strane onih koji su ulagali u političku moć, a ne u svoje bogatstvo.

Talasi promjene koje stvara kapitalizam slobodnog tržišta su čest razlog ljutnje ukorijenjene elite. Po njima, manjine tako postaju arogantne i niže klase gube svoje određeno mjesto. Još šokantnija činjenica, s njihovog aspekta je ta, da žene stvaraju svoje vrijednosti. Status je srušen. Ljudi stvaraju veze zasnovane na izboru i saglasnosti, a ne po rođenju ili statusu.²² Konzervativna mržnja prema kapitalizmu slobodnog tržišta, koju je Marx vrlo uspješno sazeo i ugradio u svoja djela, oslikava bijes zbog takvih promjena i gubitka dotadašnjih privilegija. Leo Melamed (počasni predsjednik CME grupe (nekada Chicago Mercantile Exchange) čiji je bijeg iz Gestapa i KGB-a revolucionirao finansijski svijet) predstavio je priču o hrabrosti i viziji jednog čovijeka. On je govorio na bazi ličnog iskustva kada je rekao „na finansijskim tržištima Čikaga nije bitno šta ste - vaš lični pedigree, vaše porodično stablo, vaše tjelesne slabosti, vaš spol - već vaša sposobnost da prepoznate šta kupac

22 Pravni historičar Henry Sumner Maine je opisao „pokret progresivnih društava“ nastalih iz nasljednih odnosa, zasnovanih na članstvu u porodici, ličnoj slobodi i civilnom društvu kao „pokret od statusa do ugovora“. Henry Sumner Maine, *Ancient Law* (Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2003), str. 170.

želi i gdje tržište vodi. Ništa ostalo nije bitno.²³ Prihvatanje kapitalizma slobodnog tržišta znači prihvatanje slobode razmjene, inovacije, i izmišljanja novog. To znači prilagoditi se promjeni i poštovati slobodu drugih da rade ono što žele sa onim što je njihovo. To znači stvaranje mjesta za nove tehnologije, nove naučne teorije, nove oblike umjetnosti, nove identitete i nove odnose. To jednostavno znači prihvatanje stvaranja bogatstva, koje je jedino sredstvo za otklanjanje siromaštva. (Bogatstvo ima uzroke, a siromaštvo ne; siromaštvo je posljedica nestvaranja bogatstva, dok bogatstvo nije rezultat nestvaranja siromaštva.)²⁴ Znači, suština je u vrednovanju ljudskog oslobađanja i punog ostvarenja ljudskog potencijala.

Autori čiji eseji su ovdje prikazani dolaze iz različitih zemalja i kultura, raznih su zvanja i intelektualnih dostignuća. Svaki esej nudi svoj pogled na način razmjene u slobodnom tržištu i ukorijenjeni su u moralnom ponašanju. Ovaj izbor uključuje mješavinu eseja, nekih prilično kratkih, nekih dužih, nekih prilično pristupačnih, nekih akademskih, ali uključuje i dva eseja koja se nisu prije pojavljivala na engleskom jeziku i koji su prevedeni s kineskog i ruskog jezika kako bi se dodali ovoj kolekciji. Ovo djelo uključuje i doprinos dva dobitnika Nobelove nagrade, jednog novelistu a drugog ekonomistu, kao i intervju s jednim uspješnim poduzetnikom koji je otvoreni zagovornik onoga što naziva „savjesnim kapitalizmom“. Eseji ne pružaju sve argumente za ekonomiju slobodnog tržišta, ali daju uvod u jednu veoma bogatu literaturu. (Mali primjer te literature je prikazan u bibliografiji na kraju knjige.)

Zašto je ova knjiga usmjerena ka vrloj odbrani kapitalizma slobodnog tržišta? Zato što postoje stotine - zapravo hiljade - knjiga na tržištu koje navodno nude „ravnomjernu“ raspravu, a u stvaru su pune optužbi za stvaranje bogatstva, poduzetništva, inovacija, sistema dobiti i gubitka i uopćeno kapitalizma slobodnog tržišta. Tokom svoje karijere, pročitao sam stotine knjiga koje napadaju kapitalizam slobodnog tržišta.

23 Leo Melamed, „Reminiscences of a Refugee,” u *For Crying Out Loud: From Open Outcry to the Electronic Screen* (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2009), str. 136.

24 Odgovaram na pitanje siromaštva i ekonomije slobodnog tržišta sistematičnije u „Classical Liberalism, Poverty, and Morality,“ u *Poverty and Morality: Religious and Secular Perspectives*, William A. Galston and Peter H. Hoffenberg, eds. (New York: Cambridge University Press, 2010), str. 83-114.

šta; razmišljao sam o argumentima i borio se s njima. Nasuprot tome, neobično je pronaći kritičare kapitalizma slobodnog tržišta koji su pročitali djela više od jednog autora koji se usudio da brani kapitalizam slobodnog tržišta. Autor koji se najviše spominje, barem u modernom anglosaksonskom intelektualnom svijetu, je Robert Nozick, ali i tu postaje jasno da je samo u jednom poglavlju njegove knjige ponuđen izazovni hipotetički misaoni eksperiment, kako bi se testirali neprijatelji kapitalizma slobodnog tržišta. Većina socijalista misli da je dovoljno pročitati jedan esej da se pobije jedan misaoni eksperiment.²⁵ Ako nakon čitanja i pobijanja jednog argumenta, oni koji osuđuju kapitalizam slobodnog tržišta čak i pomisle da je vrijedno nastaviti kritiku, obično se oslanjaju na jednu ili drugu značajnu grešku ili iskrivljenu verziju onoga što su Milton Friedman ili Ayn Rand napisali, ili što su mislili F.A. Hayek ili Adam Smith.

Navest ću jedan poznatiji primjer, profesora s Harvarda, Michaela Sandela, koji je ponudio repliku na predmet kapitalizma slobodnog tržišta u svojoj nedavno objavljenoj knjizi *Justice: What's the Right Thing to Do?*; Osim Nozicka, u radu je naveo i Friedmana i Hayeka, ali je i pojasnio da nije čitao njihove radove. Citirao je Friedmana rekavši: „Imamo li mi pravo da ga spriječimo (neko ko ne želi da štedi za penziju) da radi ono što je naumio da radi?“²⁶ Međutim, nije naveo sljedeći paragraf u kojem je Friedman ponudio razloge takve prisile²⁷ a gdje je izjavio

25 Ovo je osobito čest stav filozofa, od kojih je najtužniji možda kasni G. A. Cohen, koji je posvetio veći dio svoje intelektualne karijere pokušajima, bez uspjeha, da opovrgne Nozickov misaoni eksperiment. Citati Cohenovih članaka i neuspjesi njegovih kritika mogu se naći u „G. A. Cohen on Self-Ownership, Property, and Equality,“ u *Realizing Freedom*, str. 139-54.

26 Citirano u Michael Sandel, *Justice: What's the Right Thing to Do?* (New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2009), str. 61.

27 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), str. 188: „Moguće opravdanje liberalnih načela za obavezno osiguranje penzija je da neoprezni neće snositi odgovornost za svoje postupke, ali će nametnuti troškove drugima. Ne smijemo, kaže se, gledati kako se stariji pate u očajnom siromaštvu. Trebamo im pomoći zbog javnog i privatnog milosrđa. Dakle, čovjek koji se ne osigurava za svoju starost bit će teret društvu. Nagovaranje nekoga da obezbijedi svoju penziju nije samo dobro za njega već i za sve ostale.“

da težina ovakve izjave opstoji na činjenici.²⁸ (Friedman je pozivao na klasični liberalni princip „pretpostavljanja slobode“²⁹, ne dajući svoje kategorično mišljenje o pravima, kao što Sandel pogrešno tvrdi.) Sandel također navodi da „*In The Constitution of Liberty* (1960) austrijski ekonomista i filozof Friedrich A. Hayek (1899-1992) tvrdi da svaki pokušaj da se dovede do ekonomske jednakosti donosi prisilu i uništenje slobodnog društva“ – međutim činjenica je da to Hayek nije rekao; u stvari on se osvrće na „progresivno oporezivanje dohotka“ (porez raste kako je dohodak veći) a što je neprihvatljivo shodno važećim zakonima, jer „za razliku od proporcijalnosti, progresija nam ne govori kako bi različiti relativni tereti utjecali na različite ljude“³⁰. To svakako nije isto kao tvrdnja da bi ekonomska jednakost bila jedino moguća uz prisilu (npr. ukidanjem nekih subvencija i privilegija za bogate). Sandelova pogrešna tvrdnja kao i njegov opis, dokazuju da se nije ni potrudio da pročita Hayekovu knjigu, pa nije ni čudno što je Adam Smithovu knjigu „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*“ nazvao knjigom o proizvodnji iglica.

Ozbiljni ljudi bi trebali da to urade bolje. Čitatelju ovog djela, ja Vas uistinu ohrabujem, da postupite drugačije. Pročitajte kritike kapitalizma slobodnog tržišta. Čitajte Marxa. Čitajte Somberta. Čitajte Rawlsa. Čitajte Sandela. Razumite ih. Budite otvoreni za njihova uvjerenja. Razmislite o njima. Pročitao sam više kritika o kapitalizmu slobodnog tržišta nego li neki protivnici tog kapitalizma, i mislim da bih postupio bolje od njih u njihovom slučaju, jer bolje poznajem situaciju. Ovo što se nudi ovdje je druga strana debate, strana za koju se rijetko zna i da uopće postoji.

Dakle samo naprijed, iskoristite svoje šanse. Borite se s esejima ponuđenim u ovoj knjizi. Razmislite o njima. Tek nakon toga iznesite svoje mišljenje.

- Tom G. Palmer (Washington, D.C.)

28 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), str. 188.

29 Za objašnjenje, pogledajte Anthony de Jasay, “Liberalism, Loose or Strict,” *Independent Review*, v. IX, n. 3, Winter 2005, str. 427-432.

30 F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), str. 313.

1. Poglavlje: Prednosti poduzetničkog kapitalizma

Intervju sa jednim poduzetnikom

(Sa: John Mackeyom; intervju vodio Tom G. Palmer)

U ovom razgovoru, poslovni poduzetnik, jedan od osnivača „Whole Foods“-a i Co-CEO John Mackey objašnjava svoje misli o „savjesnom kapitalizmu“ i dijeli svoja promišljanja o ljudskoj prirodi i motivaciji, o prirodi posla, i o razlikama između „kapitalizma slobodnog tržišta“ i „kronog kapitalizma.“ John Mackey je bio suosnivač „Whole Foods Market“ 1980. godine. Lider je u promociji zdrave hrane, etičkog ponašanja prema životinjama, i pozitivnog uključenja zajednice u poslove. Pored toga on je i direktor organizacije „Conscious Capitalism Institute“.

Palmer: John, vi ste rijetkost u svijetu bizinsa, poduzetnik koji bez stida brani moralnost kapitalizma. Također ste poznati po tome što ste kazali da samointeres nije dovoljan za kapitalizam. Šta podrazumijevate pod time?

Mackey: Oslanjajući se samo na samointerese došli bismo do vrlo nepotpune teorije ljudske prirode. To me podsjeća na rasprave na mom fakultetu kada su ljudi tvrdili da sve što radiš mora dolaziti iz vlastitog interesa, ili to jednostavno ne bismo radili. Taj stav je netačan, i naprosto besmislica, jer i kad bismo uradili stvari koje nisu iz vaših samointeresa, oni bi rekli da jesu. Tako da je to argumenat koji nam omogućava da se samo vrtimo u krug...

Palmer: Po vašem mišljenju, koji motivi osim samointeresa su bitni za kapitalizam?

Mackey: Jednostavno ne volim takva pitanja, jer ljudi imaju različite definicije samointeresa i na kraju završe na tome da se više ne razumiju i pričaju u krug kao u onim razgovorima na fakultetu o samointeresima.

Ono što ja tvrdim je da su ljudska bića kompleksna i da mi imamo mnogo motivacija, od kojih je jedna sopstveni interes, ali rijetko i jedina. Motiviraju nas mnoge stvari do kojih nam je stalo i koje možemo uzeti u obzir, ali znamo da nismo ograničeni isključivo na samointeres. Ja mislim da je na neki način slobodarski pokret, vjerovatno zbog zajedničkog djelovanja Ayn Rand i mnogih ekonomista, dospio u neku vrstu slijepe ulice koju ne opravdavaju ni poslovi, ni kapitalizam ni ljudska priroda. Ako razmislite o tome, vrijeme u kojem najviše gledamo na samointerese je doba kada smo mladi i emocionalno nezreli. Većina djece i tinejdžera je sebična i narcistična. Oni djeluju iz samointeresa, onako kako to oni doživljavaju. Kako sazrijevamo i starimo tako postajemo i empatičniji i saosjećajniji, osjećamo ljubav i širi spektar ljudskih osjećanja. Ljudi čine stvari iz različitih razloga. Lažna dihotomija se često javlja između samointeresa, sebičnosti i altruizma. Za mene je to očigledno lažna dihotomija, jer je oboje istinito. Mi smo i samozainteresovani, ali ne i isključivo samozainteresovani. Mi također brinemo i o drugim ljudima. Normalno je da brinemo o dobrobiti naše porodice. Brinemo o našoj zajednici i našem širem društvu. Također, brinemo o životinjama i našoj okolini. Imamo ideale koji nas tjeraju da svijet napravimo boljim mjestom za život. Po nekoj strogoj definiciji, ovo bi bilo suprotno samointeresu, izuzev ako se ne vratite u jednu vrste ciklične diskusije u kojoj mnogi tvrde da sve radimo isključivo iz samointeresa. Mislim da samointeres nije dovoljan. Smatram da nije dobro ni identifikovanje svakog ljudskog poteza samointeresom. Držim da kapitalizam i biznis u potpunosti oslikavaju kompleksnost ljudske prirode. Također, sklon sam mišljenju da je ovo jedna velika mana kapitalizma i biznisa, jer dozvoljava njihovim protivnicima da ih oslikavaju kao sebične, pohlepne i izrabljivačke. To mi stvarno smeta, jer su kapitalizam i biznis najveće sile dobra na ovom svijetu. Tako je barem zadnjih tri stotine godina, ali i pored toga ne dobijaju dovoljno priznanja u odnosu na zasluge i sve ono čemu su doprinijeli.

Palmer: Šta je to što je, osim samointeresa, potrebno u biznisu?

Mackey: Da budemo iskreni, uspješan biznis stvara vrijednost. Prekrasna stvar kod kapitalizma je ta da zavisi od dobrovoljne razmjene

u obostranu korist. Uzmite „Whole Foods Market“ kao primjer: mi za ljude stvaramo vrijednosti kroz ponudu svojih dobara i usluga. Oni ne moraju da vrše razmjenu s nama; oni to rade jer to žele, jer misle da je to u njihovim interesima. Tako mi stvaramo vrijednosti za njih. Mi stvaramo vrijednosti i za ljude koji rade za nas: naše timske kolege. Niko među njima nije rob. Oni svi dobrovoljno rade, jer misle da je to posao za njih; zarada je zadovoljavajuća; imaju mnoge koristi od rada u Whole Foods-u, kako finansijske tako i nefinansijske. Dakle, mi stvaramo vrijednosti i za njih. Mi stvaramo vrijednosti i za naše ulagače, jer naša tržišna vrijednost je preko 10 milijardi dolara, a krenuli smo od ničega! Dakle, stvorili smo vrijednosti od preko 10 milijardi dolara za naše ulagače u prošlih 30 godina. Niko od naših dioničara nije natjeran da bude to što jeste. Oni svi imaju svoje dobrovoljne uloge, jer smatraju da za njih stvaramo vrijednosti. Pored toga stvaramo vrijednosti i našim dobavljačima, koji trguju s našom kompanijom. Pratio sam ih kroz ove godine, gledao sam kako rastu, kako im posao cvjeta, i što je vrlo bitno, sve se dešava dobrovoljno. Kako god su oni pomogli da Whole Foods bude uspješan, tako smo i mi njima pomogli.

Palmer: Svoju filozofiju nazivate „savjesnim kapitalizmom“. Šta podrazumijevate pod tim?

Mackey: Mi koristimo taj izraz kako bi se razlikovao od ostalih oznaka koje stvaraju zabunu kao naprimjer „društveno odgovorno poslovanje“, ili Bill Gatesov „kreativni kapitalizam“ ili „održivi kapitalizam“. Mi imamo vrlo jasnu definiciju savjesnog kapitalizma, koja se temelji na četiri principa.

Prvi princip je da posao ima višu svrhu koja uključuje ne samo zarađivanje novca. Dakle, svaki posao ima višu svrhu. Ako bolje razmislite, svi ostali poslovi u našoj zajednici su motivisani svrhom, odnosno željom za što većom zaradom. Doktori su jedni od najplaćenijih pojedina u našem društvu, ali i oni imaju višu svrhu, da liječe ljude, i tome su ih naučili tokom obrazovanja. To ne znači da ne postoje pohlepni doktori, ali barem svi oni koje sam ja sreo bili su saosjećajni i pokušavali su da izliječe svoje pacijente. Profesori pokušavaju da nauče ljude, arhi-

tekti dizajniraju zgrade, ali i pravnici, (kada zaboravimo na sve viceve o njima) pokušavaju da donesu pravdu i pravednost u naše društvo. Svaka profesija ima širu namjeru osim maksimalizacije dobiti, pa tako i poduzetništvo. Whole Foods je trgovina, pa mi prodajemo visoko-kvalitetnu prirodnu i organsku hranu i pomažemo ljudima da žive zdraviji i duži život.

Palmer: A drugi princip?

Mackey: *Drugi princip* savjesnog kapitalizma je princip sudionika, kojeg sam spominjao i prije, a on kaže da treba da mislite o raznim sudionicima kojima biznis stvara vrijednost i koji mogu utjecati na poslovanje. Morate razmišljati o kompleksnosti vašeg posla u pokušaju da stvorite vrijednosti za sve te sudionike – kupce, radnike, dobavljače, investitore i zajednicu.

Treći princip je da vaš posao treba vođe koje su visoko etični i kojima je svrha posla na prvom mjestu. Oni pokušavaju da služe toj svrsi i pokušavaju slijediti princip sudionika. Dakle, oni moraju poznavati poslovni registar.

I *četvrti princip* savjesnog kapitalizma je taj da morate stvoriti kulturu koja podržava svrhu, sudionike, vođe, tako da se sve to uklapa u jednu cjelinu.

Palmer: Da li vas ti principi lično motivišu kada ustanete ujutro? Da li kažete „idem zaraditi još jednu paru“ ili „ostajem vjeran svojim osnovnim principima“?

Mackey: Mislim da sam ja čudan u tom pogledu, jer nisam uzeo plaću ni druge dodatke od Whole Foodsa već gotovo pet godina. Opcije na vrijednosne papire, sa kojima bih ja mogao raspolagati, idu u Whole Foods Fondaciju koja daje mikrokredite siromašnim ljudima širom svijeta. Visoko sam motivisan svrhom Whole Foodsa, a ne s onim koliko bih novca mogao izvući u tom usko poslovnom pogledu. Ja mislim da imam i više nego dovoljno bogatstva od onoga što posjedujem u kompaniji.

Palmer: I još jednom, kako definišete tu svrhu?

Mackey: Svrha Whole Foodsa! Pa da imamo dosta vremena imao bih dosta toga da kažem o višoj svrsi Whole Foodsa. Razgovarao sam s našom upravom prije otprilike dvije sedmice. Ono što mogu reći je da se naša kompanija temelji na sedam osnovnih vrijednosti. Naša prva vrijednost je da zadovoljimo i oduševimo naše kupce. Druga bi bila zadovoljstvo i užitak naših zaposlenika (ovo sve je na našoj internet stranici, tako da je to sve otvoreno za javnost). Naša treća vrijednost je stvaranje bogatstva kroz profit i rast. Četvrto bi bilo biti dobar građanin u društvu u kojemu obavljamo svoj posao. Peta vrijednost je integrisati okoliš u naše poslovanje. Šesta osnovna vrijednost bi bila ta da gledamo na naše dobavljače kao na partnere i da uvijek kreiramo situaciju u kojima obje strane dobijaju. I sedmo bi bilo da obrazujemo sve sudionike u našem poslu o zdravom životu i zdravoj ishrani. Dakle, naše više svrhe su direktni produžetak naših osnovnih vrijednosti. Neke od njih su: liječenje Amerike; naša nacija je debela i bolesna i imamo groznu ishranu te umiremo od bolesti srca, raka ili dijabetisa. Te bolesti su nastale zbog stila života – to su u velikoj mjeri bolesti koje se daju izbjeći ili izliječiti, tako da je i to jedna od naših viših svrha. Imamo i višu svrhu vezanu za agrokulturne sisteme, pokušavamo da ih napravimo održivim i visoko produktivnim.

Treća viša svrha je da spojimo Whole Foods Fondaciju s Grameen Trust i drugim mikrokreditnim organizacijama (bilješka: Grameen Bank i Grameen Trust podstiču mikrofinansiranje u siromašnim zemljama, pogotovo za žene, kao jedan od načina razvoja) kako bi pomogli ukidanju siromaštva na svijetu. Sada smo u 34 – za dvije godine u 56 – država i to već ima pozitivan utjecaj na stotine hiljada ljudi. Naša četvrta svrha je širenje principa savjesnog kapitalizma.

Palmer: Govorili ste o svrhama poslovanja, te zašto u stvari imati profit? Nije li biznis posao preko kojeg maksimiziramo dobit? Jeste li mogli sve ovo učiniti bez zarade? Niste li mogli jednostavno zarađivati onoliko koliko vam je potrebno da pokrijete troškove?

Mackey: Jedan odgovor bi bio da to nije efektivno, jer ako zarađujete samo onoliko koliko vam je za troškove potrebno, vaš utjecaj će biti veoma ograničen. Whole Foods ima puno veći značaj sada nego li prije trideset, dvadeset, petnaest ili čak deset godina. Bili smo izuzetno isplativi, rasli smo i ostvarivali naše svrhe, dosegli smo do određenog nivoa i pomogli ne hiljadama već milionima ljudi, tako da mislim da je profit neophodan kako biste ispunili svoj cilj. Također, stvaranje profita stvara kapital koji naš svijet treba za inovacije i progres – bez profita nema ni progresa. Oni su potpuno zavisni jedan o drugom.

Palmer: Ali, ako profit ide u džepove vaših dioničara, da li onda on u potpunosti ispunjava svoju misiju?

Mackey: Naravno da većina našeg profita ne završi u džepovima naših dioničara. Samo mali dio koji isplatimo u dividendama. Više od devedeset posto zarađenog novca je uloženo u rast kompanije. Kada bismo isplatili sto posto naše zarade u dividendama onda bi to bila istina, ali ja ne znam ni za jednu kompaniju koja to radi osim REIT (Real Estate Investment Trust). Svi ostali ulažu u rast. Osim toga, profit je taj koji privlači dioničare da ulažu u moju kompaniju svoj novac, a bez kojeg ne bih uspio u svojim višim ciljevima. Sposobnost da povećaš vrijednost kapitala „firme“ znači da si sposoban da stвориš vrijednost, a dobro mjerilo tome je dionica. To je ono na što sam aludirao kada sam rekao da smo stvorili preko deset milijardi dolara vrijednosti u proteklih tridesetak godina.

Palmer: Ljudi ponekad kažu da slobodno tržište stvara nejednakosti. Šta vi kažete o tome?

Mackey: Mislim da to nije istina. Ekstremno siromaštvo je bilo normalno za većinu ljudi u historiji. Svi ljudi su nekada bili siromašni i živjeli su kraće. Prije dvije stotine godina 85% čitave ljudske populacije je živilo sa manje od jednim dolarom dnevno – 85% ! To se danas smanjilo na 20% i do kraja stoljeća trebalo bi biti jednako nuli. Dakle, to je plima bogatstva. Svijet postaje bogatiji. Ljudi se izvlače iz siromaštva. Čovje-

čanstvo stvarno napreduje. Naša kultura napreduje. Naša inteligencija napreduje. Mi smo u uzlaznoj spirali sve dok ne uništimo sami sebe, što je svakako rizik, jer ljudi ponekad znaju biti ratoborni. I to je, usput da kažem, jedan od razloga zbog kojih trebamo raditi na promociji poslovanja, poduzetništva i stvaranja bogatstva, kao zdravijeg izvora sile nego li što je to militarizam, politički konflikti, i uništavanje bogatstva. Ali, i to je jedna velika i zasebna tema.

Znači li to povećanje nejednakosti? Pretpostavljam da kapitalizam u prvom redu ne stvara razlike, već pomaže ljudima da postanu prosperitetni, a što automatski znači da se svi neće penjati istom brzinom, ali da će se svi penjati po spirali u određenom vremenskom intervalu. To smo vidjeli, pogotovo u posljednjih dvadeset godina, kada su se hiljade miliona ljudi izborili protiv siromaštva u Kini i Indiji, baš onda kada su u svoje sisteme unijeli više kapitalizma. Istina je samo da neki ljudi brže od drugih pobjegnu od siromaštva i postanu prosperitetni. To zapravo ne stvara siromaštvo, već ga ukida, ne stvara nejednakosti u onom smislu u kojem ljudi o njemu najčešće razmišljaju. Uvijek su postojale nejednakosti u svim tipovima socijalne organizacije tokom historije. Čak i komunizam, koji je govorio o ravnomjernoj podjeli bogatstva, bio je visoko stratificiran i imao je elite koje su imale određene privilegije. Zbog toga kažem da se ne treba kapitalizam kriviti za nejednakost. Kapitalizam pruža ljudima šansu da pobjegnu iz bijede i da postanu uspješni i bogati, i to je dobra stvar. Kako to uraditi, eh to je jedini problem na koji se trebamo skoncentrisati.

Velika je šupljina između država koje su prihvatile kapitalizam slobodnog tržišta, i koje su postale bogate i onih koje to još nisu uradile, i ostale su siromašne. Problem nije taj što su se neke države obogatile, već je problem što su neke države ostale siromašne. Svakako da to i ne mora biti baš tako!

Palmer: Vi razlikujete kapitalizam slobodnog tržišta od ostalih sistema u kojima ljudi također stvaraju profit i posluju, ali koje često karakterišu kao „zastarjeli kapitalizam“. Koja je razlika između vaše moralne vizije i onoga što postoji u mnogim zemljama u svijetu?

Mackey: Mora da vlada zakon. Moraju postojati zakoni koji uspostavljaju jednakosti među ljudima i moraju postojati pravedni sistemi koji to imaju u prvom planu. Treba postojati jednakost kod primjene zakona, a što bi morao biti glavni cilj – da ne postoje neke specijalne privilegije jednima za razliku od drugih. Dakle, ono što se dešava u mnogim zemljama, pa i u Americi, je to da se sve više posebnih usluga pruža ljudima sa političkim vezama. To je greška. To je loše. Ako je takav slučaj, nalazite se u kroni kapitalizmu, ili kako ga moj prijatelj naziva „Crapitalizam“ (engl. Crap – izmet), i ne nalazite se više u kapitalizmu slobodnog tržišta, jer nema maksimiziranog prosperiteta; automatski sprječavate sve više ljudi da budu onoliko prosperitetni koliko bi bili u kapitalizmu slobodnog tržišta koje najefikasnije funkcioniše uz poštovanje principa vladavine zakona.

Palmer: Spomenimo državu u kojoj vi živite, Sjedinjene Američke Države. Postoji li tamo kronizam?

Mackey: Dopustite mi da vam pokažem jedan primjer. Zapravo, imam dva primjera. Jedan je potkrijepljen činjenicom da već sada imamo preko hiljadu posebnih olakšica koje su odobrene od Obamine administracije a njihova pravila i propisi su donešeni pod upravom Obamacare-a. To je oblik kronog kapitalizma. Pravila ne važe podjednako za sve. To znači da postoje izuzeci i da ih samo neki mogu koristiti. Koristiti ih ne mogu oni koji ne doprinose političkoj moći neke stranke, ili, iz kojeg god razloga, ne podržavaju tu stranku. Imate proizvoljne zakone koje možete primijeniti protiv jednih, a protiv drugih ne.

Drugo, kroni kapitalizam vidim i u svim subvencijama oko „zelene tehnologije“. Oni subvencioniraju neke poslove, i na kraju, zbog toga što vlada nema svog novca, uzimaju ga od onih koji plaćaju poreze i daju ga onima koji imaju političke moći. Vidim šta se dešava u General Electric-u sada, oko poreza koje plaćaju, sa svim posebnim olakšicama koje propisuju zakoni o porezima. A budući da su se toliko zadubili u tehnologije alternativne energije, barem neke od njih, dolaze do tačke gdje više ne moraju plaćati poreze na većinu svojih prihoda, samo zato što imaju političke veze, a što me vrijeđa. Mislim da je to veoma loša stvar.

Palmer: Da li bi to nazvali nemoralnim?

Mackey: Da, naravno da bih. Ja to i zovem nemoralno. Ali, onda dođete do tačke kada to morate definisati. To svakako krši moju etiku i moj osjećaj za dobro i loše. Da li to remeti etiku drugih ljudi, teško je reći. Meni se svakako ne sviđa. Ja mislim suprotno. To nije kompatibilno s načinom na koji ja mislim da se društvo treba rukovoditi. Takve stvari se ne smiju dešavati u društvu koje ima stroga pravila i sudove.

Palmer: Koga vidite kao glavne dobitnike u društvu s kapitalizmom slobodnog tržišta?

Mackey: Sve ljude! Svima je od koristi. Ono je doprinijelo izlasku većine čovječanstva iz bijede. Zbog toga je ova država bogata. Bili smo na pro-sijačkom štapu. Amerika je bila zemlja mogućnosti, ali bez novca. Iako Amerika nije bila savršena, nekoliko stotina godina je uživala u jednom od najslobodnijih tržišta na svijetu, i kao rezultat toga izdigli smo se od siromašne do prosperitetne i autentične države na svijetu.

Palmer: U svojoj knjizi *Bourgeois Dignity*, Deidre McCloskey argumentira da je promjena u načinu razmišljanja o poslovnim i poduzetničkim inovacijama dovela do povećanja prosperiteta običnih osoba. Mislite li da možemo povratiti to poštovanje za stvaranjem bogatstva?

Mackey: Mislim da možemo, jer sam vidio šta se dešavao, kad je Ronald Regan bio izabran. Amerika je bila u padu u 1970-im godinama, tu nema sumnje; pogledajte gdje nam je bila inflacija, kolike su bile kamatne stope, kakav je bio BDP, kolika je bila učestalost recesija, patili smo od „stagflacije“ koja je otkrila duboke mane kejnzijanske filozofije, a onda je došao vođa koji je smanjio poreze i koji je oslobodio mnoge industrije deregulacijama, a Amerika je doživjela renesansu, prepород, i to nas otprilike održava zadnjih dvadeset i pet godina i više. Imali smo u osnovi uzlaznu spiralu rasta i napretka. Nažalost, u zadnje vrijeme smo počeli ići unazad, i to nekoliko koraka unazad. Prvo, mogao

bih okriviti svakog predsjednika i političara. Ni Regan također nije bio savršen, ali Bush je ubrzao to nazadovanje, i sada Obama to „iznosi“ izvan granica daleko više od bilo kojeg drugog predsjednika.

Ali znate, ja sam poduzetnik, dakle optimista sam. Mislim da je moguće okrenuti taj trend. Međutim, smatram da ćemo morati učiniti neke ozbiljne promjene veoma brzo ukoliko mislimo uspjeti. Idemo u stečaj, i to je jedna stvar, osim ako to ne shvatimo ozbiljno i odlučno ne krenemo u borbu protiv toga. Borba se sigurno ne može voditi povišenim porezima i gušenjem poduzetništva. Ako to ne shvatimo, pad je neizbježan. Ali i pored svega toga ja sam optimista.

Palmer: Da li mislite da kapitalizam stvara konformizam ili prostor za raznolikost? Konkretno mislim na ljude koji jedu „kosher“ hranu ili halal proizvode kao i na vjerske, kulturne ili seksualne manjine...?

Mackey: Skoro ste odgovorili na pitanje samim nabranjanjem ovih skupina. Kapitalizam u konačnici predstavlja samo stvaranje vrijednosti sebi i drugim ljudima poštujući princip međusaradnje. To je ono što je kapitalizam. U tome je svakako zastupljen i jedan mali dio samointeresa. Ključ u svemu tome je stvaranje vrijednosti kako za sebe tako i za druge kroz međusobnu saradnju. To naravno stvara razlike u proizvodnji, pošto su ljudi različitih prohtjeva i želja. Kapitalizam, u saradnji sa tržištem, ima cilj da zadovolji te prohtjeve i želje. Samim time se stvara ogroman prostor za individualnost. Ako živite u autoritarnom društvu neke posebne interesne grupe, bez obzira da li to bila vjerska hijerarhija ili fakultativna intelektualna grupa ili neke grupe fanatika koji misle da znaju što je najbolje za sve, i tu može doći do prisiljavanja onih drugih i drugačijih na svoja mjerila vrijednosti. Oni zapravo diktiraju drugima. U kapitalističkom društvu imate mnogo više individualnosti. Tu ima prostora za milione cvjetova koji mogu procvjetati u kapitalističkom društvu, jer je to krajnji cilj kapitalizma, njegova najveća kreacija.

Palmer: Kakva je vaša vizija jedne samopoduzetničke, prosperitetne budućnosti?

Mackey: Ono što bih želio vidjeti je da svi oni koji brane kapitalizam shvate da sve ono što urade ide u prilog njihovim protivnicima. Oni su prihvatili moralniji stav i dozvolili protivnicima kapitalizma da ga oslikaju kao iskorištavajući, pohlepan, sebičan sistem koji stvara nejednakost, iskorištava radnike, vara potrošače, i uništava okoliš dok narušava zajednicu. Uz sve to, oni koji brane kapitalizam ne znaju kako da odgovore jer su primili teške kritike na račun samog kapitalizma. Umjesto toga, oni trebaju da se udalje od svoje opsesije za samointeresom, i da krenu cijeniti vrijednosti koje stvara kapitalizam, i to ne samo za investitore, iako se naravno i to podrazumijeva, već i vrijednosti za sve ljude koji posluju; kapitalizam stvara vrijednosti za kupce, stvara vrijednosti za radnike, stvara vrijednosti za dobavljače, stvara vrijednosti za društvo u cjelini, stvara vrijednosti za vlade. Mislim, gdje bi bila naša vlada kada ne bi imala snažne poslovne sektore koji stvaraju radna mjesta, prihod i bogatstvo koje oni oporezuju? Ne da sam oduševljen time, naprotiv. Kapitalizam je izvor vrijednosti. To je najnevjerovatnije sredstvo za društvenu kooperaciju koje je ikada postojalo. I to je priča koju moramo pričati. Moramo promijeniti narativ. Sa etičkog stajališta, moramo promijeniti narativ kapitalizma, da pokažemo da je riječ o vrijednostima koje se dijele, koje nisu samo za neke, već za sve. Kada bi ljudi mogli na to gledati kao i ja, mislim da bi ga voljeli isto onoliko koliko i ja.

Palmer: Hvala vam za vaše vrijeme.

Mackey: Bilo mi je zadovoljstvo, Tome.

Sloboda i dostojanstvo pojašnjavaju moderni svijet

(Deirdre N. McCloskey)

U ovom eseju, ekonomska historičarka i kritičarka Deidre McCloskey tvrdi da rast modernog kapitalizma i svijeta koji je on stvorio ne možemo adekvatno pojasniti „materijalnim faktorima“, kako su ih generacije historičara pojašnjavali. To je bila promjena u načinu razmišljanja ljudi o poslovanju, razmjeni, inovacijama, i profitu koji je kreirao moderni svijet kao i o slobodnim ženama, homoseksualcima, vjerskim disidentima i nekada potlačenim masama čiji su životi bili brutalni, bolni, i kratki prije pronalaska i komercijalizacije moderne agrokulture, medicine, elektrike, i drugih dijelova modernog kapitalističkog života. Deirdre N. McCloskey je profesorica ekonomije, historije, engleskog jezika, te komunikacija na Univerzitetu Illinois u Čikagu. Autor je trinaest knjiga o ekonomiji, ekonomskoj historiji, statistici, retorici i književnosti kao i memoara zvanih Crossing. Bila je ko-urednik Journal of Economic History a objavljivala je opširno u akademskim časopisima. Njena najnovija knjiga „Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World“, izdata je nedavno.

Promjene možemo uočiti u načinu kako se svijet odnosio prema tržištu i inovacijama koje su prouzrokovale industrijsku revoluciju, a potom i moderni svijet. Stara konvencionalna mudrost, nasuprot tome, nema mjesta za stavove o trgovini i inovacijama, i nema mjesta za liberalne misli. Stara materijalistička priča kaže da je industrijska revolucija potekla iz materijalnih motiva, od investicija do krađe, od viših stopa štednje do imperijalizma. Čuli ste: „Evropa je bogata zbog svojih carstava“, „SAD su sagrađene na leđima robova“, „Kina se bogati zbog načina trgovine“. Ali, šta ako se industrijska revolucija zasniva na drugačijem mišljenju ljudi, pogotovo o tome kako jedni ljudi misle o drugim ljudima? Zamislimo da su parni strojevi i kompjuteri nastali zbog časti koja se dodjeljuje inovatorima – a ne kao rezultat redanja cigle na ciglu, ili mrtvog Afrikanca na mrtvog Afrikanca?

Ekonomisti i historičari počinju da shvataju da je bilo potrebno mnogo više od krađe ili akumulacije kapitala da se započne industrijska revolucija – bio je potreban pomak u razmišljanju Zapadnjaka kako o trgovini tako i o inovacijama. Ljudi su morali stvoriti simpatije za polje „kreativne destrukcije“, jedne nove ideje koja je zamijenila staru. To je poput muzike. Neki novi bend dobije novu ideju u muzici, i ako dovoljno ljudi podrži te njihove muzičke „inovacije“, onda oni zamjenjuju stari bend. Ako ljudi odluče da je stara muzika loša, ona će biti uništena od strane te nadolazeće nove kreativnosti. Na isti način su električne sijalice „uništile“ kerozinske lampe, kao što su i kompjuteri „uništili“ pisaće mašine. Sve za naše dobro.

Ispravna historija glasi ovako: sve dok Holandjani oko 1600. godine ili Englezi oko 1700. godine nisu promijenili svoj način poimanja svijeta, čast ste mogli zaraditi samo na dva načina, ili da budete vojnik ili da budete svećenik u crkvi ili na dvoru. Ljudi koji su samo kupovali i prodavali stvari kako bi preživjeli, ili ako su bili inovatori, bili su osuđivani kao grješne varalice. Tamničar 1200-tih godina je odbio milost jednog bogataša rekavši: „Dozvolite mi da kažem, gospodine Arnaud Teisseier, ležite na tolikom bogatstvu, pa kako možete biti bez grijeha?“

1800-tih godina širom svijeta je prosječan prihod dnevno iznosio od 1 do 5 \$ (po današnjim cijenama). Pojednostavimo to pa svedimo na prosječno 3 \$ po danu. Zamislite da sada živite u Riu de Janeiru, Ateni ili Johaneshburgu s 3 \$ dnevno (neki to i danas moraju.). To su tri četvrtine kapučina u Starbucksu. Bilo je, a i sada je grozno čuti da tako nešto postoji.

Onda se nešto promijenilo, prvo u Holandiji, pa onda u Engleskoj. Revolucije i reforme u Evropi, od 1517. godine do 1789. godine, omogućile su da obični čovjek digne svoj glas, a ne samo biskupi i aristokrate kao što je bilo uobičajeno. Evropljani, a zatim i ostali dolazili su da se dive poduzetnicima poput Bena Franklina, Andrewa Camegieija i Billa Gatesa. Srednja klasa se počela smatrati dobrom, jer joj je bilo dopušteno da bude dobra, i uspješna. Ljudi su pristali na srednjoklasni dogovor koji je karakterističan za mjesta koja su sada bogata, kao npr. Britanija, Švedska ili Hong Kong: „Pusti me da inoviram i da stvaram gomile novca u kratkom periodu trajanja te inovacije, a nakon toga ću napraviti i tebe bogatim“. I to je ono što se dogodilo. Počevši od 1700-tih godina

sa Frenklinovim gromobranom i Wattovom parnom mašinom, pa preko 1800-tih do 2000-tih godina i dalje, Zapad koji je stoljećima zaostajao za Kinom i islamskim svijetom, je postao zapanjujuće inovativan.

Date srednjoj klasi dostojanstvo i slobodu po prvi put u historiji, i eto šta dobijete, parni stroj, mašinu za tkanje, pokretnu traku, simfonijski orkestar, pruge, korporacije, abolicionizam, jeftini papir, veliku stopu pismenosti, jeftin čelik, jeftino staklo, moderne univerzitete, moderne novine, čistu vodu, armirani beton, ženski pokret, električna svjetla, liftove, automobil, naftu, odmore u Yellowstoneu, plastiku, pola miliona knjiga na engleskom jeziku, hibridni kukuruz, penicilin, avion, čist urbani zrak, operacije na otvorenom srcu, i kompjuter.

Rezultat je bio jedinstven u historiji, a odnosio se na činjenicu da se ljudima, pogotovo siromašnim, situacija naglo poboljšala. Najsiromašnijih 5% Amerikanaca isto koristi klimu i automobile kao i 5% najbogatijih Indijaca. Vidimo i dešavanja u Indiji i Kini, koji čine 40% svjetske populacije. Velika ekonomska priča našeg doba nije velika recesija od 2007. godine do 2009. godine, jer bilo bi neprijatno da je tako. Velika priča je to da su Kina 1978. godine i Indija 1991. godine prihvatili liberalne ideje u njihovoj ekonomiji, i time izrazili dobrodošlicu kreativnom razaranju. Sada se njihove robe i usluge učeterostručuju u svakoj novoj generaciji.

Do sada, mnoštvo mjesta na planeti je prihvatilo slobodu i dostojanstvo srednje klase, prosječna osoba zaradi i potroši oko 100 \$ dnevno. Prisetimo se samo, dva stoljeća unazad to je bilo 3\$ po danu, po današnjim cijenama. Ne uzima se u obzir veliki pomak ka naprijed u kvaliteti mnogih stvari, od svjetla do antibiotika. Mladi u Japanu, Italiji ili u Švedskoj imaju čak i preko 30 puta više novca na raspolaganju nego li njihovi pra-pra-pra-pra-pra-pradjedovi. Sve ostalo također vodi u moderan svijet – više demokratije, sloboda žena, duži životni vijek, bolja edukacija, duhovni rast, umjetničke eksplozije – sve je to priključeno velikoj činjenici moderne historije – povećanju za 2.900 procenata u hrani, obrazovanju i putovanjima.

To je tako veliko, tako rekordno, to je velika činjenica da bismo na to gledali samo kao na izlazak iz rutine, jer je rezultiralo stvaranjem trgovine, eksploatacije, investicija i imperijalizma. To je nešto što ekonomisti lahko objašnjavaju: rutina. Ipak, sve rutinsko se desilo u Kini i

Osmanskom Carstvu, u Rimu i Sjevernoj Aziji. Robovlasništvo je bilo uobičajno na Bliskom Istoku, ogromna trgovina je bila u Indiji, a ogromno je bilo ulaganje u kineske kanale i rimske puteve. Ali, do tada se ipak Velika umna reforma nije dogodila. Nešto je moralo biti krivo sa shvatanjima ekonomista.

Drugim riječima, opisivanje modernog svijeta isključivo putem ekonomskog materijalizma, bilo kao ljevičarski ili desničarski ekonomista, je pogrešno. Ideje ljudskog dostojanstva i slobode su tu „odradile“ svoj posao. Kako to ekonomski historičar Joel Mokyr kaže: „Ekonomске promjene u svim vremenima zavise, više nego li to ekonomisti misle, o tome u šta ljudi vjeruju“. Gigantske materijalne promjene su rezultat, a ne uzrok. Bile su to ideje, ili „retorika“, koje su dovele do našeg bogaćenja, kao i do naše moderne slobode.

Natjecanje i saradnja

(David Boaz)

U ovom eseju, David Boaz ukazuje na vezu između natjecanja i saradnje, a koje se često predstavljaju kao dvije suprotstavljene opcije; društvo kao da je organizovano na principu jedne ili druge. Nasuprot tome, Boaz objašnjava da je dio kapitalističkih ekonomskih zapovijedi i to da čovjek mora biti sklon natjecanju da bi mogao sarađivati sa drugima. David Boaz je izvršni potpresjednik Cato Institute-a i savjetnik u Students Of Liberty. On je autor „Libertarianism: A Primer“, i urednik petnaest drugih knjiga, uključujući i „The Libertarian Reader: Classic and Contemporary Writings from Lao Tzu to Milton Friedman“. Pisao je za novine poput: New York Times, Wall Street Journal, i Washington post, a čest je i komentator na televiziji i radiju, te stalno objavljuje blogove na Cato@Liberty, The Guardian, The Australian, i Encyclopedia Britannica.

Branioци tržišnog procesa često naglašavaju prednosti konkurencije. Konkurentski proces omogućava konstantno testiranje, eksperimentisanje i prilagođavanje kao odgovor na promjenu situacije. On drži kako poslovanje ima zadatak da zadovolji potrošače. Kako analitički tako i empirijski možemo vidjeti da konkurencijski sistemi daju bolje rezultate od monopolskih i centralističkih sistema. Zato, u knjigama, novinskim člancima, i na televizijskim nastupima, zagovornici slobodnog tržišta naglašavaju važnost konkurentnog tržišta i protive se ograničenjima konkurencije.

Međutim, i pored toga mnogi ljudi čuju kako je slobodno tržišno natjecanje označeno kao neprijateljsko, kao branik mnogih mogućnosti ili je stavljano u kontekst izreke „svako protiv svakoga“. Pitaju li se oni da li je saradnja bolja od takvog antagonističkog stava prema svijetu. Milijarderski investitor George Soros, navedimo, piše u Atlantic Monthly-ju i kaže: „previše takmičenja i premalo sarađivanja dovodi do nepodnošljivih nejednakosti i nestabilnosti“. Naime, on želi reći da je njegova „glavna poruka da je saradnja dio sistema onoliko koliko je to i takmičenje, i da slogan „samo najjači opstaju“ kvvari ovo tumačenje.

Na ovom mjestu napomenimo kako se ta fraza rijetko koristi od strane onih koji zagovaraju slobodno tržište kao i slobodu općenito. Navedena fraza je skovana kako bi bio opisan proces biološke evolucije i da bi bio oslikan opstanak onih osobina koje su bile najbolje za okruženje, a što može poslužiti čak i kao usporedba sa konkurencijskim poslovanjem na tržištu, ali što zasigurno ne može opisivati situaciju u kojoj samo najsnažniji pojedinci opstaju u kapitalističkom sistemu. To su neprijatelji, a ne prijatelji, slobodnog tržišta koji koriste ovu frazu da bi opisali ekonomsko takmičenje. Treba naglasiti i to da oni koji kažu da su ljudska stvorenja „stvorenja za saradnju, a ne za takmičenje“ ne vide da je tržište stvar saradnje. U stvari, to je, kako je i navedeno, takmičenje usmjereno ka tome da bi se saradivalo, to je takmičenje zbog saradnje.

Individualizam i zajedništvo

Slično navedenom, protivnici klasičnog liberalizma su odmah optužili liberale da favorizuju „atomistički“ individualizam, gdje je svaka osoba otok za sebe, koji teži svom profitu i ne mari za potrebe i želje drugih. E. J. Dionne, Jr., iz Washington Post-a je napisao da moderni libertarijanci vjeruju da „individualci dođu na svijet kao posve odgovorni odrasli ljudi koji su odgovorni za svoje postupke od rođenja.“ Kolumnista Charles Krauthammer napisao je u svojoj reviziji Charles Murrey-ovog *What It Means to Be a Libertarian* da su sve do njega, libertarijance smatrali „rasom robusnih individualista koji žive u kolibama na vrhovima planina opasanih bodljikavom žicom i znakom na vratima “NE ULAZI“. Pitam se i ne mogu da shvatim kako ljudi sa takvom percepcijom svemu ovome nisu dodali i upozorenje „svaki naoružan do zuba“.

Naravno, niko ne vjeruje u tu vrstu „atomističkog realizma“ kojem se profesori i stručnjaci vole rugati. Mi živimo jedni s drugima i radimo u grupama. Kako bi neko mogao biti atomistički individualac u tako kompleksnom sistemu kakav je naš još je nejasno: da li to znači jesti ono što uzgojiš, nositi ono što skrojiš, živjeti u kući koju si ti napravio samo sebi, ograničavanje sebe na alternativnu medicinu baziranoj isključivo na biljkama koje si samostalno uzgojio? Neki kritičari ili zastupnici slo-

gana „nazad ka prirodi“ - kao Unabomber, ili Al Gore, ako je stvarno mislio ono što je napisao, u *Earth in the Balance* - možda bi i podržali takav plan. Ali, neki libertarijanci bi željeli da se odsele na pusti otok i da se odreknu onoga što je Adam Smith nazvao Velikim društvom, kompleksnim i proizvođačkim društvom koje je nastalo društvenom interakcijom. Mogli bi očekivati da senzibilni novinari stanu, pogledaju u riječi koje su napisali i pomisle „mora da sam pogrešno shvatio ovo, trebao bih ponovo pročitati tekstove libertarijanaca“.

U slobodnom društvu pojedinci imaju prirodna, neotuđiva prava i moraju paziti na svoju opću obavezu da poštuju prava drugih. Naše druge obaveze su one koje izaberemo ugovorom. Nije samo puka slučajnost da društvo koje je zasnovano na temeljnim pravima, slobodi i privatnom valsništvu stvara i socijalni mir i materijalno blagostanje. Kako John Locke, David Hume i drugi klasični liberalni filozofi demonstiraju, trebamo sistem utemeljen na zakonima kako bi stvarali društvenu kooperaciju, a bez koje ljudi mogu postići vrlo malo. Hume je napisao u svojoj „Raspravi o ljudskoj prirodi“ da su okolnosti koje ljudi susreću (1) naš samointeres, (2) naša nužno ograničena velikodušnost prema drugima, (3) i nedostatak potrepština koje su neophodne za ispunjenje naših ciljeva. Zbog tih okolnosti neophodno je da saradujemo sa drugima i da imamo egzistentna i pravedna pravila – pogotovo u pogledu imovine i razmjene - da definiramo kako da se odvija ta saradnja. Ta prava određuju ko ima pravo da upravlja posebnim dijelom imovine. U odsustvu dobro definisanih zakona o imovini, susretali bismo se sa stalnim konfliktima kada je posrijedi govor o ovoj tematici. Upravo su naši imovinski sporazumi ti koji nam omogućavaju da poduzimamo kompleksne i složene poslove kooperacije i koordinacije putem kojih postizemo naše ciljeve.

Bilo bi lijepo kada bi ljubav mogla ostvariti taj zadatak, bez svog tog naglaska na samointerese i individualna prava, jer su mnogi protivnici liberalizma ponudili viziju društva zasnovanog na principima milosrđa. Iako je Adam Smith kazao: „U civilizovanom društvu (čovjek) treba u svakom vremenu pomoć i saradnju s drugim ljudima“, on se za života nikad nije moga da prijatelji s malim brojem ljudi čiju bi pomoć trebao. Ako zavisimo isključivo o milosrđu u okviru ostvarene saradnje, jednostavno ne bismo mogli prihvatiti složene zadatke. Oslanjanjem na

samointerese drugih, u sistemu dobro definisanih prava vlasništva i slobodnog tržišta, jedini je način da se organizuje društvo koje je složenije od društva u malom selu.

Civilno društvo

Mi se družimo s drugima kako bismo ostvarili instrumentalne ciljeve – proizvoditi više hrane, razmjenjivati dobra, razvijati nove tehnologije – ali i zbog osjećanja duboke ljudske potrebe za povezanošću, za ljubav, prijateljstvo i zajedništvo. Udruženja koja formiramo sa drugima nazivamo civilnim zajednicama. Ta udruženja mogu imati različite varijacije i oblike – porodice, crkve, škole, klubovi, bratstva, komercijalna udruženja, grupe susjedstva, kao i bezbroj komercijalnih zajednica, kao na primjer partnerstva, korporacije, sindikati i razna udruženja u okviru pojedinih struka. Sve ove asocijacije služe ljudima na razne načine. Civilno društvo se može ukratko definisati kao svako prirodno i dobrovoljno udruživanje u zajednici.

Neki razlikuju komercijalne i neprofitne organizacije, potkrepljujući to time da je poslovanje dio tržišta, a ne civilnog društva; ali ja pratim tradicionalna shvatanja da su razlike između udruženja u sljedećem: jedna su prisilna – državna – dok su sva ostala prirodna i dobrovoljna. Bez obzira da li je neko društvo osnovano kako bi ostvarilo profit ili ne, ključni faktor je da li je naše učešće u tom udruženju dobrovoljno ili ne. Uz sve savremene konfuzije o civilnom društvu i „nacionalnoj svrsi“, trebamo se prisjetiti F.A. Hayek-ove izjave da su sve asocijacije stvorene u civilnom društvu nastale iz neke svrhe, dok civilno društvo kao cjelina nema jedinstvenu svrhu; ono je nedizajnirani, spontano nastali rezultat svih udruživanja sa različitim ciljevima.

Tržište kao kooperacija

Tržište je bitan element civilnog društva. Ono proizilazi iz dvije činjenice: prvo, da će ljudska bića više postignuti u saradnji s drugima nego li sama i toga da smo u stanju spoznati navedenu činjenicu. Da smo kojim slučajem posebna vrsta živih bića koja saradnjom ne postižu

više nego izoliranim radom, ili kada bismo bili u stanju da ne možemo spoznati prednosti zajedničkog rada, onda bismo mogli konstatovati kako smo ostali izolirani i atomistički. Gore od toga bi bilo, kako je Ludwig von Mises objasnio: „Svaki bi čovjek druge ljude smatrao neprijateljima; njegova žudnja za zadovoljavanjem svojih potreba bi ga dovela do neumoljivog sukoba sa svim svojim susjedima.“ Bez mogućnosti uzajamne koristi od saradnje i podjele rada, ne bi došlo ni do razvoja osjećaja prijateljstva i simpatije, niti tržišnog uređenja. U cjelokupnom tržištu se pojedinci i preduzeća nadmeću kako bi međusobno surađivala. General Motors i Toyota se nadmeću da bi postigli sporazum o saradnji u oblasti prijevoza. AT&T i MCI se nadmeću da bi uspostavili saradnju sa mnom u pogledu komunikacije s drugima. Doista, oni se takmiče tako žestoko za saradnju sa mnom da sam morao saradivati s još jednom komunikacijskom firmom koja mi je pomoću aktivacije telefonske sekretarice omogućila da se kvalitetno odmorim i opustim, te rasteretim tih pritisaka.

Kritičari tržišta često govore da kapitalizam potiče i nagrađuje princip samointeresa. U stvari, ljudi teže ka samointeresima u svakom društvu. Tržišta jednostavno usmjeravaju samointerese u pravcima koji su za društvo korisni. U okviru slobodnog tržišta ljudi postižu svoje samointerese tako što saznaju i pokušaju da zadovolje potrebe drugih. To može značiti da nekoliko ljudi radi zajedno kako bi napravili mrežu za ribe ili pak kako bi napravili cestu. U složenijoj ekonomiji, to znači da se traga za vlastitim profitom u okviru nuđenja dobara i usluga koje zadovoljavaju potrebe i želje drugih. Radnici i poduzetnici koji najbolje podmire te potrebe bit će nagrađeni; oni koji to ne budu ubrzo bivaju ohrabreniji da probaju oponašati uspješniju konkurenciju ili da nađu novi način pristupanja problemu.

Sve različite ekonomske organizacije koje vidimo na tržištu su na neki način eksperimentalnog karaktera kako bi bio pronađen bolji način komunikacije u pravcu ostvarenja saradnje. Sistem imovinskih prava, vladavine zakona, i minimalne uloge vlade omogućavaju stvaranje maksimalnog prostora za ljude kako bi eksperimentisali sa novim načinima saradnje. Razvoj korporacija je postavio veće ekonomske zadatke koje pojedinci ili partneri ne bi mogli postići. Organizacije poput uzajamnih fondova, osiguranja, banaka, zadruga osnovanih od strane

radnika, i drugi vidovi organizacija su načini rješavanja pojedinih ekonomskih problema novim formama saradnje. Neke od ovih formi su se pokazale kao neefikasne: mnogi od kooperativnih konglomerata u 1960-im, godinama su se naprimjer, pokazali kao nesavladivi, a dioničari su izgubili novac. Stoga, brz povratak tržišta podrazumijeva poticaj uspješnim oblicima organizovanja da se umnožavaju, a onim neuspješnim da nestanu. Saradnja je isto toliko dio kapitalizma kao i tržišno takmičenje. Oboje su temeljni sastojak jednostavnog sistema prirodne slobode. Mnogi od nas troše previše vremena saradjući s partnerima, saradnicima, dobavljačima i kupcima nego li što se usmjeravaju ka trošenju vremena na tržišno takmičenje. Život bi uistinu bio gadan, životinjski i kratak da smo kojim slučajem osuđeni da budemo sami. Ali, na sreću svih nas, u kapitalizmu to ne mora biti tako.

Privatno zdravstvo i motiv saosjećanja

(Tom G. Palmer)

U ovom eseju urednik ove knjige nudi neka opažanja na osnovu ličnog iskustva. To njegovo promišljanje nije ponuđeno kao opća doktrina, niti je doprinos društvenoj nauci. To je pokušaj da se razjasni odnos između poslovnog poduhvata i samilosti.

Privatno zdravstvo³¹ mora biti strašna i nemoralna stvar. Kako čujem, takvom se smatra sve vrijeme. U stvari, dok pišem ovo, slušam opak napad na privatne bolnice na stanici Canadian Broadcast Corporation-a. Kada se doktori, sestre, i direktori bolnica okrenu ka brizi za ostvarenjem ličnog dohotka, mnogi ljudi su skloni konstatovati da je u tom momentu saosjećanje zamijenjeno sebičnošću ledenog srca. Ali, ja sam stekao drugo iskustvo u odnosu na problem kada sam imao priliku da posjetim dvije bolnice – jednu privatnu, a drugu javnu – s namjerom da se izliječim od bolnog i paralizirajućeg stanja u kojem sam se nalazio.

Patio sam od ruptuiranog diska u kičmi koji je izazivao vrste bolova za koje nisam mislio da uopće postoje. Posjetio sam radiologistu u jednoj profitnoj bolnici u blizini. Uradio mi je MR skeniranje (magnetnu rezonancu) za nekih sat vremena. Nakon toga je uradio i posao vezan za epiduralne injekcije kako bi se smanjila upala živca koji ulazi u kičmeni stub, i koji je bio uzrok bolova. Bio sam u takvoj agoniji da sam se jedva pomjerao. Ta privatna bolnica i klinika koje sam posjetio su imale doktore i medicinske sestre koji su mi pružili izvanrednu ljubaznost i ponašali su se prema meni s puno nježnosti. Nakon što je jedna sestra bila sigurna da sam shvatio proceduru i sve ishode koji će uslijediti, doktorica koja je koristila epiduralnu injekciju u mom liječenju se predstavila, objasnila svaki korak i uradila posao sa visokim stepenom stručnosti i brigom za moje zdravlje.

31 U ovom eseju se vrši poređenje između privatnog i javnog zdravstva. Termin „privatni“ u ovom slučaju predstavlja oblik organizacije u kojem ustanova želi svojim uslugama i radom da ostvari profit, dok termin „javni“ predstavlja oblik u kojem profit nije cilj, tačnije institucija se finansira novcem poreskih obveznika – op.prev.

Nakon nekoliko sedmica moje stanje, iako još bolno i iscrpljujuće, vidno se poboljšalo. Moj doktor mi je preporučio još jednu epiduralnu injekciju kako bi se moje stanje u potpunosti normalizovalo. Nažalost, ona privatna bolnica koja mi je prvi put pružila usluge sada nije imala slobodnog termina i to pune tri sedmice. Nisam želio da čekam toliko dugo pa sam potražio druge bolnice u okolini. Jedna prepoznatljiva javna bolnica, tj. osoblje, pristali su da mi pruže potrebne usluge u dogovorenom terminu kroz dva dana. Rado sam pristao na taj dogovor.

Kada sam stigao u bolnicu prvo sam popričao s nekim veoma uslužnim penzionisanim staricama i starcima koji su nosili uredne volonterse uniforme. Bili su očigledno dobronamjerni ljudi, što se moglo i očekivati u javnoj bolnici. Onda sam uz pomoć štapa otišao do bolnice gdje sam potpisao sve potrebne dokumente, bitne za pristup operacijskom stolu. Došla je jedna medicinska sestra i prozvala moje ime, te nakon što sam se odazvao sjela je do mene u čekaonici. Razgovor se tako odvijao dok sam bio okružen strancima. Srećom, nije bilo nikakvih neugodnih pitanja. Primijetio sam da su medicinske sestre naređivale drugim pacijentima zapovjednim glasom. Jedna sestra je rekla nekoj gospođi koja je očigledno bila u bolovima da se premjesti na drugu stolicu, a što ta žena nije učinila jer se osjećala udobno tamo gdje jeste, ali onda je sestra ljutito odgovorila: „Ne, sjedite ovamo!“ Kada je ta ista sestra naišla pored mene mogla je vidjeti u mom pogledu da nisam imao namjeru da se i prema meni odnosi kao profesor prema početniku u školi bontona. Bez riječi, pokazala je prstom u sobu za preglede, u koju sam i ušao.

Glavni doktor je ušao. Bez uvoda. Bez predstavljanja. Bez pozdrava. Gledao je moj karton, nešto promrmljao i rekao da sjednem na krevet, spustim hlače i da istrpam majcu. Rekao sam mu da se procedura prošli put odvijala tako što sam ležao na jednoj strani, jer je to mnogo manje bolno nego li kada sjedim. On je rekao da mu je lakše ako ja sjedim. Odgovorio sam da bih ja želio da ležim. On je rekao da sjedeći položaj dozvoljava veću pristupnost, te kako su njegovi argumenti bili istinitiji, pristao sam. Za razliku od doktora u privatnoj bolnici, ovaj je tako jako i brzo injektirao sadržaj šprice da sam bukvalno vrisnuo od bola, jer je ovaj tretman bio dosta drugačiji od mog prijašnjeg iskustva. Nakon toga doktor je odstranio iglu, zapisao nešto, i nestao. Sestra mi je pružila list papira. Platilo sam i otišao.

Profit i samilost

Naravno da je prethodno moje iskustvo premalo da bi se procjenjivalo privatno i javno zdravstvo, ali je svakako dovoljno da pojasnim nešto o odnosu medicine i profita, kao i nešto o motivu profita i samilosti. Ne bih se složio sa činjenicom da privatne bolnice privlače samo ljubaznim i samilosnim osobljem, jer su stariji volonteri u javnim bolnicama zasigurno i ljubazni i samilosniji, ali zasigurno je da u privatnim bolnicama i domovima zdravlja postoje adekvatni poticaji kako bi se iskazivala samilost i ljubaznost prema pacijentima. Nakon svega, ako budem trebao ponovni tretman ili ako budem trebao nanovo da se naručim, izabrat ću privatnu bolnicu. Zaisgurno neću da predložem nikome javnu bolnicu, jer sada znam vjerovatno i razlog zbog kojeg su mi tako brzo našli termin, jer sumnjam da su imali mnogo pacijenata koji su se rado vraćali.

Iskustva ne ukazuju na to da je profit nužan ili dovoljan razlog za samilost, milosrđe i ljubaznost. Ja radim za neprofitnu organizaciju koja zavisi od donacija velikog broja donatora. Kada ne bih ispunjavao svoje obaveze, oni bi prestali podržavati moj rad. Faktički, moje kolege i ja radimo u toj organizaciji, jer dijelimo iste interese kao i donatori, tako da se skladnost podrazumijeva. Kada donatori, radnici i klijenti (bili to pacijenti, ili novinari ili edukatori koji trebaju informacije) ne dijele iste želje i potrebe, kao u javnim bolnicama, uočavamo da ipak motiv profita povezuje sve te potrebe u jednu. Profit zarađen u kontekstu s dobro definisanim i sprovedenim legalnim pravima (za razliku od profita koji se postigne krađom) će udaljiti kompaniju od osjećaja hladnoće i približiti je osjećanjima samilosti prema pacijentima. Potraga za profitom zahtijeva da se doktor stavi u poziciju pacijenta, da shvati patnje drugih, odnosno da ima samilost. U okviru ekonomije slobodnog tržišta motiv profita bi se mogao označiti motivom koji dovodi do toga da doktor nudi kvalitetne usluge.

2.Poglavlje: Dobrovoljna interakcija i samointeres

Paradoks moralnosti

(Mao Yushi; prevela Jude Blanchet)

U ovom eseju, kineski ekonomista, i poduzetnik, Mao Yushi, objašnjava ulogu koju na tržištu imaju sloga i saradnja. On otkriva koristi potražnje za niskim cijenama i za profitom poređenjem motiva „samointeresa“ sa maštama koje iznose kritičari kapitalizma. On crpi primjere iz kineske književnosti, ali i iz svog iskustva (i iz iskustva miliona drugih Kineza) za vrijeme katastrofalnog plana da se ukine kapitalizam u Kini. Mao Yushi je osnivač i predsjednik Unirule Instituta u Pekingu, Kina. Autor je nekoliko knjiga, a napisao je i nekoliko akademskih i popularnih članaka, podučavao je ekonomiji na brojnim univerzitetima, osnovao neke od prvih nedržavnih dobrotvornih ustanova i nezavisnih organizacija za samopomoć u Kini, a uz sve to i dobro je poznati pionir na polju borbe za slobodu. Tokom 1950-ih godina bio je osuđen na kaznu prisilnog rada, egzil, „re-edukaciju“, i skoro je umro od gladi zbog izjave: „Ako nemamo gdje da kupimo svinjetine, neka dignu cijene mesa“, te „Ako predsjednik Mao želi vidjeti naučnika, ko koga treba da posjeti?“ 2011. godine, prije nego li je ova knjiga objavljena, napisao je esej koji je javno objavljen u Caixin onlineu pod nazivom „Vraćanje Mao Zedonga u ljudski oblik“. Time je bio izložen mnogim prijetnjama smrću, ali je istovremeno i stekao ugled kao oličenje „glasa poštenja i pravde“. Mao Yushi je jedna od velikih oslobodilačkih figura u savremenom svijetu. Radio je neumorno na donošenju slobodarskih ideja narodu Kine pa i šire.

Sukob interesa u zemlji džentlmjena

Između osamnaestog i devetnaestog stoljeća, kineski autor Li Ruzhen napisao je roman pod nazivom *Flowers in the Mirror*. Knjiga opisuje osobu pod nazivom Tang Ao koja, zbog poslovnih poteškoća, slijedi svoga zeta preko mora. Tokom svoje avanture posjećuje mnoge zemlje prepoznatljive po svojim egzotičnim znamenitostima. Prva zemlja koju su posjetili se zvala „zemlja džentlmjena“.

Svi stanovnici ove zemlje namjerno nešto propate da bi osigurali do-

brobit drugih državljana. Jedanaesto poglavlje romana opisuje izvršitelja (Li Ruzhen ovdje namjerno koristi starokineski znak, jer je u Staroj Kini izvršitelj često imao privilegije i ugrožavao je običan puk) koji se našao u sljedećoj situaciji dok je kupovao određenu robu.

Izvršitelj se tako nakon ispitivanja nekoliko vrsta robe, obratio prodavaču i rekao: „Prijatelju, imaš stvarno kvalitetnu robu, a cijene su ti niske. Kako da budem spokojan dok vas ovako iskorištavam? Ako ne podigneš jednu cijenu, spriječit ćeš nas u daljnjoj saradnji“.

Nakon toga je prodavač odgovorio: „Vaš dolazak u moju radnju je velika čast za mene. Izreka kaže da prodavač cijenu izrekne do neba, a kupac je onda spusti na zemlju. Moja cijena je na nebu, a vi ipak želite da je ja još podignem. Teško mi je da se s tim složim. Bolje bi bilo da posjetite drugu prodavnicu.“

Izvršitelj, nakon što je čuo prodavača, odgovori: „Postavio si tako malu cijenu za ovako kvalitetnu robu. Zar to ne znači gubitak za tebe? Trebali bismo djelovati bez obmane i sa smirenošću. Zar se ne kaže da svako od nas ima ugrađen abakus (staro brojilo) u sebe?“ Nakon rasprave, prodavač je ostao pri tome da se cijena ne treba dizati, dok je izvršitelj, u ljutnji, kupio samo polovinu robe u odnosu na ono što je mislio kupiti. Pred sami njegov odlazak, prodavač mu je stao na put. U ovom trenutku, naišla su dva starca, koji su nakon upoznavanja sa situacijom, naredili izvršitelju da kupi 80% robe i da ode.

U knjizi se nakon toga opisuje druga situacija gdje kupac misli da je cijena robe niska a kvalitet robe visok, dok prodavač tvrdi da roba nije svježija i da cijena ne treba biti mijenjana. Na kraju, kupac bira najlošiju robu, zbog čega ga ljudi u blizini zamalo ne proglasiše nepravednim, pa kupac ipak stavi pola dobre i pola loše robe. U trećoj situaciji, obje se stranke počinju svađati oko težine i kvaliteta srebra. Stranka koja je plaćala mislila je da je srebro slabe kvalitete i netačne težine, dok je stranka koja je trebala biti plaćena mislila obrnuto. Pošto je kupac otišao, prodavač je osjećao da višak srebra treba dati prosjaku koji je bio u posjeti a dolazio je iz druge države.

Postoje dvije poente koje se trebaju objasniti u ovom romanu. Prva, da ako se obje strane odluče odreći dijela profita ili tvrde da je njihov profit prevelik, nastaje konflikt. Konflikti koje susrećemo u životu naj-

češće su pojava koja se javlja zbog ostvarenja vlastitog interesa. Kao rezultat toga, mi uvijek tvrdimo da ako bismo mi bili na drugoj strani, ovakva situacija ne bi ni nastala. Ali, u zemlji džentlmena, kako vidimo, i zauzimanje za interese drugih može dovesti do konflikta, te kao rezultat, nastavljamo tragati za temeljima skladnog i koordiniranog društva.

Kroz idući primjer u našem istraživanju spoznajemo da u stvarnom svijetu pri poslovnim dogovorima obje strane na osnovu dogovora traže svoju dobit (uključujući i segmente dogovora o cijeni i kvaliteti robe), jednostavno kazano obje strane su aktivne i teže dogovoru. Za razliku od toga, u „zemlji džentlmena“, takav dogovor je nemoguć. U romanu pisac koristi likove starca i prosijaka te u kontekst ubacuje i metod prisile a sve u cilju rješavanja sukoba. Ovdje susrećemo dubokoumnu i važnu istinu: pregovori u kojima obje strane traže svoje lične koristi mogu dosegnuti zadovoljavajući stepen ravnoteže, a ako su obje strane zainteresirane za interese suprotnih strana, one nikad neće postići dogovor. Štaviše, to će stvoriti društvo koje će biti u suprotnosti sa samim sobom. Ova činjenica je u suprotnosti sa mišljenjima većine ljudi. Zbog toga što „zemlja džentlmena“ ne može da stvori balans u odnosima svojih građana, ona se na kraju pretvara u „zemlju neodgovornih i grubih“. S obzirom da je „zemlja džentlmena“ usmjerena na interese drugih, ona je plodno tlo za njegovanje zlih karaktera. Kada džentlmeni ne mogu da dogovore prodaju, bezobzirni i grubi stvorit će sebi prednost time što će istaknuti da džentlmeni potkopavaju svoje interese radi profita. Ako bi se takve stvari odvijale istim intenzitetom, džentlmeni bi izumrli, dok bi ostali samo oni grubi i bezobzirni.

Iz gore navedenog vidimo da ljudi mogu sarađivati samo ukoliko u okvirima te saradnje tragaju za svojim interesima. To je siguran temelj društva kojem čovječanstvo može težiti kao određenom idealu na ovome svijetu. S tim u vezi, niti jedan ideal ne bi bio ostvaren, a da kao takav isključivo teži traženju koristi za drugog, ne gledajući prvenstveno vlastite interese.

Naravno, koristeći stvarnost kao naše polazište, a sve kako bismo smanjili sukobe, moramo obratiti pažnju na naše kolege i pronaći način da izbjegnemo ideje koje će biti okarakterizovane kao sebične. Međutim, s druge strane ako previše pažnje posvetimo interesima drugih, nastao bi isti nesporazum kakvog Li Ruzhen opisuje u svome romanu.

Možda ima onih koji kažu da zabavni slučajevi iz „zemlje džentlmena“ ne bi mogli postojati u stvarnom svijetu, ali kako se u samoj knjizi može uočiti, događaji u stvarnom svijetu i u romanu imaju slične uzroke. Drugim riječima, i u stvarnom svijetu i „zemlji džentlmena“ nedostaje jasnoće o principima samointeresa.

Koji su motivi stanovnika ove zemlje? Prvo, moramo se zapitati zašto ljudi uopće imaju potrebu za razmjenom? Da li to bile primitivne trampe ili s aspekta modernih društava posmatrano razmjena robe za novac, motiv je poboljšanje nečijeg stanja, i to kako bi nečiji život bio ugodniji i udobniji. Bez tog motiva, zašto bi se ljudi odlučivali prije za razmjenu nego li za samostalno stvaranje dobara?

Sve u čemu uživamo, od igle i konca do frižidera i TV uređaja, dostupno je zbog razmjene dobara. Da ljudi ne vrše razmjenu, svaki pojedinac bi mogao samo da sadi pamuk i žitarice na selu, da kuće pravi od cigli napravljenih od blata, i da se bori da iz zemlje iscrpi sve što mu je potrebno. Na taj način živjeli bismo život kao naši preci desetinama hiljada godina. Međutim, sigurno ne bismo uživali u prednostima koje nudi naša današnja moderna civilizacija.

Ljudi u „zemlji džentlmena“ već imaju državu i ekonomiju, što pokazuje da su napustili put ekonomske samodovoljnosti i da prate put razmjene dobara kako bi poboljšali svoje materijalne okolnosti. Uzimajući to u obzir, zbog čega oni ne bi razmišljali o svojim interesima kada se bave ekonomskim razmjenama? Naravno, ako je u početku cilj smanjiti svoje prednosti kako bismo povećali prednosti drugih, to znači da nam je prioritetno „džentlmentsko“ ponašanje. Međutim, kako svako ko učestvuje u razmjeni, ili ko ima iskustva s razmjenom zna da obje strane traže svoju dobrobit, dok oni koji se ponašaju suprotno svojim samointeresima zasigurno imaju stanovita neslaganja kada je riječ o motivima.

Da li je moguće uspostaviti društvo uzajamnih koristi bez pregovora oko cijene?

U periodu kada su djelo i život Lei Fenga bili promovisani u Kini, na televiziji se često mogla vidjeti slika jednog Lei Fengovog sljedbenika koji se bavio popravljanjem lonaca i tepsija. Jednostavno, bilo je

nemoguće neprimijetiti dugački red formiran ispred njega, a u kojem je svako držao posuđe koje treba popraviti. Poruke ovih slika bi trebale ohrabriti iskrene sljedbenike Lei Fenga. Obratite pažnju na činjenicu da u navedenom slučaju nije bilo velikog reda ljudi, ova propaganda ne bi imala svrhe. Također, treba primijetiti da oni koji su stali u red nisu tu kako bi naučili popravljati lonce od sljedbenika Lei Fenga, naprotiv, oni su bili tu da traže svoju korist, i to na štetu drugih.

Dok ova propaganda s jedne strane može poslati poruku da svojim dobrim djelima možemo pomoći drugima, s druge strane ona zasigurno podučava i kako se može izvući lična korist iz dobrodušnosti drugih. U prošlosti se mislilo da propaganda koja poziva ljude da rade u službi za druga lica bez plata može poboljšati društveni moral. Sada, ipak znamo da je to velika kontradiktornost, jer je veći broj onih koji traže način da zadovolje sebe nego li da zadovolje potrebe drugih.

S aspekta ekonomske dobiti, univerzalna obaveza da služimo drugima je zapravo gubitak. Oni koji su privučeni ponudom besplatnog popravka najčešće nose oštećene predmete koji se ne isplate popraviti, ponekad su to čak i predmeti uzeti direktno iz smeća. Ali, pošto je cijena popravke ovih predmeta sada u ukupnom zbiru i razlici nula, povećat će se alokacija oskudnog vremena za njihovu popravku, ali i oskudni materijali koji se u tu svrhu koriste. S obzirom da teret popravke ovih predmeta leži na leđima drugih, jedino što osoba koja traži svoju prednost mora uložiti je vrijeme koje provede u redu. S aspekta društva u cjelini, sve vrijeme, trud, i materijal uloženi u popravku ovih predmeta će dati samo neke jedva upotrebljive lonce i tepsije. Da se vrijeme i materijal korišten za to upotrijebio na neke druge, više produktivne aktivnosti, to bi zasigurno bilo od veće društvene koristi. Iz perspektive ekonomske efikasnosti i ukupnog blagostanja, ovakva popravka bez plate nosi više štete nego li koristi.

Štaviše, kada bi jedan dobronamjerni sljedbenik Liu Fenga ponudio još i da stane u red umjesto nekog ko želi da mu se popravi predmet, taj red bi postao još veći. To bi bio stvarno apsurdan prizor, prizor jedne grupe koja stoji u redu kako druga grupa ne bi morala stajati u redu. Takav sistem obaveza pretpostavlja postojanje grupe koja je spremna da bezuslovno služi. Takva etika usluga ne može biti univerzalna. Očigledno, oni koji su za ovakav sistem bez cijena nisu to imali u vidu.

Obaveza popravke tuđih stvari ima još jedan neočekivan rezultat. Ako bude previše Lei Fengovih učenika onda će oni koji su prije bili popravljajući predmeta izgubiti svoje poslove te će nastati nesagledive poteškoće.

Ni na koji način se ne suprotstavljam učenju Lei Fenga, jer on je pomagao onima kojima je pomoć potrebna, i smatram da je takvo učenje društveno pozitivno, štaviše, i potrebno. Međutim, zahtjevanje da i drugi nude takvu službu stvara neslaganje i nered i iskrivljuje dobrotorni duh Lei Fenga.

U našem društvu ima ljudi koji su cinični, koji preziru društvo, koje, po njihovoj procjeni, izdiže novac iznad svega ostalog. Oni misle da su oni s novcem nepodnošljivi i da se smatraju boljim od ostatka društva, dok siromašni pate radi ostatka čovječanstva. Oni misle da novac iskrivljuje odnose unutar čovječanstva. Kao rezultat toga, oni žele da kreiraju društvo uzajamnih usluga, bez pregovora o novcu i cijenama. To bi bilo društvo gdje seljaci sade biljke bez naknade, gdje radnici prave platno takođe bez nadoknade i gdje frizeri šišaju potpuno besplatno. Međutim, da li je takvo idealno društvo praktično?

Da bismo dobili odgovor, moramo se okrenuti ekonomskoj teoriji alokacije resursa, što zahtjeva određenu digresiju. Za početak, mogli bismo izvesti jedan misaoni eksperiment. Pogledajmo frizera. Muškarci se šišaju svakih tri do četiri sedmice, a kada bi šišanje bilo besplatno, oni bi vjerovatno išli do frizera svake sedmice. Skupljanje novca za šišanje povećava vrijednost frizerovog rada. Na tržištu, cijena fizerskih usluga određuje udio društvenog rada posvećenog toj profesiji. Ako država cijenu šišanja drži nisko, povećat će se broj šišanja i samim time će narasti i broj frizera, a to bi značilo da se neka druga radna mjesta moraju ukinuti zbog održavanja konstantne ukupne količine rada. To vrijedi za frizere jednako kao i za sve ostale profesije.

U mnogim ruralnim kineskim područjima nuđenje usluga besplatno nije rijetka stvar. Ako neko želi da napravi kuću, uobičajeno je da njegovi poznanici i prijatelji dođu da pomognu u izgradnji. To obično prolazi bez plaćanja, ali se učesnicima zahvali obilnom trpezom koja simbolizira zahvalu domaćina i nagradu za rad. Sljedeći put kada neko od učesnika odluči da pravi kuću, onaj kojem su prije pomogli nuditi će svoju pomoć bez naknade, jednostavno kao neku vrstu otplate duga.

Električni serviseri često popravljaju aparate bez naknade, očekujući samo poklon povodom kineske nove godine kao neki vid kompenzacije. Takve nemonetarne razmjene ne dozvoljavaju da se izmjeri vrijednost usluga koje nude. Iz toga proizilazi da vrijednost rada nije efikasno prikazana, i da raspodjela rada nije ohrabrujuća. Novac i cijene igraju važnu ulogu u razvijanju društva. Niko ne treba da očekuje da će osjećaje poput ljubavi i prijateljstva zamijeniti novcem. To se neće desiti, jer ljubav i prijateljstvo ne mogu zamijeniti novac. Međutim, jasno je da ne možemo pobjeći od novca u strahu da će taj isti novac uništiti ljudske emocije. U stvari, cijena izražena u novcu je jedini način da se utvrdi kako najbolje alocirati sredstva u skladu sa vrijednostima rezultata. Ako istovremeno održavamo naše monetarne cijene, te naše osjećaje i vrijednosti, onda se još uvijek možemo nadati da ćemo izgraditi društvo koje je i učinkovito i humano.

Balans samointeresa

Pretpostavimo da A i B moraju podijeliti dvije jabuke kako bi počeli s jelom. A napravi prvi korak i uzme onu koja je veća. B ogorčeno pita A: „Kako možeš biti tako sebičan?“, na što A odgovara: „Da si ti birao prvi, koju bi ti izabrao?“, B kaže: „Uzeo bih manju jabuku“, na što A dodaje: „Onda sam donio savršeno dobru odluku“.

U ovom slučaju, A je iskoristio B, jer se B držao principa stavljanja prioriteta drugih ispred svojih, dok to A nije činio. Ako samo jedan dio društva prati taj princip, a drugi ne, jedni će doživljavati vječite gubitke, dok će drugi profitirati. Kada bi se to nastavilo, dovelo bi do konflikta. Jasnije, kada bi samo neki stavljali interese drugih ispred svojih, onda na koncu ovog sistema ostaje sukob i nered.

Da oboje, A i B, teže ka tome da ispune potrebe druge strane, ovaj problem se ne bi mogao riješiti. Ukoliko bi oba lica željela pojesti malu jabuku, nastao bi novi problem, poput onog u „zemlji džentlmena“. To je istina kako za A tako i za B, ali i za svakoga drugog. Ako bi svi u društvu razmišljali tako, osim jedne osobe, svi bi služili prohtjevima te osobe; takav sistem je moguć, ako na to gledamo logički. Ali, ako bi ta osoba postala praktičar ovih gore navedenih principa tada bi društvo

prestalo postojati kao društvo, tj. kao sistem saradnje. Princip služenja drugima je uglavnom moguć samo pod uslovom da se taj princip može prenijeti na nekog drugog. Iz perspektive čitavog svijeta, to je nemoguće osim ako bi odgovornost za populaciju sa cijele planete prebacili na mjesec.

Razlog ovog neslaganja je taj da sa stajališta društva kao cjeline, nema razlike između „drugih“ i „nas“. Naravno, za određenog Johna ili Jane Doe, „ja“ je uvijek „ja“, a „drugi“ su uvijek „drugi“, a što ne treba miješati s onim što slijedi. Međutim, s društvenog aspekta, svaka osoba je „ja“ i „drugi“. Kada se princip „služi drugima pa onda sebi“ primijeni na A, osoba A treba prvo razmišljati o dobitku i gubitku drugih. Međutim, ako isti princip prihvati i osoba B, osoba A postaje osoba čiji interesi postaju primarni. Za pripadnike istog društva, pitanje da li prvo da misle na druge, ili na sebe, vodi direktno do konfuzije i kontradiktornosti. S tim u vezi, princip gubljenja sopstva u ovom kontekstu je logički nepovezan i kontradiktoran, i ne bi mogao služiti rješavanju problema koji se javljaju u okvirima ljudskih odnosa. Naravno, to ne znači da takav duh ne treba pohvaliti, već da on ne može pružiti univerzalnu osnovu na temelju koje bi svi članovi društva osigurali zajednički interes.

Oni koji su živjeli u vrijeme kulturne revolucije sjećat će se slogana „borba protiv sebičnosti, kritikujte revizionizam“ (dousi pixiu) koji je odjeknuo kroz zemlju, kada je broj zavjerenika i karijerista bio veći nego li ikada ranije. U to vrijeme, većina običnog kineskog građanstva (laobaixing) su vjerovali da bi taj slogan mogao postati društvena norma, a kao rezultat toga oni su dali sve od sebe da budu dio te ideje. U isto vrijeme, oportunisti su koristili te iste slogane kako bi ljude podredili sebi i iskoristili ih u svoje svrhe. Oni su iskorištavali kampanju protiv eksploatacije kao izgovor da „upadnu“ u domove drugih i da stave dobra drugih u svoj džep. Kako bi unaprijedili svoj dosije, pozivali su druge da se bore protiv sebičnosti, a zbog revolucije da priznaju da su izdajnici, špijuni, ili kontra-revolucionari. Bez razmišljanja, takvi oportunisti bi postavili druge na mjesta na kojima rizikuju njihove živote, samo da bi sebi osigurali mjesto u vladi.

Do sada smo analizirali teoretske probleme principa „prvo gledaj na druge pa na sebe“, ali historija kulturne revolucije pokazuje na dodatne kontradikcije kada se ovaj princip primijeni u praksi.

Kulturna revolucija je možda izbljedila u mislima, ali trebamo misliti o tome da su tada svi slogani bili izloženi kritici i sveopćem društvenom nadzoru. To više nije slučaj, pa pitanje koji princip je najbolji na putu rješavanja društvenih problema, čini se, da više nema značaja. Mi još uvijek često koristimo staru propagandu da savjetujemo ljude kako da rješavaju sporove, čak i ako završe na sudu, a te staromodne metode i dalje imaju velikog utjecaja.

Oni čitaoci koji su vješti u misaonim eksperimentima svakako mogu imati dodatnih pitanja o gore navedenim problemima; o tome kako najbolje da raspodjele jabuke među pojedincima. Ako se složimo da princip „prvo gledaj na druge pa na sebe“ ne može riješiti problem kao pravilo prilikom podjele jabuka, da li onda iz toga proizilazi da i nema boljeg rješenja od toga? Sjetite se da je u pitanju jedna velika i jedna mala jabuka, i da dva pojedinca učestvuju u raspodjeli. Da li je moguće da čak i legendarni kineski besmrtnici ne bi mogli naći rješenje u ovoj situaciji?

U drugačijem društvu, ova gore navedena zagonetka je zaista rješiva. Ova dva pojedinca se prvo mogu konsultovati o rješavanju ove dileme. Naprimjer, pretpostavimo da A uzme veću jabuku uz uslov da pri sljedećem susretu B uzme veću jabuku; ili da u slučaju da A uzme veću jabuku, B dobije neku vrstu nadoknade. Isplata bi pomogla u rješavanju problema. U ekonomiji koja se prilikom rješavanja ovih situacija oslanja na koristi novca, ne zanemarimo da bi bilo i drugih učesnika koji bi našli druge načine. Počevši s malom ponudom odštete (recimo jedan američki cent), ponuda bi se mogla povećavati sve dok druga strana ne bi bila spremna da prihvati ponudu i manju jabuku. Ako je početni iznos nizak, možemo pretpostaviti da su obje strane željele veliku jabuku ali i da plate mali iznos nadoknade. Kako se nadoknada povećava, dolazili bismo bliže tome da jedna strana prihvati manju jabuku uz dodatak nadoknade. Možemo sa sigurnošću reći da će, ako obje strane racionalno procijene problem, naći metodu da riješe isti taj problem. Ovo je način da se riješi konflikt mirnim načinom i to na zadovoljstvo obje strane.

Trideset godina nakon reformi u Kini, pitanje bogatstva i siromaštva se postavilo još jednom i to sa animozitetom prema bogatima, što primjetno raste iz dana u dan. U vrijeme kada su klasne borbe bile

istaknute, na početku svakog masovnog pokreta, patnja iz prošlosti se stavljala u kontrast uživanja u sadašnjosti. Prethodno društvo se osuđivalo, a prethodne eksploatacije su bile sjeme za mobilizaciju mržnje kod samog naroda. Kada je kulturna revolucija krenula 1966. godine (pokret koji je htio počistiti zla starog sistema), u mnogim dijelovima zemlje potomci zemljoposjednika su bivali sahranjeni živi, iako je većina zemljoposjednika već bila mrtva. Niko nije bio pošteđen, ni stari ni mladi, pa čak ni žene i djeca. Ljudi su govorili da baš kao što nema ljubavi bez uzroka, tako nema ni mržnje. Odakle je došla ova misao o mržnji prema djeci zemljoposjednika? Došla je od žestokog uvjerenja da su potomci zemljoposjednika eksploatacijom osigurali sebi povoljniju društvenu poziciju. Danas je jaz između bogatih i siromašnih uočljiviji nego li ikada prije. Iako postoje oni koji su došli do bogatstva na ilegalan način, jaz između bogatih i siromašnih je nezaobilazna pojava u svakom društvu. Čak i u razvijenim zemljama, gdje su ilegalni kanali strogo ograničeni, postoji jaz između bogatih i siromašnih.

Prostor za logiku iza ozlojeđenosti bogatih je veoma mali. Ako neko krivi bogate zato što i sam nije bogat, onda je najbolja taktika da prvo zbaci bogate, i da onda čeka vrijeme kada i sam postaje bogat, nakon čega bi se zalagao za bogate i koristio prava bogatih. Za određenu grupu individualaca ovo bi zaista bio najracionalniji put ka naprijed. Ali, za društvo u cjelini, ne postoji način kako sve koordinirati na način da svi članovi društva budu bogati u isto vrijeme. Neki će se obogatiti prije drugih; ako čekamo da se svi obogate zajedno, onda niko neće ni postati bogatiji. Suprotstavljanje bogatima nije opravdanje, jer, siromašni će se moći obogatiti samo ako su svima – ali baš svima – zagarantovana prava stjecanja bogatstva; ako se nečiji plodovi rada ne unište i ako se poštuje svačije pravo na slobodno raspolaganje i uživanje vlastite imovine. Društvo u kojem sve više i više pojedinaca dostiže bogatstvo i slaže se da „dosegnuti bogatstvo znači dosegnuti slavu“ je u stvari nešto što se uistinu može postići.

Kineski učenjak Li Ming je jednom napisao da je dijeliti ljude na dvije skupine, „bogate“ i „siromašne“, pogrešna podjela. Tačnije bi bilo dijeliti ljude na one sa pravima i one bez prava, odnosno obespravljene. On je time želio reći da je u današnjem vremenu pitanje bogatih i siromašnih ustvari pitanje prava. Bogati su postali to jer su imali prava,

a siromašni su postali to što jesu jer tih prava nisu imali. Ono što je Li Ming podrazumijevao pod pravima je ograničeno na ljudska prava, a ne na privilegije. Neostvarivo je to da svi građani imaju jednak pristup privilegijama. Samo mala manjina može imati privilegovan status. Ako želimo da riješimo problem bogatih i siromašnih, prvo što trebamo činiti je uspostaviti jednaka ljudska prava za sve. Li Mingova analiza je dubokoumna i temeljita.

Moralna logika jednakosti i nejednakosti u tržišnom društvu

(Leonid V. Nikonov)

U ovom eseju, ruski filozof Leonid Nikonov podvrgava ideju o „jednakosti“ kritičkom racionalizmu i zaključuje da je većina anti-kapitalističke kritike koja počiva da li na jednakosti o početnim pozicijama, vrijednostima ili o jednakosti ishoda, nekoherentna. Leonid Nikonov je predavač filozofije na Atai State Univerzitetu u Barnaulu, u Ruskoj Federaciji, gdje održava kurseve socijalne psihologije, ontologije, teorije znanja kao i filozofije religije. Trenutno piše djelo „Moral Measurements of Liberalism“. Objavljivao je u mnogim ruskim publikacijama, a 2010. je osnovao i postao direktor Center for the Philosophy of Freedom, koji organizuje konferencije, debate i druge programe u Rusiji i Kazahstanu. Dodatno se uključio u ove aktivnosti nakon što je osvojio prvo mjesto na takmičenju u pisanju eseja na temu „Globalni kapitalizam i ljudska sloboda“ 2007. godine., takmičenje koje je 2011. godine sponzorisao Students of Liberty; prisustvovao je ljetnoj školi o slobodi u Alushti, Ukrajina. (tada se program organizovao pod imenom Cato.ru, a sada je InLiberty.ru). 2011. godine bio je pozvan da se pridruži Mont Pelerin društvu, koje je osnovano 1947. od strane 39 učenjaka da bi oživjeli klasične liberalne misli, i da postane njihov najmlađi član.

Tržišta nužno ne stvaraju jednake ishode, niti zahtjevaju jednaku početnu poziciju. Međutim, to nije samo neželjeni elemenat postojanja tržišta. Nejednakost nije samo normalan ishod tržišne razmjene. To je preduslov za razmjenu, bez čega razmjena ne bi imala smisla. Ako očekujete postojanje tržišne razmjene, a time i postojanje tržišta u kojem svi ljudi imaju jednako bogatstva, to očekivanje je ravno apsurdnosti. Jednaka osnovna prava, uključujući i jednaku slobodu razmjene, su osnova za slobodna tržišta, ali od slobodnih tržišta ne treba očekivati da generišu iste ishode, niti da se oslanjaju na jednakost uslova, osim zakonskih prava. Ideal jednake razmjene se može odnositi na jednakost početnih pozicija ili na jednakost ishoda. Ako se za ozbiljno uzme

navedeni primjer, onda samo stranke koje su jednake u svakom smislu mogu sudjelovati u razmjeni, jer bi svaka razlika remetila razmjenu, a što je razlog zbog kojega će neki odbaciti ovu mogućnost i ovakav odnos između poslodavca i radnika. U drugom slučaju, to bi značilo da se jednake vrijednosti razmjenjuju, ili da su ishodi razmjene jednake vrijednosti. Naprimjer, ako ista količina robe iste kvalitete treba da se pomjeri iz jednog mjesta u drugo, odnosno od jedne strane ka drugoj, ta bi razmjena zadovoljila uslove jednakosti. Zamislite nerealističnu scenu u kojoj dva humanoida, potpuno slična jedan drugom (odnosno bez postojanja ličnih razlika), međusobno razmjenjuju određene gotovo pa istovjetne stvari. Ostavljajući po strani bilo kakvu estetsku vrijednost koju bismo mogli predočiti, zdrav razum bi trebao sugerisati sam od sebe da ideja jednake razmjene treba počivati na dubokim suprotnostima. Takva razmjena ne mijenja ništa, ona ne bi poboljšala stanje niti jedne strane, što znači da nijedna strana ne bi trebala imati razloga da vrši razmjenu roba. (Karl Marx je kazivao da se razmjene na tržištu temelje na jednakim vrijednostima, te je time stvorio nekoherentnu i nesuvislju ekonomsku teoriju). Temeljiti tržišnu razmjenu na principu jednakosti lišava razmjenu njenih osnovnih postulata, koje razmjenjivanje dobara među strankama čini boljim. Ekonomija razmjene počiva na prepoznavanju drugačijeg vrednovanja robe ili usluga stranaka koje sudjeluju u datoj transakciji.

Gledajući, međutim, s etičkog aspekta, ideja jednakosti može za neke ipak biti privlačna. Zajednička crta mnogih moralnih svjetonazora je ta da su formulisani u čisto deontičkim modalitetima, a koji su, po prirodnom redu stvari, sama nužnost. Ti modeli se brinu samo za ono što treba biti urađeno, bez osvrtnja recimo na logiku ekonomije, ili na ono čime se raspolaze, ili čime će se raspolagati, a sve zbog onoga što mora biti učinjeno. Po Immanuelu Kantu, naprimjer, dužnost bi bila zahtjevenje realizacije jednakosti, bez obzira na rezultate, posljedice i mogućnosti, a sve to da bi se učinilo ono što se mora. Da biste to konstatovali, morate biti spremni da kažete da morate, a to bi značilo da imate sposobnost da to uradite. Dakle, iako je ovakva vrsta razmjene ekonomski apsurdna, ona se i dalje može smatrati (a i smatra se) moralnim idealom.

Jednakost kao moralni problem je prilično komplikovana stvar. Po-

stoje različiti aspekti poimanja pojma jednakosti, pa tako možemo diferencirati ona gledišta kojima je jednakost bitna i ona kojima ona nije u prvom redu, štaviše mogli bismo kazati čak da i nije bitna; te u skladu s tim, prve nazivamo egalitarnim perspektivama, a druge neegalitarnim. Neegalitarno gledište ne zahtjeva negaciju jednakosti same po sebi, niti je podržava; ono samo negira egalitarni zakon posmatranja jednakosti kao konačnog cilja, posebno ako je riječ o materijalnoj jednakosti, koja isključuje druge ciljeve. Klasični liberalni (ili libertarijanski) neegalitarizam tvrdi da je važna jedna vrsta jednakosti, a to je jednakost osnovnih ljudskih prava. a što u skladu s njihovom teorijom nije istovjetno govoru o jednakosti ishoda, te bismo tako klasične liberale mogli nazvati egalitarcima takođe, ali u jednom drugom obzorju i kontekstu. (Jednakost prava je u osnovi jednakost pred zakonom, jednakost imovinskih prava, te tolerancija koja je ljudima u modernom i slobodnom svijetu zagarantovana). Egalitarni libertarijanizam i klasični liberalizam brane svoje stajalište kao najčišće i najdosljednije ili kao najodrživiji oblik jednakosti, a zagovornici jednakosti „stjecanja“ bogatstva tvrde da je takva liberalistička jednakost formalna, jednaka na riječima, ali ne i u djelima (u tome imaju pravo, u toj legalnoj jednakosti se radi više o činjenici šta ljudi misle i kako se ponašaju, nego li o opisivanju država svijeta ili statičnoj raspodjeli imovine. Takav pristup jednakosti je samo formalan, a ne materijalan, te zavisi od toga kako pojedinac gleda na pravne postupke i važeće standarde ponašanja).

Neobično je da se o složenim filozofskim pitanjima raspravlja prije nego li što se ta pitanja definišu ili tačno formulišu. Filozofi Istoka i Zapada razmatrali su etičku doktrinu hiljadama godina prije nego li su se pojavile sistematske analize, u vezi suda o dužnostima i performativnoj logici. Takav rad je ozbiljno započeo David Hume, a slijedio ga je Immanuel Kant, nakon čega su ga nastavili baštiniti filozofi pozitivisti kao što su: George Moore, Alfred Ayer, Richard Hare i drugi. Iako spor između egalitarnih i neegalitarnih stavova nije ograničen samo na razmatranje odgovarajućeg logičkog odnosa između jednakosti i morala, razumijevanje odnosa između jednakosti i morala bi također bio dostojan doprinos općoj debati o tome da li je prisilna preraspodjela bogatstva generisana razmjenom na tržištu, moralno nužna ili moralno zabranjena (to je prilično specifičan problem zavisno od toga da li su

sredstva ukradena od pravih vlasnika, ili potiču od vladara država ili pak od „kriminalaca u slobodnom vremenu“, te shodno tome zavisi da li se to bogatstvo treba vratiti onima koji su bili opljačkani).

Razmotrimo problem moralnosti jednakosti kroz jedno pitanje: zašto je jednakost, bilo početne pozicije stranaka ili njihovih konačnih ishoda, moralno superiornija u odnosu na nejednakost (ili obratno)? Iskren pristup u traganju za odgovorom je jedini način da se ovaj spor riješi na etičan način. Zapravo, ovakvo pitanje treba biti postavljeno i egalitarcima i neegalitarcima.

Raspon mogućih odgovora je ograničen. Neko bi prvo pokušao odrediti određene numeričke proporcije (jednakosti ili nejednakosti) koje su bolje u odnosu na ostale. Na primjer, odnos X i Y je moralno superiorniji ako su vrijednosti varijabli jednake, a ako nisu onda je inferioran, tj. vrijednost „1:1“ je superiorna u odnosu na „1:2“ (i superiorna je spram „1:10“.) Uprkos tome što se ovako određene pozicije stranaka čine poprilično jasnim ipak formulisanje konačnog i definitivnog odgovora na pitanje moralnih značajki nije tako lahko. Vrijednosti ne proizilaze iz matematičkih omjera, koje su etički neutralne. Sasvim je proizvoljno tvrditi o superiornosti jednog matematičkog omjera nad drugim, kao i praksom pitagorejaca, koji su brojeve razvrstali na muške, ženske, prijateljske, savršene, manjkave itd..

Umjesto usmjeravanja pažnje ka jednakosti početnih pozicija stranaka ili konačnog ishoda razmjena, više bi smisla imalo posmatrati jednakost ili nejednakost nečijeg ličnog moralnog statusa kao temelja za procjenu međuljudskih odnosa (uključujući i trgovinu). Dakle: niko nema moralno nadređen (ili podređen) status naspram druge osobe, niti pak možemo kazati, da je neka osoba moralnija od druge. Na takvim tvrdnjama se može zaključiti da li je poželjno ili nepoželjno insistirati na jednakostima startnih pozicija ili konačnog ishoda. Obje perspektive bismo mogli povezati s nasilnom preraspodjelom, bilo da se dobije ili da nestane jednakosti, gdje bi u oba slučaja centralna tačka bila moralnost obje strane, bez obzira na neprebrodivi konceptualni ponor između samog moralnog statusa i stvarnih situacija sa kojima se ljudi bave.

Tako formulisano pitanje bi bilo vezano za definisanje moralnog statusa ljudi, s jedne strane, te količine, kvalitete i vrijednosti robe koju osoba ima, s druge strane. Tako bismo mogli nastaviti pitajući zašto bi

dvije jednako moralne osobe morale piti jednaku količinu kafe, jednako kvalitetu i vrijednosti? Ili, hoće li čovjek dobrotvorac i njegov škrti susjed, obojica jednako moralnog ugleda (ili ne), imati jednako procvjetali voćnjak koji će davati jednak urod. Jednak moralni status izgleda da nema značaj za jednakost početne pozicije, ili potrošnje, odnosno privređivanja. Pogledajte primjerice odnos dva igrača šaha, gdje su oba jednakih moralnih svjetonazora. Da li to znači da oni moraju imati i iste vještine, ili da svaka igra mora završiti neriješeno? Na tom tragu možemo postaviti i pitanje da li bi oni trebali igrati po istim pravilima, a što bi značilo da njihove igre ne moraju završiti neriješeno. Ne postoji direktna veza između jednakosti moralnog statusa i početnih pozicija ili pojedinačnih ishoda.

Ako se usredotočimo na pravila i ponašanje stranaka, više nego li na početne situacije i ishode, vidjet ćemo da u tim slučajevima presuđuje ljudsko ponašanje, po izboru, i (pogotovo u slučajevima kriminala) po namjerama. Koliko novca neko ima u džepu i da li je taj iznos veći ili manji od onoga koji njegov susjed ima u džepu nije značajan moralni element u ljudskom životu. Bitno je samo kako je taj novac dospio u njegov džep. I tajkun i vozač taksija se mogu smatrati pravednima ili nepravednima, zavisno o kompatibilnosti njihovih radnji u odnosu na univerzalne moralne standarde, naprimjer, da li poštuju pravila pravde i moralnih vrijednosti koje važe kako za njih tako i za druge. Pohvale i krivnje nisu zaslužene bogatstvom ili siromaštvom, već onime što ljudi čine. Različite pozicije nude i različite mogućnosti dobrog i lošeg ponašanja, vrline i poroke, pravde i nepravde, ali ti standardi istovremeno upravljaju i ljudskim ponašanjem, a ne samo ulozima i izdacima. Jednaka primjena standarda je moralna realizacija moralno ravnopravnih statusa, na osnovu kojih možemo suditi o moralnom ponašanju. Moralna ravnopravnost znači da je zločin zločin, bio on počinjen od taksiste ili tajkuna, a poštena razmjena uz profit je poštena razmjena, bila ona između dvojice taksista, dvojice tajkuna ili taksiste i tajkuna.

Vratimo se razmatranju bogatstva i ravnopravnosti. Bogatstvo može biti rezultat prisile ili ponašanja. Trgovina u slobodnom tržištu može dovesti ili do većih nejednakosti ili jednakosti, kao što i državna intervencija i preraspodjela mogu dovesti do povećanja jednakosti ili nejednakosti. Ne postoji ništa inherentno jednako ili nejednako za bilo

koju vrstu interakcije. Poduzetnik može stvoriti bogatstvo i tako imati više od druge osobe, iako je stvaranje bogatstva također uključivalo i tu drugu osobu. Razmijene na slobodnom tržištu mogu rezultirati većim jednakostima, putem stvaranja općeg prosperiteta i nagrivanja privilegija moćnika koji su moć naslijedili još iz prijašnjih sistema. Pljačkaš može ukrasti od nekoga, i imati kao rezultat veće bogatstvo, što je nejednakost, ili imati isto kao i žrtva, a što bi onda značilo uspostavljanje jednakosti. Slično tome, prisilna intervencija u organizaciji vlasti može dovesti do ogromnih nejednakosti bogatstva, bilo zbog odluka koje su donijeli učesnici na tržištu (putem protekcionizma, subvencije ili „rent-seekinga“) ili kroz ostvarivanje brutalne sile i nasilja, kao što se dogodilo u zemljama pod komunističkom vlašću. (Biti službeno posvećen jednakosti ne znači i stvarati jednakosti, kako je to pokazalo decenijsko gorko iskustvo.)

Da li pravno-ekonomski sistem proizvodi veću ili manju jednakost prihoda, naprimjer, je empirijsko a ne konceptualno pitanje. „The Economic Freedom of the World Report“ (www.freetheworld.com) mjeri stepen ekonomske slobode te zatim upoređuje indekse s raznim pokazateljima ekonomskog stanja (dugovječnost, pismenost, stepen korupcije, per capita prihod, itd.). Ti podaci ne pokazuju samo to da su stanovnici sa najslobodnijom ekonomijom mnogo bogatiji od onih s manjom ekonomskom slobodom, već ukazuju i na činjenicu da i nejednakost prihoda (konkretno, udio nacionalnog dohotka zarađen od 10% najsiromašnijeg stanovništva) nije osobina različitih politika, ali apsolutni iznos prihoda koji oni zarade jeste. Gledajući na zemlje svijeta kao kvartile (u kojem svaki kvartil ima 25% država svijeta) prosječan udio prihoda koji se odnosi na onaj broj od 10% najsiromašnijih stanovnika u najmanje slobodnoj kvartili (uključujući zemlje kao što su Zimbabve, Mijanmar i Siriju) u 2008. godini (zadnjoj godini za koju postoje podaci) bio je 2,47% ; u narednoj (trećoj najslobodnijoj kvartili) 2,19% ; u sljedećoj (drugoj) 2,27% ; a u najslobodnijoj kvartili 2,58%. Razlika je jedva primjetna. To znači da je ova nejednakost imuna na pravila ekonomske politike. S druge strane, iznos prihoda onih najsiromašnijih 10% ogromno varira, upravo zato što ta varijabla nije imuna na ekonomsku politiku. Biti u 10% najsiromašnijih u najmanje slobodnim zemljama znači godišnje primanje od oko 910\$, dok biti među najsiromašnijih

10% u najslobodnijim državama znači godišnji prihod od 8.474\$. Za one koji su siromašni, izgleda kao da je bolje biti siromašan u Švicarskoj nego li u Siriji. Da li vi i ja imamo iste početne pozicije prije slobodne razmjene ili te pozicije kasnije stječemo, odnosno gubimo, nije, sam po sebi, moralni problem. S druge strane, odbijanjem jednakog tretiranja moralnih ljudi i neprimjena istih pravila na njih, a sve da bi se stvorilo više jednakosti u konačnom ishodu (što, kako se čini, uopšte nije lahak zadatak jer se pokazuje da je takav ishod teško izmanipulirati), svakako je moralni problem. To je zapravo kršenje moralne vrijednosti koja je jako bitna.

Najveći problem u svijetu u pogledu nejednakosti bogatstva nije jaz između bogatih i siromašnih u ekonomsko-slobodnim državama, već ogromni jaz između bogatstva ljudi u ekonomski slobodnim državama i siromaštva u ekonomski neslobodnim državama. Taj jaz između bogatstva i siromaštva se lahko može riješiti mijenjajući pravila, odnosno, promjenom ekonomske politike. Oslobođanje ljudi ekonomski neslobodnih država će stvoriti ogromne količine bogatstva koji će smanjiti taj jaz između siromašnih i bogatih na svijetu bolje nego bilo koja druga politika. Osim toga, to bi djelovalo pozitivno, a što bi za rezultat imalo realizaciju pravde, eliminirajući nejednak tretman ljudi u državama u kojima nepravedno vlada klijentizam, statizam, militarizam, socijalizam, korupcija i puko nasilje. Ekonomska sloboda znači jednake standarde pravde i jednako poštovanje pravila proizvodnje i razmjene za sve sudionike procesa, a što bi bio ispravan standard moralnih bića.

Adam Smith i mit o pohlepi

(Tom G. Palmer)

U ovom eseju, autor uništava mit o naivnom Adam Smithu koji je mislio da samo oslanjanjem na „samointerese“ može biti uspostavljen prosperitet. Oni koji Smitha u tom smislu nisu razumjeli, izgleda, da nisu pročitali više od nekolicine citata iz njegovih radova i ne znaju da je veliki naglasak stavljen na institucije i na štetni utjecaj samointerеса kada se procesi prisilno usmjeravaju kroz državne institucije. Vladavina prava, imovina, ugovori, i razmjene usmjeravaju samointerese u opću korist, dok bezakonje i nepoštovanje imovine daje samointerесu daleko drugačiji i štetniji utjecaj.

Često se može čuti da je Adam Smith mislio da će, ako ljudi budu sve radili sebično, čitav svijet biti u redu, da „pohlepa čini da se svijet (p)okreće“. Smith naravno nije vjerovao da će se svijet učiniti boljim mjestom samo sebičnošću, niti je promovisao ili podržavao sebičnost. Njegova velika diskusija u „The Theory of Moral Sentiments“ o ulozi nepristranog gledaoca trebala bi u potpunosti odstraniti takva mišljenja. On nije bio zagovornik sebičnosti, ali nije bio ni toliko naivan da je mislio da će nesebična odanost drugim ljudima (ili zagovaranje ova) učiniti svijet boljim. Kao što Steven Holmes navodi u svojoj knjizi „The Secret History of Self-Interest“³², Smith je dobro poznao štetnost mnogih „neinteresnih“ strasti, kao što su zavist, zloba, osveta, fanatizam i slično. Nesvojstveni fanatici španske inkvizicije uradili su ono što jesu u nadi da će se u posljednjem momentu umiranja heretici pokajati i primiti milost Božiju. Takvo postupanje je nazvano doktrinom opravdavanja/spasenja. Humbert de Romans je, u svojim uputama inkvizitorima, insistirao da opravdavaju pred kongregacijom kazne koje su davali hereticima, riječima: „Mi molimo Boga, i molimo vas, da se molite zajedno s nama, kako bi On podario svoju milost i kako bi kažnjeni izdržali kazne koje sprovodimo (u potrazi za pravdom, ali ipak

32 “The Secret History of Self-Interest,” u Stephen Holmesovim, *Passions and Constraints: On the Theory of Liberal Democracy* (Chicago: University of Chicago Press, 1995).

s tugom), te kako bi to išlo u korist njihovom spasenju. Zbog toga smo mi nametnuli ovakve kazne.³³ Po Smitovoj procjeni takva nesebična predanost dobrobiti drugih nije moralno superiorna nad navodno sebičnim trgovcima koji žele da se obogate prodajom piva i slane ribe gladnim i žednim kupcima.

Smith jedva da podržava uopćeno sebično ponašanje, zbog toga što smjer u kojem „nevidljiva ruka“ vodi aktivnosti zavisi i od konteksta radnji i institucionalnog okvira.

Ponekad egocentrična potreba da nas drugi vole može dovesti do usvajanja moralnih perspektiva, utječući na naš način razmišljanja. Takvi, manji, tipični međuljudski odnosi koji su opisani u djelu „Teorija moralnih osjećanja“ mogu dovesti do poboljšanja sveopćeg dobra, jer „želja da postanemo objekat općeprihvaćenosti, i da budemo povezani i neodoljivi onima koje mi najviše volimo i želimo“ traži od nas da „postanemo nepristrasni gledaoci našeg sopstvenog karaktera i ponašanja.“³⁴ Čak i navodno prekomjerni samointeres, kada je u pravoj institucionalnoj postavci, može pridonijeti koristi drugih, kao što Smith u jednoj priči spominje sina siromaha koji radi neumoljivo kako bi stekao bogatstvo, te da bi na kraju shvatio da i poslije života provedenog u teškom poslu on nije ništa sretniji od prosijaka koji sjedi na ulici. Ambiciozna prekomjerna potraga za samointeresom od strane siromahovog sina dovela je do toga da je ostatak čovječanstva, vodeći ga do toga da stvara i akumulira bogatstvo, vjerovatno i pomogao mnogima drugima da opstanu, kako se kaže i u citatu „zemlja je zbog ovog truda čovječanstva obavezna da udvostruči svoju prirodnu plodnost, i da održava u životu veći broj stanovnika.“³⁵

33 Citirano u Christine Caldwell Ames, *Righteous Persecution: Inquisition, Dominicans, and Christianity in the Middle Ages* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2008), str. 44.

34 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D.D. Raphael and A.L. Macfie, vol. I of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1982). Chapter: a chap ii: Of the love of Praise, and of that of Praise-worthiness; and of the dread of Blame, and of that of Blame-worthiness; Pristupljeno sa <http://oll.libertyfund.org/title/192/200125> on 2011-05-30.

35 Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, ed. D.D. Raphael and A.L. Macfie, vol. I of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund, 1982). Chapter: b chap. i b: Of the beauty which the appea-

U mnogim pasusima djela „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations“, a posebno u onim pasusima koji se odnose na institucije države, a u smislu šire političke ekonomije, potraga za samointeresima vjerovatno neće imati pozitivne efekte. Samointeres prodavača, naprimjer, usmjerava ih ka lobiranju države u smjeru stvaranja kartela, izazivanju protekcionizma, pa čak i rata: „Da bi se očekivalo, da slobodna trgovina u Velikoj Britaniji ponovo oživi, apsurdno je onoliko koliko i očekivanje da će se unutar nje uspostaviti zemlja-utopija. Ne samo predrasude javnosti, već i nepobjedivi privatni interesi mnogih pojedinaca neumorno se protive tome.“³⁶ Beznačajna dobit trgovaca bazirana na monopolu je kupljena na račun užasnih opterećenja javnosti:

„U pravnom sistemu koji je uspostavljen prvenstveno zbog upravljanja našim američkim i zapadnoindijskim kolonijama, interes domaćih potrošača je žrtvovan zarad interesa proizvođača sa većim i ekstravagantnijim obiljem u odnosu na sve ostale komercijalne propise. Veliko carstvo je osnovano isključivo u svrhu izdizanja nacije kupaca koji bi bili obavezni da kupuju u prodavnicama naših raznih domaćih proizvođača, koji bi ih opskrbljavali svom potrebnom robom. Zbog malog porasta cijene koji ovaj monopol može priuštiti našim proizvođačima, domaći kupci su opterećeni održavanjem i odbranom tog carstva. Za tu svrhu, i samo za tu svrhu, u zadnja dva rata, bilo je potrošeno više od dvije stotine miliona (funti, op.prev.) a ostvaren je i novi dug od više od sto i sedamdeset miliona koji je i dodat dugu preostalom iz prošlih ratova. Kamata koja se nalazi u ovom dugu nije samo veća od cijelog vanrednog profita, koji je, ako se tako može kazati, napravljen monopolom trgovine kolonija, već i od

rance of Utility bestows upon all the productions of art, and of the extensive influence of this species of Beauty; Pristupljeno sa <http://oll.libertyfund.org/title/192/200137> on 2011-05-30.

36 Adam Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Vol. 1 ed. R.H. Campbell and A.S. Skinner, vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund: 1981). Chapter: [IV.ii] CHAPTER II: Of Restraints upon the Importation from Foreign Countries of such Goods as can be Produced at Home. Pristupljeno sa <http://oll.libertyfund.org/title/220/217458/2313890> on 2010-08-23.

cjelokupne vrijednosti trgovine ili vrijednosti dobara, koji se godišnje izvozi u tim kolonijama.“³⁷

Dakle, Smithov pogled na to je, adekvatan riječima Gordona Geckoa, izmišljenog lika iz Oliver Stoneovog filma „Wall Street“: „Pohlepa je dobra“ ili bolje rečeno: „Ponekad da, a ponekad ne“ (pod pretpostavkom da je samointeres jednak pohlepi). Razlika je u institucionalnom okruženju.

Šta je sa općeprihvaćenim gledištem da tržište promoviše sebično ponašanje, da psihološki stav izazvan trgovinom podstiče sebičnost? Ja ne poznajem niti jedan dobar razlog da bih pomislio da tržište podstiče sebičnost kao pohlepu, u smislu da interakcija na tržištu povećava kvantum pohlepnosti ili da ljudi budu sebičniji, nad onim što se posmatra u društvima kojima vlada država i koja ometaju i potiskuju ili pak obeshrabljuju slobodna tržišta. U stvari, tržište u miru omogućava i najvećem altruisti, kao i najvećoj škrtici da napreduje u svakom smislu. Oni koji su posvetili svoj život kako bi pomagali drugima koriste tržište kako bi napredovali, kao što to rade i oni koji na tržištu traže samo način da povećaju svoje bogatstvo. Neki čak samo povećaju svoje bogatstvo kako bi poslije pomagali drugima. Primjeri su George Soros i Bill Gates, koji zarađuju ogromne količine novca da bi, barem djelomično, pomogli drugima putem ogromnih dobrotvornih akcija. Stvaranje bogatstva u potrazi za profitom im omogućava da budu humani.

Filantrop ili svetac će koristiti bogatstvo koje ima na raspolaganju da bi nahranio, odjenuo i udomio što veći broj ljudi. Tržište mu pruža mogućnosti da nađe najmanje cijene pokrivača, hrane i medicinskih usluga kako bi se brinuo o onima koji trebaju njegovu pomoć. Tržište dopušta stvaranje bogatstva koje se može koristiti za pomoć nesretnima kao i za olakšavanje puteva dobrotvorima povećavajući njihove mogućnost kako bi mogli još više da pomažu drugima.

Uobičajena greška je identificirati potrebe ljudi samo na osnovu sa-

³⁷ Smith, *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Vol. 1 ed. R.H. Campbell and A.S. Skinner, vol. II of the Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith (Indianapolis: Liberty Fund: 1981). Chapter: [IV.viii] CHAPTER VIII: Conclusion of the Mercantile System. Pristupljeno sa <http://oll.libertyfund.org/title/200/217484/2316261> (2010-08-23).

mointeressa, a što se dalje stapa sa sebičnošću. Potrebe ljudi na tržištu su zaista brige za samoga sebe, ali u to ubrajamo i brige o ostalima – članovima naše porodice, našim prijateljima, našim komšijama ili čak nekim nepoznatim ljudima koje nismo nikada u životu sreli. Zaista, tržišta uslovljavaju da ljudi shvate potrebe drugih, uključujući i potpune strance.

Philip Wicksteed je ponudio iznijansirani tretman motivacija na tržištu. Umjesto da koristi „sebičnost“ kako bi opisao događanja na tržištu (npr. neko može da ode do tržnice kako bi kupio hranu za siromašne), skovao je izraz „ne-tuizam“.³⁸ Možda prodajemo naše proizvode kako bismo zaradili novac za naše prijatelje, ili neke strance, ali kada se cjenkamo za najnižu ili najvišu cijenu, rijetko ćemo se brinuti za onu stranu koja nam je suprotstavljena. Ako to ipak uradimo, onda u isto vrijeme vršimo razmjenu i dajemo poklon, a što donekle komplikuje i samu prirodu razmjene. Oni koji plaćaju više nego li moraju su također loši biznismeni, i kao što je H.B Acton zapisao u svojoj knjizi „The Morals of the Markets“³⁹, „Voditi posao pri gubitku je smiješan, čak i besmislen način da budete filantrop.“

Za one koji hvale angažman u politici više od angažmana u industriji i trgovini, treba napomenuti da takav aspekt posmatranja može načiniti mnogo lošega i rijetko sa sobom donijeti dobro. Voltaire, koji je pisao prije Smitha, vidio je jasno tu razliku. U njegovom eseju „On Trade“ iz „Letters Concerning the English Nation“ (koji je Voltaire napisao na engleskom jeziku, a kojeg je govorio poprilično tečno, te ih je kasnije prepisao na francuski i nazvao „Lettres Philosophiques“) napisao je:

„U Francuskoj titula Marquise se daje bilo kome ko je želi prihvatiti; ko god stigne u Pariz pa i iz najudaljenijih provincija,

38 „Specifična karakteristika ekonomskog odnosa nije njegov „egoizam“ već „ne-tuizam“ Philip H. Wicksteed, *The Commonsense of Political Economy, including a Study of the Human Basis of Economic Law* (London: Macmillan, 1910). Chapter: CHAPTER V: BUSINESS AND THE ECONOMIC NEXUS. Accessed from <http://oll.libertyfund.org/title/1415/38938/104356>, 2010-08-23.

39 H.B. Acton, *The Morals of Markets and Related Essays*, ed. by David Gordon and Jeremy Shearmur (Indianapolis: Liberty Fund, 1993).

40 Voltaire, *Letters Concerning the English Nation*, ed. Nicholas Cronk (Oxford: Oxford University Press, 1999), str. 43

a ima novca u novčaniku, i posjeduje ime koje završava na „ac“ ili „ille“, može da se šepuri, i uzvikuje, „Čovjek poput mene! Čovjek moga reda i klase!“ Takav može gledati ispod sebe na trgovca i to sa neograničenim nepoštovanjem; dok se trgovac s druge strane, jer čuje kako se njegov posao omalovažava, zastidi zbog toga. Kako god, ja ne mogu reći šta je najkorisnije za naciju; lord, koji je moderan, koji zna u koje vrijeme kralj liježe i ustaje; a koji se pri svemu tome još i uzdiže, dok u isto vrijeme glumi roba u anti-komori premijera; ili pak prodavač, koji obogaćuje svoju zemlju, koji otprema narudžbe iz njegove proizvođačke kuće za Surat ili veliki Kairo, i doprinosi blaženstvu svijeta.“

Trgovci i kapitalisti ne trebaju da se zacrvene i srame kada savremeni političari i intelektualci na njih gledaju s visoka, i kada govore o tome da, trgovci, kapitalisti, radnici, investitori, obrtnici, farmeri, izumitelji i drugi produktivni proizvođači proizvode bogatstvo koje političari oduzimaju i kojeg se antikapitalistički intelektualci srame, ali ga ipak troše.

Tržišta ne zavise od toga da ljudi budu sebični niti se to pretpostavlja, barem ne više nego li se to čini u politici. Tržište ne ohrabruje sebično ponašanje niti motivacije takve vrste. Ali, za razliku od politike, slobodna razmjena i trgovina između učesnika stvara bogatstvo i mir, što je preduslov da velikodušnost, prijateljstvo, i ljubav cvjetaju. O tome vrijedi govoriti, a to je shvatio i Adam Smith.

Ayn Rand i Kapitalizam: Moralna revolucija

(David Kelley)

U ovom eseju, objektivist i filozof David Kelley predlaže „četvrtu revoluciju“, kojom bi bili uspostavljeni temelji modernog svijeta te osigurana dobit ostvarena u kapitalističkom sistemu. David Kelley je izvršni direktor društva Atlas, koje promoviše i širi filozofiju objektivizma. Kelley je autor djela „The Evidence of the Senses“, „The Art of Reasoning“ (jedan od najrasprostranjenijih udžbenika logike u Sjedinjenim Državama), „A Life of One’s Own: Individual Rights and the Welfare State“, i drugih knjiga. Podučavao je filozofiju na Vassar univerzitetu i Brandeis univerzitetu a dosta je i objavljivao u popularnim časopisima, uključujući objave u Harper’s-u, the Sciences, Reason, Harvard Business Review, i Barron’s. Ovaj esej je preštampan po dozvoli pisca iz „the New Individualist“, iz proljeća 2009.godine.

„ Mi imamo moć da stvorimo Svijet iznova“

- Thomas Paine, Common Sense,1792.

Kriza na finansijskim tržištima je pokrenula predvidljivu bujicu antikapitalističkih sentimenata. Uprkos činjenici da su propisi vlade bili glavni uzrok krize, antikapitalisti i njihove pristalice su u medijima okrivili tržište i pozvali ka novim načinima promišljanja. Vlada je već izvršila neviđen stepen intervencije na finansijskim tržištima, i sada se poprilično jasnim čini da će se nove ekonomske kontrole proširiti daleko izvan Wall Streeta.

Regulisanje proizvodnje i trgovine je jedna od dvije glavne stvari koje čini vlada u našoj takozvanoj miješanoj ekonomiji. Druga je redistribucija – prijenos prihoda i bogatstva iz jednih ruku u drugu. I u ovoj oblasti su također antikapitalisti iskoristili priliku da nametnu nove potrebe te nova porezna opterećenja za bogate. Ekonomska kriza, paralelno sa izborom Baracka Obame, otkrila je ogromnu potisnutu potražnju

za redistribucijom. Odakle dolazi ta potražnja? Da bi odgovorili na to pitanje u osnovi, moramo da pogledamo unazad sve do porijekla kapitalizma te da se pažljivo osvrnemo na argumente redistribucije.

Doba kapitalizma je nastajalo u vremenu jednog vijeka od 1759. godine do 1850. godine kao rezultat tri revolucije. Prva je bila politička revolucija: trijumf liberalizma, posebno doktrine prirodnih prava, i pogleda da se vlada treba ograničiti u svojoj funkciji zaštite životnih prava, uključujući i korpus prava na slobodno raspolaganje imovinom. Druga revolucija se odnosila na novo shvatanje ekonomije, a što je vidljivo kod Adama Smitha u djelu „Wealth of Nations“. Smith je pokazao da ako pustimo pojedince da prate svoje sopstvene ekonomske interese, neće nastati haos već spontani poredak, odnosno tržišni sistem gdje se aktivizmom pojedinaca proizvodi više bogatstva nego li u slučaju da vlada na sebe preuzme kontrolu ekonomskih tokova. Treća revolucija je, naravno, bila ona industrijska revolucija. Tehnološke inovacije su povukle polugu koja je umnožila ljudsku moć proizvodnje. Učinak nije bio samo podizanje životnog standarda za svakoga, nego i buđenje i podsticanje pojedinaca da, za prijašnje doba, zarade nezamislivo bogatstvo.

Politička revolucija, te trijumf doktrine individualnih prava, se javila zajedno s duhom moralnog idealizma. Bio je to period koji je označio oslobođenje čovjeka od tiranije, i razvijanje misli da svaki pojedinac, nebitno kakvog je imovinskog stanja, odnosno društvenog statusa, ostaje samo pojedinac. Međutim, ekonomska revolucija je bila uhvaćena u koštac dvosmislene terminologije, i to: kapitalizam je široko ozloglašen kao ekonomski koncept koji se smatra grijehom. Želja za bogatstvom je pala u sjenu kršćanske zabrane sebičnosti i pohlepe. Raniji zastupnici spontanog reda su bili svjesni da iznose na vidjelo „paradoks“, kako to Bernard Mandeville kaže, da privatni poroci mogu izazvati opće javno dobro.

Kritika tržišta je uvijek koristila te sumnje o upitnosti njegovog morala. Socijalistički pokret je tako napao kapitalizam riječima kako je on sebičan, eksploatacijski, da otuđuje i da je nepravedan. U blažim oblicima, takva vjerovanja su proizvela socijalne države, koje vrše redistribuciju preko vladinih programa, a u ime „socijalne pravde“. Kapitalizam nikada nije izbjegao moralne dvosmislenosti na kojima je zasnovan. On se prvenstveno cijeni zbog prosperiteta koji donosi sa sobom; cijeni se

kao nužna pretpostavka političkih i intelektualnih sloboda. Međutim, mali broj njegovih branitelja će tvrditi da je način života imanentan kapitalizmu – zadovoljavanje samointeresa preko proizvodnje i trgovine – moralan, a još manje da je plemenit i idealan.

Nema misterije oko toga odakle dolazi antipatija spram tržišta. Ona naime proizilazi iz etike altruizma, koja je duboko ukorijenjena u zapadnjačkoj kulturi, kao i u ostalim kulturama. Po standardima altruizma, praćenje svojih interesa je u najboljem slučaju neutralan čin, izvan carstva morala, a u najgorem je grijeh. Istina je da se uspjeh na tržištu ostvaruje dobrovoljnom trgovinom, i to na obostrano zadovoljstvo. Ali, istina je i to da oni koji ostvare uspjeh to uspjevaju time što su bili motivisani sopstvenom koristi, a etika s druge strane se brine o motivima isto toliko koliko i o rezultatima.

U svakodnevnom govoru, pojam „altruizam“ ne znači ništa drugo nego li ljubaznost ili dobrota. Međutim, njegovo pravo značenje, s historijskog i filozofskog aspekta označava samožrtvovanje. Socijalista koji je skovao taj termin mislio je na totalnu predaju sebe zarad veće socijalne cjeline. Kako Ayn Rand kaže: „Osnovni princip altruizma je da čovjek nema pravo da živi samo za sebe, i da je služba drugima jedino opravdanje njegovog postojanja, te da je samožrtvovanje njegova najveća moralna dužnost, vrlina, i vrijednost.“ Altruizam u ovom strogom smislu označava osnovu za razne koncepte „socijalne pravde“ koji bivaju korišteni, a sve da bi bili odbranjeni programi vlade usmjereni ka redistribuciji bogatstva. Ti programi predstavljaju obavezno žrtvovanje ljudi koji se oporezuju kako bi ti isti programi bili održani. Zapravo, ti programi predstavljaju iskorištavanje individualaca kao kolektivnih resursa, a koji se iskorištavaju isključivo za druge. Upravo je to osnovni razlog zbog kojega se jedni, najčešće iz moralnih razloga, protive kapitalizmu spram onih koji brane kapitalizam.

Potreba za socijalnom pravdom

Potreba za socijalnom pravdom biva zaodjenuta u dva oblika, koja ću označiti oblicima općeg dobrostanja i egalitarizma. Prema obliku općeg blagostanja, pojedinci imaju pravo na određene potrebe u živo-

tu, uključujući minimum hrane, sklonište, odjeću, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje itd. Društvo treba da bude odgovorno kako bi svi članovi imali jednak pristup svim resursima u svrhu zadovoljenja svojih potreba. Međutim, „laissez-faire“ kapitalistički sistem ih ne garantuje svima. Stoga, pristalice oblika općeg dobrostanja konstatuju da kapitalizam ne uspijeva da zadovolji svoje moralne odgovornosti i zato mora biti korigovan kroz državne programe za pružanje takvih usluga ljudima koji ih ne mogu sami dostići niti zaraditi.

Prema drugom konceptu, onom egalitarističkom, dobro koje proizvede društvo mora biti podijeljeno sasvim ravnomjerno. Međutim, to je nepravedno za neke ljude koji primjerice zarade petnaest, ili pedeset, ili sto puta više nego li neki drugi ljudi. „Laissez-faire“ kapitalizam ohrabruje i dozvoljava ovakve razlike u prihodima i bogatstvu, i zbog toga je to nepravedno. Žig egalitarizma je upotreba statistike o raspodjeli prihoda. Naprimjer, 2007. godine, najbogatijih 20% domaćinstava u SAD-a je zaradilo 50% ukupnih prihoda, dok je najsiromašnijih 20% zaradilo samo 3,4%. Cilj egalitarizma je da smanji ovu razliku; svaki napredak ka jednakosti se bilježi kao uspjeh.

Razlika između ova dva koncepta predstavlja razliku između apsolutnog i relativnog nivoa blagostanja. Pripadnici ideje općeg blagostanja zahtjevaju da ljudi imaju određen minimalni standard života. Dokle god postoji ova „sigurnosna mreža“, nije bitno koliko bogatstva drugi imaju, ili kolika je razlika između bogatih i siromašnih. Dakle, pripadnici ovog smjera su zainteresovani prvobitno za programe koji su od koristi za ljude, odnosno za programe koji imaju za cilj svesti siromaštvo ispod određenog nivoa, te usmjeriti se ka onima koji su bolesni, bez posla, ili na neki drugi način oštećeni. Egalitarci, u drugu ruku, su zabrinuti za relativno blagostanje. Oni često kažu da između dva društva, oni biraju ono u kojem je bogatstvo ravnomjernije raspoređeno, iako je recimo u tom društvu manji životni standard. Stoga, egalitarci imaju tendencije da favorizuju vladine mjere kao što je progresivno oporezivanje, a koje ima namjeru ostvarenje redistribucije bogatstva putem kompletne skale prihoda, a ne samo u jednom segmentu. Također, oni kroz svoje ideje teže ka tome da nacionalizuju dobra kao što je obrazovanje ili medicina, skidajući ih sa tržišta čineći ih tako više ili manje svima pristupačnim.

Razmotrimo ova dva koncepta socijalnog reda i pravde.

Ideja općeg blagostanja: Obaveza bez izbora

Temeljna premisa ideje općeg blagostanja je da ljudi imaju prava na robu i usluge kao što su: hrana, sklonište i zdravstvena briga. To je njihovo osnovno pravo. Prema ovoj pretpostavci, neko ko ima koristi od vladinih programa dobija samo ono što je njegovo, kao što kupac plati proizvod koji tada postaje njegovo vlasništvo. Kada država dijeli socijalnu pomoć, ona samo štiti prava, jednako kao što je i kupac oprezan prilikom kupovine razmišljajući i braneći se od moguće prevare. Niti u jednom slučaju ne postoji potreba za zahvaljivanjem.

Koncept socijalnih prava, ili pozitivnih prava kako se često nazivaju, je „izgrađen“ po uzoru na tradicionalna liberalna prava poput: prava na život, slobodu i imovinu. Svakako da i ovdje postoji jasna i uočljiva razlika. Tradicionalna prava postoje bez uplitanja drugih u ostvarenju tih prava. Pravo na život je pravo djelovanja ka očuvanju samoga sebe. To nije pravo na imunitet od prirodnih smrti, čak ni od prerane smrti. Pravo na imovinu je pravo da se kupuje i prodaje slobodno, te da se iz prirode prisvoji nesopstveno bogatstvo. To je pravo da se traga za imovinom, a ne da se mirazi od prirode; ili države; u pitanju nije osiguranje da će neko uspjeti u stjecanju nekog dobra. Dakle, ova prava samo zabranjuju drugima da se upliću, a ne da neko djeluje onako kako on želi. Ako zamislim sebe izdvojenog iz društva – kako živim na pustom ostrvu, naprimjer – moja prava bi bila perfektno sigurna. Možda ne bih živio dugo, i sigurno ne bih uživao, ali živio bih u perfektnom miru siguran od ubistava, krađe i napada.

Nasuprot tome, socijalna prava su zamišljena kao posjedovanje i uživanje nečega, bez obzira na nečije postupke; to su prava koja trebaju da pomognu onima koji sami ne mogu doći do određenih, potrebnih i željenih dobara. Prema tome, socijalna prava nameću pozitivne obaveze prema drugima. Ako ja imam pravo na hranu, neko drugi ima obavezu da tu hranu proizvede. Ako s druge strane ja ne mogu da sebi priuštim tu hranu, to nikako ne znači da neko drugi nema pravo da kupi tu istu hranu umjesto mene. Pripadnici ovog svjetonazora ponekad misle da je obaveza nametnuta cjelini, a ne konkretnom pojedincu. Međutim, da ne zaboravimo, društvo nije entitet, a još manje moralni agent koji se izdiže iznad pojedinih članova društva, tako da svaka takva obaveza

pada isključivo na pojedinca. Tako socijalna prava koja se primjera radi provode kroz vladine programe, obavezno bivaju primjenjena nad svim pojedincima.

Sa etičke tačke gledišta, dakle, suština ideje općeg blagostanja je premissa da su potrebe jednog pojedinca skladne obavezama ostalih pojedinaca. Ove obaveze mogu obuhvaćati samo jedan grad ili samo jednu naciju, dakle ne obuhvaćaju cijelo čovječanstvo. Ali, u svim verzijama doktrine, obaveza ne zavisi od vašeg ličnog odnosa prema osobi koja je u potrebi, ne zavisi od vaše volje da pomognete, ili pak vaše procjene da li je neko vrijedan vaše pomoći. To je obaveza bez izbora koja proizilazi iz njene puke potrebe.

Međutim, kako bismo ovo razumjeli moramo još dublje ići s analizama. Živim dakle sam na pustom otoku, nemam socijalnih prava, jer nemam nikog u blizini od koga bi zavisila moja dobra i zadovoljenje mojih potreba. Iz istog razloga, ako živim u primitivnom društvu gdje se ne poznaje medicina, neću ni imati pravo na medicinsku pomoć. Sadržaj socijalnih prava zavisi od ekonomskog bogatstva i produktivnog kapaciteta datog društva. U skladu s tim, obaveza pojedinca da opskrbi druge pojedince dobrima je zavisna od njegove sposobnosti. Ne mogu me kao pojedinca okriviti, ako ne zadovoljim druge, zbog nečega što ne mogu napraviti.

Pretpostavimo da nešto mogu proizvest ali jednostavno izaberem da to ne želim da proizvedem. Pretpostavimo znači da sam u mogućnosti da zaradim mnogo veću plaću nego što sad zarađujem, i od koje bi se onda pomagalo osobi koja bi u suprotnom ostala gladna. Jesam li dužan da radim više, da zarađujem više, zbog dobrobiti te druge osobe? Ne znam niti jednog filozofa koji pripada pravcu općeg blagostanja koji bi rekao da sam to dužan učiniti. Moralna tvrdnja je da potrebe te osobe zavise ne samo od moje sposobnosti nego i od moje spremnosti da stvaram određena dobra.

Ovo nam govori o važnoj činjenici, o etičkom pogledu ovakvog svjetonazora. Obaveza zadovoljavanja ljudskih potreba se ne nameće, a još manje obaveza da se uspije u tome. Obaveza je prilično uslovljena: oni koji uspješno stvore bogatstvo mogu to uraditi samo uz uslov da ga dijele sa drugima. Cilj uopće nije u tolikoj mjeri ka zadovoljenju potrebnog nego li je on usmjeren ka vezivanju onih koji su sposobni za to. Impli-

citna postavka je da su sposobnost i voljnost osobe društvena imovina, koja se može koristiti samo ukoliko se stavi u službu drugih.

Egalitarizam: „fer“ distribucija

Ako se okrenemo ka egalitarizmu, doći ćemo do istog principa, ali drugim putem. Etički okvir egalitarizma je definisan više konceptom pravde nego li konceptom prava. Ako gledamo na zajednicu kao jednu cjelinu, uočavamo da bogatstvo, prihod, i moć između pojedinaca i grupe bivaju stečeni na poseban način. Osnovno pitanje kojim ćemo se baviti je: da li je postojeća distribucija bogatstva pravedna? Ako ne, onda se ona mora popraviti od strane vladinih programa ili adekvatnih programa redistribucije. Čisto ekonomsko tržište, naravno, ne proizvodi jednakosti među pojedincima. Ali, samo mali broj egalitarista je tvrdilo da je stroga jednakost ishoda naložena kroz princip pravde. Najčešći stav je da je potrebno dati prednost jednakim ishodima, i da svako odstupanje mora biti opravdano korisnošću za cijelo društvo. Tako je, engleski pisac R.H. Tawney napisao: „Nejednake okolnosti se smatraju razumnim, ukoliko osiguravaju usluge koje su potrebne zajednici“. John Rawls u djelu „Difference Principle“ navodi da su razlike dozvoljene ukoliko koriste najmanje naprednim osobama u društvu a što predstavlja primjer ovog pristupa. Drugim riječima, egalitaristi misle da bi opća jednakost imala katastrofalan učinak na proizvodnju. Priznaju da svi ne pridonose jednako kvalitetno za samu zajednicu. U nekoj mjeri, dakle, ljudi trebaju biti nagrađeni za njihovu produktivnost, i to u vidu poticaja jer su u svoj rad uložili ono što je kod svakoga od njih najbolje. Međutim, sve ovakve razlike se moraju svesti samo na one koje su usmjerene ka dobrobiti svih.

Koji je filozofski temelj ovog principa? Egalitarci često kažu da ovaj princip proizilazi iz osnove pravde: da se ljudi trebaju tretirati drugačije samo zbog moralno korektnog razloga. Ako ćemo primijeniti ovaj osnovni princip i na raspodjelu prihoda, onda bi društvo stvarno podržavalo distribuciju dohodaka. Ova pretpostavka je svakako netačna. U tržišnoj ekonomiji dohoci su determinisani izborima miliona pojedinaca – potrošači, ulagači, poduzetnici i radnici. Ovi izbori su koordinirani zakonima ponude i potražnje, i nije slučajno da neki uspješan

poduzetnik, recimo, zarađuje više od nadničara. Svakako da to nije rezultat svjesne namjere društva. Najplaćeniji zabavljač 2007. godine je bila Oprah Winfrey, koja je zaradila 260 miliona \$. To se nije desilo zato što je „društvo“ odlučilo da ona toliko vrijedi, nego zato što su milioni gledalaca odlučili da je njen šou vrijedan gledanja. Čak i u socijalističkoj ekonomiji, kao što sada znamo, ekonomski ishodi nisu pod kontrolom vladinih planera. Čak i ovdje, iako je korumpiran, imamo spontani poredak, u kojem su ishodi određeni birokratskim sukobima, crnim tržištem, itd.

Uprkos nedostatku literarno bilo kakvog čina distribucije, egalitarci često tvrde da je društvo odgovorno prilikom udovoljavanja principu da statistička raspodjela prihoda ispunjava određene standarde pravičnosti. Zašto? Zato što je proizvodnja bogatstva kooperativan, socijalni proces. Više bogatstva se stvara u društvu kojeg karakterizuje slobodna trgovina i podjela rada nego li u onom društvu u kojem preovladavaju samodovoljni proizvođači. Podjela rada znači pretpostavku da mnogi ljudi doprinose finalnom produktu, a trgovina znači da čak još veći krug ljudi dijeli odgovornost za bogatstvo koje stiču proizvođači. Proizvodnja je, kako tvrde egalitaristi, tako transformisana od strane tih odnosa da cjelokupno društvo mora biti shvaćeno kao istinska radna jedinica i kao pravi izvor bogatstva. Ako ništa, takvo društvo je barem izvor razlike bogatstva između kooperativne i nekooperativne zajednice. Stoga, društvo mora da plodove saradnje pošteno podijeli između učesnika.

Ovaj argument je važeći samo ako ekonomsko bogatstvo budemo posmatrali kao anonimni društveni proizvod u kojem je nemoguće odvojiti pojedinačne doprinose. Samo u tom slučaju bit će potrebno da se na bazi krajnjeg ishoda formiraju principi distributivne pravde u svrhu raspodjele rezultata proizvodnje. Ali, ove pretpostavke, još jednom, su očigledno pogrešne. Takozvani društveni proizvod je zapravo ogroman niz pojedinačnih dobara i usluga dostupnih na tržištu. Tako je svakako moguće znati kojim svojim dobrom ili uslugom je pojedinac pomogao u procesu proizvodnje. Ukoliko je tako proizvod napravljen od strane jedne grupe pojedinaca, kao npr. firme, moguće je da se utvrdi ko je šta uradio. Osim toga, ne zapošljava poslodavac radnike čisto iz svog hira. Radnik biva zaposlen radi očekivanog doprinosa koji će njegov rad do-

nijeti finalnom proizvodu. Ova činjenica je priznata od strane samih egalitaraca koji dopuštaju postojanje razlika ukoliko su one poticaj za produktivnost, odnosno ukoliko su usmjerene ka povećanju ukupnog društvenog bogatstva. Kako bi se osiguralo da poticaji idu u ruke pravih ljudi, kao što je Robert Nozick primijetio, čak i egalitarizam mora priznati da dobija na značaju uloga pojedinaca i njegov pojedinačni doprinos u tome. Ukratko, kroz prizmu ekonomije ne postoji pravilo za primjenu koncepta pravde u statičkoj distribuciji dohotka ili bogatstva. Moramo zaboraviti sliku velikog kolača koji siječe pravedni roditelj koji svakom djetetu daje jednak komad.

Jednom kada zaboravimo ovu sliku, šta će ostati od principa za kojeg su se zalagali Tawney, Rawls i drugi: principa koji kaže da su nejednakosti jedino prihvatljive ako služe interesima svih? Ako se to ne može utemeljiti u konceptu pravde, onda se to mora smatrati obavezom koju imamo jedni prema drugima. Kada budemo gledali u tom ozračju, vidjet ćemo da je to isti princip koji smo identifikovali kao temelj pravca općeg blagostanja. Taj princip ide za time da produktivni članovi zajednice mogu uživati u plodovima svoga rada samo ako svojim radom zadovoljavaju i potrebe drugih. Ne postoji obaveza proizvodnje, ne postoji obaveza da se stvara, ne postoji obaveza da se zarade prihvodi. Ali, ukoliko to uradite, potrebe drugih postaju ograničenja vaših postupaka. Vaša sposobnost, vaša inicijativa, vaša inteligencija, vaša predanost ličnim ciljevima, i sve ostale kvalitete koje omogućavaju uspjeh, su lična sredstva koja stavljate u službu onih koji imaju manje sposobnosti, inicijativa, inteligencije, i posvećenosti.

Drugim riječima, svaki oblik socijalne pravde počiva na pretpostavci da je pojedinačna sposobnost zapravo sveopća društvena imovina. Pretpostavka ne važi samo u onom smislu u kojem pojedinac ne može koristiti svoje sposobnosti da gazi prava onih koji su manje sposobni. Ova pretpostavka ne ide ni ka tome da se kao jedine vrline shvate dobrota i plemenitost. Naime, ona govori o tome da se pojedinac treba smatrati, barem dijelom, sredstvom koje treba koristiti dobru drugih. I baš ovdje dolazimo do srži stvari. Poštujuću prava drugih ljudi, prihvatam da su oni prvenstveno sami sebi cilj, i da ih ne mogu jednostavno iskorištavati za postizanje svojih ličnih ciljeva, na način na koji koristim mrtvu prirodu. Zašto onda nije jednako moralno da i sebe smatram

svojim ciljem? Zašto ne bih odbio, iz poštovanja prema svome dostojanstvu, da budem sredstvo u službi drugih?

Ka etici individualiste

Slučaj Ayn Rand o kapitalizmu se bazira na individualističkoj etici koja prepoznaje moralno pravo da neko prati svoje vlastite interese i u korijenu odbacuje altruizam.

Altruisti tvrde da nam život nudi dva osnovna izbora: ili da žrtvujemo druge za nas, ili da sebe žrtvujemo za druge. Ova druga opcija bi predstavljala izbor altruista, a pretpostavka je da je jedina alternativa takvom izboru život poput života predatora. Po mišljenju Ayn Rand to nije tačno. Život ne zahtjeva žrtvovanja niti u jednom od prethodna dva navedena smjera. Interesi racionalnih ljudi se ne sukobljavaju, i potraga za našim samointeresima zahtjeva da djelujemo zajedno sa drugima putem mirne i dobrovoljne razmjene.

Da bismo to razumjeli, postavimo sebi pitanje kako odlučujemo šta je to u našem samointeresu? Za interes možemo kazati da predstavlja vrijednost koju svako ima: bogatstvo, zadovoljstvo, sigurnost, ljubav, samopouzdanje ili neko drugo dobro, sve to su naši interesi. Randova etička filozofija „*summum bonum*“ se temelji na tome da je osnovna vrijednost; život. Postojanje živih organizama i njihova potreba da sačuvaju sebe kroz stalne akcije da zadovolje svoje potrebe dovode do postojanja tzv. fenomena vrijednosti. Svijet bez života bi bio svijet činjenica, a ne vrijednosti, svijet u kojem niti jedno stanje ne bi moglo biti bolje od drugog. Tako je temeljni standard vrijednosti mjerljiv u odnosu na to šta osoba u svom životu smatra svojim samointeresom, a koji ne mora biti usmjeren isključivo na puko preživljavanje, nego i na potpuno zadovoljenje ličnih potreba upotrebom vlastitih sposobnosti.

Ljudska primarna sposobnost, njegovo osnovno sredstvo preživljavanja, je njegova sposobnost razmišljanja. Taj razlog nam omogućava da živimo od proizvodnje, i izdiže nas iznad prvobitnih nesigurnih načina opstanka koji su prvobitno zavisili od lova i sakupljanja hrane. Razum je osnova jezika, koji nam omogućava da sarađujemo i prenosimo znanje. Razum je osnova društvenih institucija upravljanih ap-

straktnim pravilima. Svrha etike je da postavi standarde života koji su u skladu s razumom, a sve u službi naših života.

Da bismo živjeli u skladu s razumom, prvo moramo prihvatiti nezavisnost kao vrlinu. Razum je vrlina pojedinca. Nebitno je koliko naučimo od drugih, jer misli se ipak odvijaju u umu svake jedinke. On mora biti pokrenut od strane svakog pojedinca, a kao rezultat našeg vlastitog izbora i u režiji našeg mentalnog napora. Racionalnost stoga zahtjeva da prihvatimo odgovornost za usmjeravanje i održavanje naših života.

Da bismo živjeli u skladu s razumom, također moramo i produktivnost prihvatiti kao vrlinu, jer proizvoditi znači stvarati bogatstvo. Ljudska bića ne mogu živjeti sigurno i ispunjavati svoj život isključivo onim što nađu u prirodi, poput životinja. Ljudi ne mogu živjeti kao paraziti drugih.

„Ako neki ljudi pokušaju da prežive uz pomoć sile ili prevare“, kaže Rand, „pljačkom, krađom, varanjem ili zarobljavanjem ljudi koji proizvode, onda i dalje ostaje pitanje da li je to njihovo preživljavanje osigurano radom njegovih žrtava, onih ljudi koji su odlučili da misle o proizvodnji i proizvodima koje su napravili, a koje pljačkaši oduzmu. Takvi pljačkaši su paraziti nesposobni da prežive, oni žive uništavajući one koji mogu preživjeti sami, one koji slijede pravac dostojan čovjeku.“

Egoista se često predstavlja kao neko ko će uraditi sve da dobije ono što želi – neko ko će lagati, krasti i moliti nadređene a sve da bi zadovoljio svoje potrebe. Kao i većina ljudi, Rand bi okarakterisala ovakav život kao nemoralan. Ali razlog osude nije u tome da bi se njime štetilo drugima. Njen razlog je u tome što zapravo šteti prirodi ličnosti. Subjektivne želje nisu test za to da li je nešto u našim interesima, jer ni prevare, ni krađa a ni moć nisu sredstva za postizanje sreće ili uspješnog života. Vrline koje sam spomenuo su zapravo objektivni standardi. One su prisutne i samoj ljudskoj prirodi, i važe za sva ljudska bića. Njihova svrha je da omoguću svakoj osobi da „postigne, održi, ispuni i uživa u najvećoj vrijednosti, u samom sebi, u svom sopstvenom životu.“ Stoga, svrha etike je da odgovori na pitanje kako da ostvarimo svoje stvarne interese, a ne kako da ih žrtvujemo.

Princip trgovca

Kako onda da se nosimo sa drugima? Randova društvena etika počiva na dva osnovna principa: principu prava i principu pravde. Princip prava kaže da se naspram drugih moramo odnositi mirno, putem dobrovoljne razmjene, bez upotrebe sile. Samo na ovaj način možemo živjeti nezavisno, na osnovama naših ličnih produktivnih napora; dok je s druge strane osoba koja pokušava živjeti kontrolišući druge zapravo parazit. Unutar organizovanog društva, osim toga, moramo poštovati i prava drugih ako želimo da se i naša prava poštuju. Samo na ovaj način možemo dobiti sve prednosti koje dolaze sa društvenom interakcijom: prednosti u ekonomskoj i intelektualnoj razmjeni, kao i vrijednosti intimnijih ličnih odnosa. Izvor ovih prednosti je racionalnost, produktivnost, individualnost drugih osoba, a da bismo u tome uspjeli, ove stvari zahtjevaju postojanje mirne sredine, jednostavno kazano potreban im je mir.

Princip pravde je ono što Rand naziva principom trgovca: život od razmjene, nudeći vrijednost za vrijednost, bez davanja niti traženja nezasluzenog. Časna osoba ne nudi svoje usluge kao obavezu drugima, ona zapravo nudi vrijednosti kao osnovu svakog odnosa. Takva osoba neće samovoljno prihvatiti ni nametnutu obavezu da služi drugima. Niko ko cijeni svoj život ne može prihvatiti neograničenu obavezu izdržavanja drugih osoba. Jednako tako i nezavisna osoba nije željna da njome upravljaju – ni gospodar, ni odjel ministarstva socijalne politike. Princip razmjene, zaključuje Rand, je jedini temelj na kojem ljudi mogu da rješavaju odnose jedni s drugima kao nezavisni pojedinci jednake vrijednosti.

Objektivistička etika, ukratko, smatra da je pojedinac sam sebi cilj. Time biva konstituisana činjenica kao i implikacija da je kapitalizam jedini ispravni i moralni sistem. Kapitalističko društvo je zasnovano na prepoznavanju i zaštiti pojedinačnih prava. U kapitalističkom društvu, ljudi su slobodni da slijede svoje puteve, koje su sami za sebe izabrali. Kao i u svakom društvu, ljudi su ograničeni zakonima prirode. Hrana, skrovište, odjeća, knjige i medicina ne rastu na drveću; sve to mora biti proizvedeno. I kao u svakom društvu, ljudi su ograničeni i mogućnostima vlastitih sposobnosti. Jedino društveno ograničenje koje kapitali-

zam nameće je da oni koji žele usluge drugih, moraju zauzvrat ponuditi neke vrijednosti. Niko ne može koristiti državu za eksproprijaciju onoga što su drugi stekli.

Ekonomski ishodi na tržištu – raspodjela prihoda i bogatstva – zavise od dobrovoljnih akcija i interakcije svih učesnika. Koncept pravde se ne odnosi na ishod nego na proces ekonomske aktivnosti. Čovjek ima prihod samo ako je on zarađen na bazi dobrovoljne razmjene, kao nagrada za vrijednost koja je ponuđena, odnosno određena od strane onoga kome je ponuđena. Ekonomisti već odavno znaju da ne postoji nešto kao što je pravedna cijena, osim cijene koja je uspostavljena odlukom tržišnih sudionika. Isto vrijedi i za ljudski rad. To ne znači da trebamo svoju ljudsku vrijednost mjeriti svojim prihodima, već da ako želimo živjeti od razmjene s drugima, ne možemo očekivati od njih/drugih da trguju na štetu svojih samointeresa.

Dobročinstvo kao odabrana vrijednost

Šta je s onima koji su siromašni, invalidi, ili s onima koji zbog nekog drugog razloga ne mogu pomoći sebi na gore navedeni način? Ovo pitanje je validno samo ako nije prvo pitanje koje postavljamo o društvenom sistemu. To je ostavština altruizma, ta misao da je primarni standard na osnovu kojeg ocjenjujemo društvo shodno njegovim načinom odnošenja prema najmanje produktivnim članovima. „Blagoslovljeni su siromašni u duhu“, kazao je Isus, „blagoslovljeni su slabići.“ Nema razloga da se siromašni i slabi zbog nekog posebnog poštovanja tretiraju primarno. Kada bismo birali između kolektivističkog društva u kojem niko nije slobodan, ali u kojem istovremeno niko nije ni gladan, ili individualističkog društva u kojem su svi slobodni, ali u kojem ipak neki gladuju, ja bih rekla da je drugo društvo, ono koje je slobodno, ono koje bi predstavljalo moralno ispravan izbor. Niko nema pravo da tvrdi da mu drugi moraju služiti bez njihove volje, čak i ako njegov život zavisi od toga.

Ali, to nije izbor sa kojim se suočavamo. U stvari, siromašnima je mnogo bolje u kapitalizmu nego u socijalizmu, pa čak i u odnosu na države općeg blagostanja. Historijska je činjenica da su društva u koji-

ma niko nije slobodan, poput bivšeg SSSR-a, društva s velikim brojem gladnih ljudi.

Oni koji su sposobni da rade, oni imaju vitalni interes u ekonomskom i tehnološkom rastu, oni su ti koji najbrže napreduju u tržišnim okruženjima. Korištenje kapitala i mehanizacije omogućava zapošljavanje ljudi koji drugačije ne bi mogli proizvoditi dovoljno za svoje izdržavanje. Računarska i komunikacijska oprema, naprimjer, omogućila je nekim ljudima s teškim invaliditetom da rade od kuće.

Za one koji jednostavno ne mogu raditi, slobodna društva su uvijek pružala privatne vidove pomoći i razne druge oblike filantropije izvan tržišta: dobrotvorne organizacije, dobronamjerna udruženja, i slično. U tom smislu, neka nam bude jasno da nema kontradikcije između egoizma i dobročinstva. U svjetlu mnogih prednosti koje dobivamo kao rezultat odnosa s drugima, prirodno je da se odnosimo prema našim ljudima u duhu milosrđa, da saosjećamo njihove nesreće, i da pružimo pomoć kada to ne zahtjeva da se odrekemo svojih samointeresa. Međutim, postoje ogromne razlike u konceptu dobročinstva jednog egoiste i jednog altruiste.

Za altruistu, dobrodušnost prema drugima je etička osnova, i to do tačke žrtvovanja, po principu „udjeljuj dok ne zaboli“. Moralna je obaveza davati, bez obzira na sve ostale moralne vrijednosti koje čovjek ima, i onaj koji prima pomoć jednostavno kazano ima pravo na to. Za egoistu, velikodušnost je jedan od načina pratnje naših vrijednosti, uključujući i vrijednost koju polažemo na dobrobit drugih. Ovo treba biti shvaćeno u kontekstu nećijih drugih vrijednosti, po principu „daj kada to pomaže“. Ne bi bilo ispravno ovo shvatiti kao dužnost, niti da primaatelj ima prirodno pravo na to. Altruista ima tendenciju da dobrodušnost smatra iskupom od krivice, po pretpostavci da je grijeh biti u mogućnosti postati uspješnim, produktivnim i bogatim. Egoista gleda na to isto kao na vrline i smatra velikodušnost kao izraz ponosa unutar samih njih.

Četvrta Revolucija

Na početku sam rekao da je kapitalizam rezultat tri revolucije, svaka

od njih je označila radikalni prekid s prošlošću. Politička revolucija je osnovala primat ljudskih prava i uspostavila princip da je vlada čovječiji sluga, a ne gospodar. Ekonomska revolucija je pridonijela razumijevanju tržišta. Industrijska revolucija je radikalno proširila primjenu inteligencije na proces proizvodnje. No, i uprkos tome čovječanstvo nikada nije prekinulo sa svojom etičkom prošlošću. Etički princip da je individualna sposobnost društvena imovina nije u skladu sa slobodnim društvom. Ako je sloboda opstanak i napredak, onda nam je potrebna četvrta revolucija, potrebna nam je moralna revolucija, revolucija koja uspostavlja moralno pravo pojedinca da živi za sebe.

3.Poglavlje:
Proizvodnja i raspodjela
bogatstva

Tržišna ekonomija i distribucija bogatstva

(Ludwig Lachmann)

*U ovom eseju, ugledni ekonomista Ludwig Lachmann ispituje kritike „društvene pravde“ u odnosu na kapitalizam slobodnog tržišta i otkriva svoje neslaganje. On objašnjava razlike između „vlasništva“ i „bogatstva“ i ukazuje na to kako je poštovanje imovine (vlasništva) kompatibilno sa masovnom preraspodjelom bogatstva putem tržišta. Ovaj esej je bitan za razumijevanje socijalnih i ekonomskih odnosa u strukturi kapitalističkog poretka. Ludwig Lachmann (1906.-1990.) je doktorirao na Univerzitetu u Berlinu. Iz Njemačke je otišao 1933. godine u Englesku, gdje je nastavio svoj istraživački rad na „London School of Economics“. Lachmann je dao značajan doprinos teoriji kapitala, ekonomskog rasta, kao i metodološkim temeljima ekonomije i sociologije. Autor je knjiga: *Capital and Its Structure; The Legacy of Max Weber; Macro-Economic Thinking and the Market Economy; Capital, Expectations, and the Market Process; i The Market as an Economic Process*. Ovaj esej je skraćena verzija originala, koji se pojavio 1956.godine.*

Ko još može posumnjati da, kako je to još prije trideset godina rekao profesor Mises, svaka intervencija političkog autoriteta podrazumijeva daljnje intervencije zbog sprječavanja ekonomske reperkusije nastale prvim koracima intervencije? Ko će poreći da komandna ekonomija zahtjeva atmosferu inflacije da bi funkcionisala, i ko još danas ne zna ubitačne efekte „kontrolisane inflacije“? Iako su neki današnji ekonomisti izmislili nahvaljeni termin „sekularna inflacija“ kako bi opisali stalnu inflaciju nama dobro poznatu, malo je vjerovatno da su time nekoga prevarili. Nije bio potreban nedavni njemački primjer da bi pokazali da će ekonomsko tržište stvoriti red iz „administrativno kontrolisanog“ haosa čak i u najnepovoljnijim uslovima. Oblik ekonomske organizacije zasnovan na dobrovoljnoj saradnji i univerzalnoj razmjeni znanja je nužno nadređen svakoj hijerarhijskoj strukturi, čak i kada bi postojao funkcionirajući kvalifikacijski test za odabir onih koji treba da koman-

duju ekonomijom. Oni koji su u mogućnosti da uče na vlastitim iskustvima znali su to i ranije, a oni koji nisu vjerovatno neće ni sada to naučiti.

Suočeni sa ovom situacijom, protivnici ekonomije tržišta su promijenili teren; oni se sada protive zbog „socijalnih“, a ne ekonomskih razloga. Kapitalizam optužuju da je nepravedan, a ne da je neefikasan. Drže do toga da kao takav „iskrivljuje dejstvo“ vlasništva bogatstva te tvrde da je „plebiscit tržišta pod utjecajem glasanja“. Oni pokazuju da raspodjela bogatstva utječe na proizvodnju i prihode distribucije jer vlasnici bogatstva ne samo da dobijaju „nepravedan udio“ društvenog bogatstva, već će također utjecati i na sastav društvenog proizvoda: luksuza je previše a nužnih dobara premalo. Osim toga, s obzirom da vlasnici imaju većinu ušteda, oni uz sve navedeno određuju i stopu akumulacije kapitala, a time i ekonomski napredak.

Neki od tih protivnika ne bi u potpunosti negirali smisao u kojem je raspodjela bogatstva kumulativni rezultat igre ekonomskih sila, ali će smatrati da ovakav način akumulacije funkcionise na način u kojem sadašnjost robuje prošlosti. Današnja distribucija dohotka se oblikuje današnjom distribucijom bogatstva, pa iako je današnje bogatstvo dijelom akumulirano još jučer, ustvari je akumulirano procesima koji reflektuju utjecaj distribucije bogatstva još od prekjueer. U biti ovaj argument protivnika ekonomije tržišta temelji se na instituciji „nasljeđivanja“ po kojem, čak i u progresivnim društvima, većina vlasnika duuje svoja bogatstva samom društvu.

Ovaj argument se danas čini široko prihvaćenim čak i od strane onih koji istinsku podržavaju ekonomske slobode. Ti ljudi su došli do uvjerenja da „redistribucija bogatstva“, putem recimo dadžbina nakon smrti, je socijalno poželjna, bez da ima negativan utjecaj na ekonomski rezultat. Naprotiv, budući da takve mjere mogu pomoći u oslobađanju sadašnjosti od posljedica prošlosti, takvi potezi bi pomogli u usklađivanju sadašnjih prihoda sa sadašnjim potrebama. Raspodjela bogatstva je podatak o datom stanju stvari dobiven sa tržišta, a promjenom podataka možemo promijeniti i stanje bez uplitanja u tržišni mehanizam! Iz toga slijedi da bi tržište samo u pratnji politike koja je dizajnirana ka stalnoj preraspodjeli postojećih bogatstava, rezultiralo „socijalno podnošljivim“ rezultatima. Ovaj način posmatranja se danas smatra is-

pravnim od strane mnogih ekonomista koji shvaćaju nadmoć tržišne ekonomije nad komandnom ekonomijom i koji su frustrirani rezultatima intervencionizma, ali uz to i ne vole ono što označavaju socijalnim posljedicama tržišne ekonomije. Oni su spremni da prihvate tržišnu ekonomiju samo gdje uz njen rad postoji i politika redistribucije.

Ovaj članak je posvećen kritikama takvog pogleda.

Na prvom mjestu, argument logično počiva na verbalnoj grešci koja proizilazi iz dvosmislenog značenja termina „podatak.“ U uobičajenoj upotrebi kao i u mnogim naukama, kao naprimjer u statistici, riječ „podatak“ znači nešto što je, u jednom trenutku, „dato“ nama kao posmatračima scene. U ovom smislu je, naravno, očigledno da je distribucija bogatstva podatak o datom stanju, u trivijalnom smislu da se dogodio i da ne postoji neki drugačiji podatak. Ali, u teorijama ekonomske ravnoteže, koje su, bilo to dobro ili ne, postale veoma utjecajne, riječ „podatak“ dobija znatno drugačije značenje: ovdje podatak znači nužno stanje ravnoteže, nezavisna varijabla, a kolektivno posmatrani „podaci“ znače ukupan iznos potrebnih i dovoljnih uslova iz kojih, kada ih sve poznajemo, možemo doći do ravnotežne cijene i količine dobara. U ovom drugom smislu distribucija bogatstva bi, zajedno s drugim podacima, bila determinanta, ali ne i jedina determinanta, cijena i količine raznih proizvoda u procesu kupovine i prodaje.

Međutim, naš glavni zadatak u ovom radu će biti da pokažemo kako distribucija bogatstva nije „podatak“ u ovom drugom smislu. Daleko od toga da je ona „nezavisna varijabla“ procesa na tržištu, ona je, zapravo, kontinuirani predmet modifikacije od strane tržišnih snaga. Nepotrebno je napominjati da ovo nije negiranje činjenice da će distribucija bogatstva utjecati na razvoj tržišnog procesa i to u bliskoj budućnosti, ali se negira da struktura distribucije ima trajni učinak. Iako bogatstvo biva distribuвано na određen način, ti načini se stalno mijenjaju.

Ukoliko je modalitet distribucije ostao isti iz perioda u period, dok se pojedinačni dijelovi bogatstva prenose nasljedstvom, onda bi se takav modalitet mogao označiti kao ekonomska sila. U stvarnosti to nije tako. Raspodjela bogatstva je oblikovana snagom tržišta kao objekta, a ne kao aktivnog subjekta. Bez obzira o kojem modalitetu danas govorili to će uskoro postat nebitna prošlost.

Stoga, raspodjela bogatstva nema mjesta u podacima ravnoteže. Međutim, ono što je od velikog ekonomskog i društvenog interesa nije trenutni način distribucije bogatstva, već način promjene koji vremenom biva sve aktualniji. Takve promjene, vidjet ćemo, pronalaze svoje mjesto na problematičnom „putu“ koji može, ali to rijetko u stvarnosti čini, dovesti do ravnoteže. To je tipičan fenomen „dinamike“. Zanimljiva je činjenica da se u vremenu kada se toliko priča o potrebi za istraživanjem dinamičkih sistema, ovo pitanje ipak budi tako malo interesa.

Vlasništvo je pravni koncept koji se odnosi na konkretne materijalne objekte. Bogatstvo je, s druge strane, ekonomski koncept koji se odnosi na oskudne resurse. Svi vrijednosni resursi, ili odražavaju ili utjelovljuju, materijalne stvari, ali nisu ni sve materijalne stvari resursi: napuštene kuće i hrpe otpada su očigledni primjeri, jer su stvari koje bi vlasnik rado dao nekome drugom ko bi bio spreman da ih ukloni. Osim toga, što se danas podrazumijeva pod resursom, ipak, sutra to isto možda neće biti resurs, dok danas bezvrijedan predmet sutra može imati veliku vrijednost. Resursni status materijalnih stvari je stoga uvijek problematičan i zavisi u određenoj mjeri od sposobnosti predviđanja. Objekat predstavlja bogatstvo samo ako je izvor prihoda. Vrijednost objekta za određenog vlasnika, aktualna ili potencijalna, odražava u svakom trenutku očekivani kapacitet prihoda. Ne zaboravimo, to će zavisiti i od načina upotrebe stvari. Samo vlasništvo nad objektima, dakle, ne dodjeljuje nužno i bogatstvo; njihovo uspješno korištenje zapravo odražava tu vrijednost. Izvor prihoda i bogatstva ne čine vlasništvo nad resursima, već to čini njihovo uspješno iskorištavanje. Fabrika sladoleda u New Yorku može značiti izvor prihoda njenom vlasniku, a ta ista fabrika na Grenlandu će teško biti resurs.

U svijetu neočekivanih promjena, održavanje bogatstva je uvijek teško; i na duže vrijeme može izgledati čak i nemoguće. Da biste mogli očuvati određenu količinu bogatstva, koja bi se nasljeđivanjem prenosila s jedne generacije na drugu, porodica mora imati stalni izvor neto prihoda, odnosno primanja veća od troškova vezanih za održavanje resursa koja su u vlasništvu porodice. Izgleda kao da je ovo moguće samo u stacionarnom svijetu, svijetu gdje je danas kao jučer, a sutra će biti kao danas, i gdje će se, iz dana u dan, iz godine u godinu, isti prihodi gomilati kod istih vlasnika ili njihovih potomaka; ili kada bi svi vlasnici

imali sposobnost za savršene procjene. Pošto su oba slučaja daleko od stvarnosti možemo ih bezbjedno ignorisati. Šta se onda, u stvarnosti, desi sa bogatstvom u svijetu iznenadnih promjena?

Svako bogatstvo se sastoji iz osnovnog kapitala koji, na jedan ili drugi način, utjelovljavaju ili barem odražavaju materijalna sredstva proizvodnje, odnosno izvor vrijednosnih proizvoda. Svaki proizvod je napravljen ljudskim radom i kombinacijom tih resursa. U tu svrhu, resursi se koriste u određenim kombinacijama; komplementarnost je suština korištenja resursa. Modalitet ove komplementarnosti nije ni na koji način „dat“ poduzetnicima koji prave, iniciraju i iznose proizvodne planove. U stvarnosti ne postoji nešto poput proizvodne funkcije. Nasuprot tome, zadatak poduzetnika se sastoji upravo u pronalasku, u svijetu stalnih promjena, onih kombinacija koje će donijeti prinose, koji će u današnjim uslovima, ostvariti maksimalni višak prihoda pa čak i iznad očekivanih rezultata, kao i pretpostavljanje kako da sutrašnjica doprinese tome istome ishodu, kada se promijene izlazne vrijednosti, kao i troškovi komplementarnih resursa, i tehnologija. Da su svi kapitalni resursi beskrajno svestrani, poduzetnički bi se problem sastojao samo od praćenja promjena eksternih uslova promjenom kombinacija resursa pa sve do uzastopnih korištenja koja bi rezultirala profitom. Kao što znamo, resursi imaju, u pravilu, ograničen opseg svestranosti; svaki ima specifičan broj primjena.⁴⁰ Stoga, potreba za prilagođavanje promjenama će često podrazumijevati i promjenu u sastavu grupe resursa, a kada je potrebno i „kapitalno regrupisanje“. Svaka promjena u komplementarnosti će utjecati na vrijednost komponente resursa i dovesti do kapitalnih dobitaka i gubitaka. Poduzetnici će nuditi više za te resurse za koje su našli više profitabilnih svrha, kao što će uz to nuditi manje za one resurse čija je svrha umanjena. U rijetkim slučajevima kada se ne može otkriti svrha (bilo sada ili u budućnosti) za resurs koji je do tada bio dio profitabilne kombinacije, ćemo moći konstatovati da je u potpunosti izgubio svoj status kao takav. Ali, čak i u manje drastičnim slučajevima, kapitalni dobitci kao i gubici na trajna sredstva su nezaobilazni u svijetu stalnih promjena.

40 Za argument koji je prikazan dugujem zahvalu idejama prvobitno prikazanim u Misesovom „Das festangelegte Kapital,” u *Grundprobleme der Nationalökonomie*, str. 201-14. [na engleskom u *Epistemological Problems of Economics* (New York: D. Van Nostrand, 1960), str. 217-31].

Dakle, djelovanje na tržištu je dinamičan proces. U tržišnoj ekonomiji proces redistribucije postoji sve vrijeme, on postoji zapravo sve dok ne krenu naizgled slični procesi koje pokreću moderni političari, a koji blijede u njihovoj komparativnoj beznačajnosti, ako ni zbog kojeg drugog razloga onda zbog toga što je tržište izvor bogatstva samo onima koji ga kao takvog mogu podnijeti. S druge strane, to isto tržište političari „daju“ svojim biračima koji u pravilu ne mogu podnijeti svu težinu tržišta kao i sve ono što tržište podrazumijeva.

Ovaj proces redistribucije nije izazvan kontinuiranim i povezanim izlaganjem rizicima. Oni koji učestvuju ne igraju igru sreće, već sposobnosti. Ovaj proces, kao i svi pravi dinamični procesi, odražavaju prijenos znanja od uma do uma. To je moguće samo zato što neki ljudi imaju znanje koje drugi još nisu stekli, jer se znanje o promjenama i njegovim implikacijama širi postepeno i po društvo izrazito neravnomjerno.

U ovom procesu je uspješan onaj ko u odnosu na ostale ranije sazna da će određeni resurs, koji se danas može proizvesti ili kupiti po određenoj cijeni A , sutra činiti dio produktivne kombinacije koja će vrijediti A' . Takvi kapitalni dobiti ili gubici su omogućeni prilikom ili potrebom za preobraženje jednog načina korištenja resursa u drugi, koji može biti superioran ili inferioran onome koji mu je prethodio, a što čini ekonomsku supstancu onog što bogatstvo znači u svijetu promjena, te glavno je sredstvo u procesu redistribucije.

U ovom procesu je nemoguće da jedan te isti čovjek sa svojim procjenama uvijek bude upravo sa svojim stavovima o mogućim novim načinima upotrebe postojećih ili novih resursa, osim ako je on stvarno superioran. Što se tiče njegovih nasljednika, rijetko će pokazati isti uspjeh – osim ako su i oni također superiorni. U svijetu neočekivanih promjena, kapitalni gubici su u konačnici onoliko neizbježni koliko su i kapitalne dobiti. Konkurencija između vlasnika kapitala i specifične prirode trajnih resursa podrazumijeva da uz dobitke slijede gubici kao i da gubitke slijede dobiti.

Ove ekonomske činjenice imaju određene društvene posljedice. Pošto današnji kritičari tržišne ekonomije svoj stav temelje na „društvenim“ razlozima, bilo bi primjereno da razjasnimo i stvarne društvene rezultate procesa koji se odvija na tržištu. O tome smo već govorili kao o procesu nivelisanja. Shodno tome, opišimo ove rezultate kao primjer

onoga što Pareto naziva „cirkulacijom elite“. Bogatstvo ne ostaje dugo u istim rukama. Ono biva prenošeno iz ruke u ruku zbog nepredviđenih promjena vrijednosti, sada na jednom, sada na drugom specifičnom resursu, a što izaziva kapitalne dobitke i gubitke. Vlasnici bogatstava, ako se složimo sa Schumpeterom, su kao gosti u hotelu ili putnici u vozu: oni su stalno tu ali kroz duži vremenski period nikad to nisu isti ljudi.

Kod tržišne ekonomije, vidjeli smo, svako bogatstvo je problematične prirode. Što su trajnija i specifičnija sredstva, više je ograničen opseg načina korištenja tih sredstava, i problem postaje sve jasniji. U društvima s malo fiksnog kapitala gdje je većina akumuliranog bogatstva bila u obliku zaliha robe, uglavnom poljoprivredne i lahko pokvarljive prirode, u društvima u kojima skoro pa nisu ni postojala trajna dobra, osim možda kuća i namještaja, spomenuti problem i nije bio jasno vidljiv. Baš takvo je, u velikoj mjeri, bilo i društvo u kojem su živjeli klasični ekonomisti i iz kojeg su po prirodi stvari poprimili mnoge osobine. Uzimajući u obzir uslove tog vremena, klasični ekonomisti su u jednu ruku imali opravdanje što su smatrali kapital kao nešto gotovo homogeno i svestrano i što su ga poredili sa zemljištem. No, u našem vremenu ima vrlo malo ili nema gotovo nikakvog opravdanja za takvu dihotomiju. Što više fiksnog kapitala ima, i što je on trajniji, veća je i vjerovatnoća da će takvi kapitalni resursi, prije nego se istroše, koristiti i za neke svrhe a koje nisu one za koje su ti resursi u početku bili namjenjeni. To praktično znači da u modernoj tržišnoj ekonomiji ne može postojati nešto što možemo označiti kao stalnim izvorom prihoda. Zapravo, trajnost i ograničena svestranost to čine nemogućim.

Glavna činjenica koju smo željeli naglasiti u ovom eseju, preraspodjela (redistribucija) bogatstva prouzrokovana silama tržišta u svijetu neočekivanih promjena, je činjenica proizašla iz jednostavnog posmatranja. Zašto se onda ta činjenica konstantno ignoriše? Možemo da shvatimo zašto je političari ignorišu: naposljetku, velika većina njihovih birača nije direktno pogođena time, što je jasno prikazano u slučaju inflacije. Ali, zašto ekonomisti biraju opciju da je ignorišu? Način distribucije bogatstva je rezultat ekonomskih sila i vjerovatno, kako neki misle, to i utiče na njih. Zašto, onda, i dalje oni smatraju da je raspodjela bogatstva „podatak“ koji je shvaćen u drugom smislu a o kojem smo prethodno govorili? Mi smatramo da razlog treba tražiti u pretjeranoj

okupiranosti problemima ekonomske ravnoteže.

Već smo ranije vidjeli da su uzastopni načini distribucije bogatstva imanentni svijetu ekonomske neravnoteže. Kapitalni dobici i gubici nastaju jer trajni resursi moraju da se koriste na načine koji u početku nisu bili planirani, te zato što neki ljudi prije u odnosu na neke druge ljude shvate koje su to potrebe i koji su to resursi koji trebaju svijetu koji se nalazi u stalnom pokretu. Ravnoteža znači praćenje planova, dok je preraspodjela bogatstva na tržištu tipičan rezultat neplaniranih akcija. Za one koji su naučeni da razmišljaju uravnotežnim pojmovima čini se jednostavno prirodnim da ovakve nove pojave ne smatraju „bitnim.“ Za njih su „prave“ ekonomske sile one koje žele i teže uspostaviti i održavati ravnotežu. Sile koje djeluju samo u neravnoteži su stoga smatrane nezanimljivim i stoga kao takve bivaju prečesto ignorisane.

Mi naravno ne kažemo da su moderni ekonomisti, ekonomisti koji su naučeni „gramatici“ ravnoteže, koji su ignorantni prema tržišnim činjenicama, nesposobni da se nose sa ekonomskim promjenama; to bi bilo apsurdno. Mi kažemo samo to da su oni isključivo spremni da se nose s promjenama koje se dešavaju u prilično krutim kalupima.

Ujedinjenje političkih i ekonomskih sloboda „potpaljuje“ ljudska čuda

(Temba A. Nolutshungu)

U ovom eseju, Južnoafrički ekonomist Temba A. Nolutshungu iz novije historije svoje države uočava i prezentuje razlike između vladavine većine (koja je postignuta nakon desetljeća borbe protiv monopolizacije moći od strane manjine) i slobode, te ukazuje na oslobodilački potencijal koje sa sobom nose ekonomske slobode. Temba A. Nolutshungu je direktor „Free Market Foundation of South Africa.“ Predaje na seminarima ekonomskog osnaživanja u cijeloj zemlji i česti je saradnik sa Južnoafričkom štampom. Bio je povjerenik “Zimbabwe Papersa“, seta političkih prijedloga za oporavak Zimbabwea nakon katastrofe za vrijeme politike Mugabea koje je i dostavio premijeru države Zimbabvea, Morganu Tsvangiraiu. Nolutshungu je u svojoj mladosti bio istaknuti član „Black Consciousness Movement-a“.

U julu 1794. godine, Maxemilien Robespierre, revolucionarni republikanac, radikalni demokrata i pokretačka snaga vladavine terora u revolucionarističkoj Francuskoj, tokom koje je oko 40.000 ljudi i žena ubijeno na giljotini jer su smatrani „neprijateljima naroda“, usmrćen je od strane svojih političkih protivnika. U trenucima prije svoje smrti, obratio se gomili koja mu je nekada laskala, a sada je željela njegovu krv, riječima: „Dao sam vam slobodu, a sada želite i hljeba“. Time je završena vladavina terora.

Moralna poruka koju izvlačimo iz ovoga je da su politička sloboda i ekonomsko blagostanje povezani, ali da istovremeno nisu jedna te ista stvar.

Ekonomsko blagostanje je posljedica slobode. U Južnoj Africi, sa formalno zabilježenom stopom nezaposlenosti od 25,2% (brojka koja ne uključuje one koji su odustali od potrage za poslom), neslaganje između

političke slobode i ekonomskog blagostanja ukazuje na kataklizmičko stanje – na opasnost pogoršanu političkim upravama koje su obećavale razne beneficije svojim glasačima.

Da bi se nosili sa izazovima sa kojima se suočavamo, moramo da raščistimo sa nekim zabrudama.

Otvaranje novih radnih mjesta nije uloga države. Da bi radna mjesta bila održiva, moraju da budu otvorena od strane privatnog sektora. Poslovi otvoreni od strane države su samo teret onima koji plaćaju porez i smatraju se subvencioniranim zapošljavanjem. Pošto nisu održivi, nemaju pozitivne ekonomske posljedice. Privatni sektor je glavni proizvođač bogatstva, a državni sektor je zapravo potrošač.

Novac je samo sredstvo razmjena roba i usluga i stoga se odnosi i reflektuje na samu produktivnost. Kada sam posjetio Rusiju i Čehoslovačku nakon pada komunizma 1991. godine, vic koji se često čuo bio je da se radnici „prave“ da rade a da se vlada „pravi“ da im plaća. Zato, po mom mišljenju, kada pričamo o smislenom stvaranju novih radnih mjesta treba se fokusirati isključivo na privatni sektor. Postavlja se pitanje kakvu uistinu politiku trebaju primijeniti privatna preduzeća. Koja će to politika poboljšati njihovu proizvodnju, a koja ih oštetiti? Šta treba zapravo uraditi?

Razmotrimo principe koji leže u osnovi najjednostavnijih tipova razmjena između dviju stranaka. Jednostavne transakcije mogu poslužiti kao primjer i kao mikrokosmos veće ekonomije. Oni bi trebali obavijestiti kreatore politike koje će to politike najbolje odgovarati ljudskoj prirodi, jer je u ekonomskom kontekstu posmatrano ljudski faktor od ključnog značaja. Osvrnimo se daleko u prošlost s hipotetičkim pećinskim čovjekom koji je stručan u lovu, ali istovremeno nije stručan da napravi oružje za lov. Naš pećinski čovjek sretne nekoga ko je stručnjak za proizvodnju oružja i usaglasio se da mu za usluge pravljenja oružja ponudi dio svoga ulova. Obojica su izašla iz ove transakcije sa osjećajem da su dobili nešto od veće vrijednosti onoga što su dali. Prije ili kasnije, stručnjak za oružje će shvatiti da ako se specijalizuje za proizvodnju oružja, umjesto da ide loviti, može trampiti oružje za krzno, meso, slonovaču itd. On jednostavno praktikuje poslovnu aktivnost. On napreduje i svi njegovi kupci napreduju jer koriste bolje oružje.

Ono što je na ovom mjestu iznimno bitno naglasiti je i to da nikakvo nasilje i prevara u taj proces međusobne razmjene nisu uključeni. Uz to ne uključuje se bilo kakva treća strana. Nema stranke koja propisuje pravila poslovanja. Pravila koje stranke u toj transakciji poštuju su nastala spontano. Oni to poštuju kao prirodni poredak. Ovo je ono što će kasnije ekonomist Friedrich Hayek nazvati prirodnim poretkom, a dio ovog poretka je i shvatanje da se pravo na posjed dobara mora recipročno poštovati.

Iz ovog jednostavnog primjera, možemo zaključiti da u današnjoj modernoj ekonomiji, u državi gdje se vlada suzdržava od miješanja u areni ekonomskih interesa i razmjena dobara, možemo očekivati da će kao rezultat tog procesa doći do visokog ekonomskog rasta i pratećih socio-ekonomskih koristi. Drugim riječima, ako vlada promovira ekonomsku slobodu za proizvođače i potrošače i omogućava im da se umješaju u transakcije koje isključuju silu ili prevare, ta država, i njeni stanovnici, će prosperirati. To je siguran način da se smanji nezaposlenost, poboljša školstvo i stvori bolja zdravstvena zaštita.

Ova temeljna načela primjenjuju se na sve ekonomije, bez obzira na kulturološki odnos koji je oblikovan unutar svake od njih. Uporni mit o „radnoj etici“ zahtjeva kritičku pažnju. Ovaj način posmatranja implicitno pojačava stereotipe nacionalnih ili etničkih grupa u smislu da jedni imaju, a drugi nemaju radnu etiku, a što za logičan nastavak ovog procesa ima činjenicu da su siromašni siromašni jer nemaju radnu etiku, a da su bogati uspješniji jer baš tu etiku imaju – to je posebno opasan aspekt gledanja na tu situaciju, pogotovo ako se poredak kreira po rasama.

Prije nego je pao Berlinski zid 1989. godine, Zapadna Njemačka je bila druga najveća ekonomska sila u Svijetu, dok je Istočna Njemačka predstavljala ekonomsku katastrofu. U objema državama, prije Drugog svjetskog rata kada je došlo do stanovitih podjela, su živjeli isti ljudi, egzistirale iste kulture, i živjele su iste porodice. Slična mišljenja se mogu preslikati i s obzirom na društveno-političku i ekonomsku situaciju u dvije Koreje: jug je ekonomski gigant, a sjever ekonomski ponor koji nastavlja da upija stranu pomoć. Ponovno imamo slučaj dvije države u kojima žive isti ljudi, egzistiraju iste kulture. Međutim, šta je s kontrastom između Kine i Hong Konga, posebno 1992. godine kada je Deng

Xiaoping uveo radikalne reforme slobodnog tržišta te nakon što je izjavio da je slavno biti bogat i da nije bitno da li je mačka crna ili bijela, sve dok hvata miševe? Ponovno imamo slučaj gdje žive isti ljudi, postoje iste kulture, i egzistiraju iste ekonomske razlike. Svaki put razlike su izazvane zbog nivoa dopuštenih sloboda ekonomskim akterima. Od 1992. godine, zahvaljujući najvećim radikalnim reformama slobodnog ekonomskog tržišta rijetko viđenih posljednjih godina, Kina se nazire kao treća najveća ekonomska sila svijeta. Nažalost, za razliku od toga, mnogo toga možemo izvući kao pouku iz sljedećih riječi Bertela Schmitta: „SAD su pokupile socijalistička ekonomska pravila igre koje je pametni Deng Xiaoping jednostavno odbacio.“

Zakonodavni i instucionalni okvir u kojem se ekonomska aktivnost odvija, a posebno, stepen regulacije kojem je ekonomija podvrgnuta, je odrednica po kojoj se zna koliko jedna država i njeni stanovnici mogu biti bogati. Drugim riječima vladajući stepen regulacije koji pojedincu omogućava da ostvari ekonomsku slobodu odredit će i njegov krajnji ekonomski ishod.

Riječi profesora Waltera Williamsa iz 1986. godine, autora provokativne knjige *South Africa's War Against Capitalism*, iskazale su sve to na jednom mjestu: „Rješenje južnoafričkih problema nisu specijalni programi, nisu afirmativne akcije, nije milostinja, i nije blagostanje. Rješenje je zapravo sloboda. Jer, ako tražite u svijetu bogate ljude, ljude koji se drže ekonomski poprilično dobro, načit ćete u društvima koja imaju relativno visok stepen individualnih sloboda.“

4.Poglavlje: Globalizacija kapitalizma

Globalni kapitalizam i pravda

(June Arunga)

U ovom eseju, June Arunga poziva na kapitalizam i slobodno tržište u Africi te suprostavlja se onima koji ne dopuštaju Afrikancima da, s aspekta slobodne trgovine, učestvuju u svjetskoj ekonomiji. Njen pogled sistematski podržava slobodnu trgovinu, jer ona kritikuje one koji podržavaju određene „prodajne zone“ koje nude specijalne privilegije (a ponekad i krše imovinska prava lokalnog stanovništva) stranim investitorima ili privilegovanoj domaćoj eliti, te u trgovinskoj razmjeni ili investiranju negiraju slobodu i ravnopravnost drugih. Ona poziva na poštovanje imovinskih prava Afrikanaca i na kapitalizam slobodnog tržišta bez izobličavanja pod plaštom privilegija i upotrebe monopola sile. June Arunga je poslovna žena i filmska direktorica iz Kenije. Ona je osnivač i izvršni direktor Open Quest Media Cll-a, te je radila na nekoliko projekata ulaganja u telekomunikacije u Africi. Napravila je dva dokumentarca o Africi za BBC, „The Devil’s Footpath“, koji dokumentira njen šestosedmični 5000 milja dug put iz Kaira do Cape Towna, i „Who’s to Blame?“, dokumentarac koji prikazuje debatu/dijalog između Arunge i bivšeg predsjednika Gane Jerry Rawlingsa. Piše za Africanliberty.org i koautor je „The Cell Phone Revolution in Kenya“. Arunga je diplomirala pravo na Buckingham Univerzitetu u Velikoj Britaniji.

Po mom iskustvu velika većina – možda oko 90% - neslaganja proizilazi iz manjka informacija jedne ili druge strane. To je posebno važno kada se ljudi sele iz jednog kulturnog prostora u drugi. Svjedoci smo velikom valu trgovine u Africi, među Afrikancima, nakon dugog perioda izolacije jednih od drugih zbog protekcionizma, nacionalizma, i nesporazuma. Mislim da bismo trebali da slavimo taj porast trgovine. Neki se boje tog porasta; dok ja smatram da im treba više informacija u vezi s ovim.

Globalizacija se dešava i mislim da je trebamo dočekati otvorenih ruku. Ona je kreirala mogućnosti za transfer vještina, pristup tehnologiji iz čitavog svijeta, kao i za mnogo više. Kako god, neki su bili isklju-

čeni iz toga procesa, pa se logično postavlja pitanje: Zašto? Srela sam 2002. godine švedskog ekonomistu Jochana Norberga, autora knjige *In Defense of Global Capitalism* koja je mnogima otvorila oči, te me iznenadilo kako on tretira same informacije. On nije jednostavno okrenuo leđa protivnicima slobodnog tržišta. Umjesto toga, on ih je saslušao, razmotrio njihove stavove, i procijenio njihove informacije. Njegov interes za činjenične informacije je u početku i bilo ono što ga je dovelo do spoznaje da prihvati kapitalizam.

Također sam bila iznenađena kako se u svojim razmatranjima sjedini sa onima koji su najviše pogođeni: siromašnim ljudima. Norberg je putovao svijetom i postavljao mnoga pitanja. Svojim pristupom on ne govori ljudima šta trebaju misliti. On ih pita šta misle. Pitajući siromašne koji su dobili mogućnost da učestvuju u trgovini – kao prodavači ili distributeri ili kao radnici preduzeća u međunarodnoj trgovini – otkrio je činjenice koje su zvanični dogmatici propustili. Da li je zapravo taj posao u novoj firmi učinio vaš život boljim ili gorim? Da li je vaš prvi mobilni telefon učinio vaš život boljim ili gorim? Jesu li vaši prihodi porasli ili opali? Kako putujete: pješice, biciklom, motorom ili automobilom? Da li više volite da vozite motor ili da pješačite? Norberg insistira na „prizemljenom“ sagledavanju činjenica. On pita ljude uključene u ekonomske procese i to da li je slobodno tržište poboljšalo njihove živote? On želi da čuje individualna promišljanja tih ljudi.

Trebamo pitati naše vlade šta čine u odnosu prema nama, a ne samo šta čine za nas. Naše vlade nam škode: kradu od nas, ne daju nam da trgujemo, i ne drže do siromašnih. Lokalnim investitorima nije omogućeno da se natječu usljed nedostatka vladavine zakona u zemljama sa niskim prihodima.

Mnoge vlade siromašnih zemalja su usmjerene ka privlačenju „stranih investitora“, ali ne dopuštaju svome narodu da učestvuje u trgovini. Otvaranje tržišta i konkurencije za lokalno stanovništvo nije na njihovom dnevnom redu. Domaće stanovništvo posjeduje sposobnost uviđajnosti, razumijevanje i tzv. „lokalno znanje“. I pored toga naše vlade u Africi domaće stanovništvo drže dalje od trgovine a u korist stranih ulagača i lokalnih posebnih elitnih grupa.

Naprimjer, teška ograničenja koja guše lokalnu konkurenciju na tržištu usluga, kao što su bankarstvo i radovi oko vodovoda, zanemaruju

sposobnosti domaćeg stanovništva da iskoriste znanje o domaćem tržištu, tehnologiji, preferencijama i infrastrukturi. Nije istina da „globalizacija“ daje dobrobiti „stranim investitorima“, a da domaće stanovništvo usljed toga biva ograničeno te da se stoga ne može takmičiti. Ako su „posebne ekonomske zone“ koje je vlada napravila da privuče „strane investitore“ dobra ideja, zašto većina naroda ne može iz njih da izvuče korist? Zašto se te zone smatraju posebnim zonama s privilegijama, a ne dijelom slobodne trgovine za svakoga? Sloboda trgovine treba imati slobodnu konkurenciju koja služi narodu, a ne posebne privilegije za lokalnu elitu koja ne želi konkurenciju, ili strane investitore koji dobiju posebne privilegije od strane ministara.

Ne postoji „slobodna trgovina“ ukoliko međunarodne kompanije imaju posebne povlastice date od strane vlade kao što i ne postoji „slobodna trgovina“ ukoliko domaće firme bivaju blokirane na polju slobodne trgovine od strane vlastite vlade. Slobodna trgovina zahtjeva vladavinu prava za sve i slobodu za sve da bi se mogli uključiti u najprirodnije akcije, akcije dobrovoljne razmjene.

Naš prosperitet kao Afrikanaca neće doći preko strane pomoći ili nekog drugog vida stjecanja lakog novca. Tih primjera u Africi je bilo zaista mnogo, ali oni nisu imali pozitivan utjecaj na život siromašnih. Ta vrsta „pomoći“ mrijeti korupciju i podriva vladavinu prava. Ona se najčešće veže za kupovinu usluga od strane ljudi koji dolaze iz zemalja koje daju pomoć. To je iskrivljavanje trgovinskih odnosa. Ali, gore od svega, je to što „pomoć“ prekida odnose vlade s njihovim ljudima, jer ljudi koji plaćaju račune nisu u Africi već u Parizu, Vašingtonu ili Briselu.

Trgovina može biti izobličena i nepravedna zbog lokalnih elita koje su drage ministrima - znate već kako to ide. Trgovina se izobliči i omogućavanjem monopolskog položaja bilo domaćim ili stranim konkurentima. Osim toga, trgovina se izobliči i postane neslobodna ukoliko strane elite dobiju monopolske povlastice time što vlade drugih država uslovljavaju svoju pomoć takvim povlasticama: dogovor koji isključuje i domaće i strane konkurente pošto je posao već unaprijed dogovoren. Sve ovo ograničava i naše tržište i našu slobodu. Moramo plaćati robu i usluge koje nemaju najveću kvalitetu ili najpovoljnije cijene, jer nemamo slobodu izbora. Taj nedostatak slobode nas drži nisko i pospješuje

siromaštvo.

Svakako, nije nam uskraćena samo bolja roba i niže cijene. Uzeto nam je i pravo na inovacije, da koristimo naš um, da poboljšamo naše stanje kroz snagu intelekta. Na duže staze, to je veći zločin koji je nad nama počinjen. Protekcionizam i privilegije nekih ne vode nas samo u ekonomski stečaj, već i u stagnaciju intelekta, hrabrosti, karaktera, volje, odlučnosti i vjere u nas same.

Ono što nam treba su informacije. Moramo da pričamo s ljudima u zemlji. Moramo da provjerimo iste činjenice. U većini slučajeva one nisu skrivene, ali rijetko se ko trudi da ih realno sagleda. Postoji ogromna količina dokaza o tome da kapitalizam slobodnog tržišta, slobodne trgovine, jednakih prava i vladavine zakona stvara uslove za prosperitet mnogih ljudi.

Ono što nam je potrebno je kapitalizam slobodnog tržišta koji će stvoriti prostor za nas da ostvarimo svoje potencijale. Peruanski ekonomista Hernando de Soto, u svojoj knjizi *The Mystery of Capital* govori kako siromašni ljudi mogu iz „mrtvog kapitala“ napraviti „živi kapital“ da bi poboljšali svoje živote. Nedostatak kapitala nije nepremostiv. Mi u Africi imamo toliko kapitala, ali većina se ne može iskoristiti u svrhu poboljšanja naših života. On je zapravo „mrtav“. Moramo poboljšati koncept naših imovinskih prava kako bi kapital koji imamo „oživjeli“ i od njega napravili onaj kapital koji stvara život. Trebamo uvažavanje prava na imovinu, to jest, efikasan koncept poštovanja naših prava. Treba nam jednakost pred zakonom. Treba nam kapitalizam slobodnog tržišta.

Napredak čovječanstva kroz globalizaciju

(Vernon Smith)

U ovom eseju, ekonomista i dobitnik Nobelove Nagrade Vernon Smith prati rast ljudskog bogatstva kroz širenje tržišta i objašnjava na koji način globalni kapitalizam utječe na ljudski napredak. Vernon Smith je profesor ekonomije na Univerzitetu Chapman u Kaliforniji i pionir je u oblasti „eksperimentalne ekonomije“. Njegova istraživanja su usmjerena na robu i tržišni kapital, pojavu mjehura na tržištu nekretnina, poslovnih ciklusa, finansija, ekonomije prirodnih resursa, i rasta tržišnih institucija. 2002. godine dodjeljena mu je Nobelova nagrada za ekonomiju za „uspostavljanje laboratorijskih eksperimenata kao sredstvo u empirijskoj analizi ekonomije, posebno u istraživanju alternativnih mehanizama tržišta“. Dosta je objavljivao u akademskim časopisima iz područja ekonomije, teoriji igara, i rizika. Autor je djela: „Papers in Experimental Economics“ i „Bargaining and Market Behavior: Essays in Experimental Economics“. Smith je također svjetski poznati predavač i razvio je programe da bi se koristila eksperimentalna ekonomija ne samo zbog novih uvida u ekonomske procese, već prvenstveno da nauči ljude osnovnim ekonomskim principima. Ovaj esej je odlomak iz govora „Evenings at FEE“ objavljenog u septembru 2005. godine.

Moja današnja poruka je optimistična. Radi se o razmjeni i o tržištima, koja nam dozvoljavaju da se uključimo i specijaliziramo svoja znanja. Upravo ta specijalizacija je tajna stjecanja bogatstva i jedini izvor održivog ljudskog razvoja. To je suština globalizacije.

Težište globalizacije leži zapravo u tome da svi istovremeno funkcioniramo u dva poklapajuća svijeta razmjene. Prvo, živimo u svijetu ličnih i društvenih razmjena utemeljenom na bazi recipročnosti i zajedničkih normi u malim grupama, porodici i zajednici. Fraza „dužnik sam ti“ je ljudska i univerzalna u mnogim jezicima, a kojom ljudi dobrovoljno priznaju lično zaduženje za određenu uslugu koju je dobio.

Od primitivnog doba, lična razmjena je dozvoljavala specijalizaciju u vezi s obavljanjem određenih zadataka (lov, skupljanje i pravljenje alata) te je bivala temeljnom osnovom za povećanu produktivnost i blagostanje. Ova podjela posla je omogućila raznim ljudima da migriraju po cijelom svijetu. Stoga, specijalizacija je započela globalizaciju davno prije nicanja formalnih oblika tržišta.

Drugo, živimo u svijetu bezlične tržišne razmjene, gdje su komunikacija i kooperacija postepeno građene putem trgovine na daljinu među strancima. Procesu lične razmjene težimo kako bi učinili neki vid dobrog djela prema drugima. Međutim, na tržištu se to gubi jer svi težimo samo sopstvenoj dobrobiti. Međutim, naši kontrolisani laboratorijski eksperimenti su pokazali da ista lica koja pomažu drugima ličnim razmjenama, na širem tržištu teže što većoj dobiti. Bez namjere da to učine, njihovim tržišnim transakcijama oni također maksimiziraju i zajedničku korist koju ima grupa. Zašto? Zbog imovinskih prava. U ličnoj razmjeni vladajuća prava nastaju dobrovoljnim pristankom stranaka. U bezličnoj tržišnoj razmjeni, vladajuća pravila – kao što su imovinska prava, koja brane uzimanje bez nečega za uzvrat – su ugrađena u institucionalne okvire. Stoga, i ova dva svijeta funkcionišu slično: moraš nešto da daš kako bi nešto dobio.

Osnova prosperiteta

Robna i uslužna tržišta, koja su temelj stvaranja bogatstva, određuju obim specijalizacije. U organizovanim tržištima, proizvođači imaju relativno predvidive troškove proizvodnje, a kupci se oslanjaju na relativno predvidivo snadbijevanje potrebnom robom. Ove stalno ponavljajuće aktivnosti tržišta su nevjerovatno efikasne, čak i u vrlo složenim tržišnim odnosima s mnoštvom roba kojima se trguje.

Također smo kroz eksperimente otkrili da na tržištu ljudi uglavnom poriču kako bilo koja vrsta modela može predvidjeti konačne cijene njihovog trgovanja i količinu robe koju će kupiti ili prodati. Ustvari, efikasnost tržišta ne zavisi o velikom broju učesnika, stanja potpune informacije, razumijevanja ekonomije, ili neke posebne sofisticiranosti. Uostalom, ljudi su trgovali veoma dugo prije nego li će se javiti neki

ekonomista koji će proučavati procese na tom tržištu. Sve što je potrebno znati je vezano za činjenice kada zarađujete više ili manje novca i da li imate mogućnosti da mijenjate svoje postupke.

Znak robnih i uslužnih tržišta je različitost – različitost ukusa, ljudskih sposobnosti, znanja, prirodnih resursa, tla i klime. Međutim, različitost bez slobode razmjene podrazumijeva siromaštvo. Niti jedno ljudsko biće, čak i ako je izvanredno obdareno jednom vještinom ili jednim resursom, ne može napredovati bez razmjene. Kroz slobodno tržište mi zapravo zavisimo od onih koje i ne poznajemo, ne prepoznajemo ili čak i ne razumijemo. Bez tržišta bismo zaista bili siromašni, jadni, animalni i ignorantni.

Tržišta zahtjevaju sporazumno provođenje prava društvenih interakcija i ekonomske razmjene. Niko to nije bolje rekao nego li David Hume prije više od dvije stotine i pedeset godina: „Postoje samo tri pravila prirode: pravo na posjed, te prenošenje raznih dobara uz saglasnost i ispunjavanje obećanja.“ To su konačni temelji reda koji omogućavaju postojanje tržišta i njihov prosperitet.

Humeovi zakoni prirode proizilaze iz drevnih zapovjedi: ne kradi, ne poželi imovinu susjeda svog, ne svjedoči lažno. Igra „krađe“ troši bogatstvo i obeshrabruje njegovu reprodukciju. Žudnja za tuđim bogatstvom poziva totalitarne države na redistribuciju bogatstva, čime ugrožavaju poticaj za proizvodnju sutrašnje žetve. Bivajući lažnim svjedokom štetimo zajednici, kredibilitetu upravljanja, povjerenju investitora, dugoročnoj profitabilnosti i ličnim razmjenama.

Samo tržišta ispunjavaju obećanja

Ekonomski razvoj je vezan za stepen ekonomskih sloboda i političkih sistema koji njeguju vladavinu prava i prava na privatnu imovinu. Jaki centralistički režimi, gdje god su pokušali, nisu ispunili svoja obećanja. Postoji, međutim, mnogo primjera, da li velikih ili malih država (od Kine do Novog Zelanda i Irske), gdje su vlade uklonile barem neke prepreke kako bi se razvile ekonomske slobode. Ove zemlje su svjedoci značajnog ekonomskog rasta, jednostavno puštajući ljude da sami otkriju svoj ekonomski napredak.

Kina se znatno pomjerila u smjeru ekonomskih sloboda. Samo prije godinu dana Kina je revidirala svoj Ustav i dozvolila ljudima da imaju, kupuju i prodaju privatna dobra. Zašto? Jedan od problema na koji je naišla kineska vlada je vezan za činjenicu da su ljudi kupovali i prodavali dobra čak i ako to nije bilo priznavano od strane vlade. To je utjecalo na lokalne zvaničnike da „ubiru“ kazne od onih koji su prekršili ove zakone vezane za regulisanje trgovine. Prepoznavanjem značaja imovinskih prava, centralna vlada pokušava suzbiti izvore koji podržavaju lokalnu korupciju, koju je veoma teško nadgledati i kontrolisati. Ova ustavna promjena, kako je ja vidim, praktično znači ograničavanje korupcije koja se proširila unutar vlade kao i uklanjanje političkih smetnji koje onemogućavaju ekonomski razvoj.

Iako ovaj razvoj nije posljedica neke političke pretpostavke za slobodom, ipak može vrlo dobro utrti put ka slobodnijem društvu. Neposredne koristi su već tu: 276 od 500 bogatih kompanija ulaže u veliki R & D park u Pekingu, na osnovu veoma povoljne koncesije izdate na 50 godina od strane kineske vlade.

Slučaj Irske, s druge strane, pokazuje da država ne mora biti ogromna da bi došla do bogatstva posežući za liberalizacijom ekonomske politike od strane vlade. U prošlosti, Irska je bila glavni izvoznik ljudskih resursa. To je bilo u korist SAD-a i Velike Britanije, zemalja koje su „uvezle“ mnoge pametne irske imigrante koji su bježali od zaglupljujućeg života u svojoj domovini. Prije dvije decenije Irska je bila u glibu siromaštva i po tome je označavana kao zemlja trećeg svijeta, ali je sada nadmašila svoga nekadašnjeg kolonijalnog gospodara pogotovo kada uzmemo u obzir prihode po glavi stanovništva, čime postaje veoma bitan evropski igrač. Prema statistici Svjetske banke, stopa rasta irskog bruto domaćeg proizvoda (BDP) skočila je sa 3,2% u 1980-im godinama na 7,8% 1990-ih godina. Irska je nedavno imala osmi najveći BDP po glavi stanovnika, dok je Velika Britanija bila petnaesta zemlja svijeta shodno tim pokazateljima. Poticanje direktnih stranih ulaganja (uključujući i rizični kapital) i promovisanjem finansijskih usluga i informatičkih nauka, Irska je doživjela impresivan zaokret po pitanju odliva mozgova – mladi su se vraćali kući.

Ti mladi ljudi su se vraćali zbog većih ekonomskih mogućnosti nastalih širenjem ekonomskih sloboda u njihovoj domovini. Oni su pri-

mjer „mi to možemo“ znanja – poduzetnika koji stvaraju bogatstvo i uslove za ljudski napredak i to ne samo za svoju rodnu zemlju, već i za SAD i sve zemlje širom svijeta. Priče ovih ljudi pokazuju kako loša politika vlada može da bude prusmjerena ka stvaranju novih ekonomskih prilika koje mogu dramatično preokrenuti tendenciju u sferi odliva mozгова iz jedne zemlje.

Nemamo se čega bojati

Bitan dio procesa promjena, rasta i ekonomskog napretka je da dopustimo jučerašnjim poslovima da prate put jučerašnje tehnologije. Sprječavanje domaćih kompanija da premještaju proizvodnju u druge države neće zaustaviti strane konkurente u tome. Premještanjem proizvodnje, strani konkurenti će moći sniziti svoje troškove, koristiti uštede za niže cijene i nadogradnju tehnologije, te na taj način steći veliku prednost na tržištu.

Jedan od najpoznatijih primjera takvog premještanja je premještanje novoengleske tekstilne industrije na jug nakon Drugog Svjetskog rata kao odgovor na niže plaće u južnim državama. (Kao što se očekivalo, to je povećalo plate na jugu, nakon čega se industrija morala premjesiti u Aziju zbog nižih troškova).

Međutim, i pored toga poslovi u novoj Engleskoj nisu nestali. Tekstilna industrija je zamijenjena industrijom visoke tehnologije kao što su: elektronski podaci i biotehnologija. To je rezultiralo velikim neto dobitima novoengleske ekonomije iako su izgubili nešto što se nekada smatralo važnom industrijom. 1965. godine Warren Buffet je dobio vlasništvo nad Berkshire - Hathawayom, jednoj od izumirućih tekstilnih fabrika u Massachusettsu. On je koristio firmin veliki, ali opadajući novčani tok, kao lanser za investiranje u domaće potcjenjene poslovne poduhvate. Te firme su kasnije postale veoma uspješne, a 40 godina kasnije Buffeova firma je ostvarila tržišnu vrijednost od 113 milijardi USD. Isti oblik tranzicije se događa i danas s K-Martom i Sears Roebuck. Ništa nije zauvijek: kako jedna firma smanjuje svoju aktivnost, njeni se resursi preusmjeravaju u novu.

Nacionalni biro ekonomskih istraživanja je upravo objavio nove

studije o stranim i domaćim investicijama od strane multinacionalnih korporacija. Studija je pokazala da svaki dolar koji se ulaže u druge države, prati 3 i pol dolara ulaganja u SAD. To dokazuje da postoje komplemetarni odnosi između domaćih i stranih ulaganja: kako raste jedna, tako raste i druga vrsta ulaganja. McKinsey and Company procjenjuje da svaki dolar koji američke kompanije pošalju u Indiju, bivaju vraćeni u SAD u iznosu od 1.14 \$. Oko polovine ovih pogodnosti se vraća investitorima i kupcima dok se većina ostatka troši na otvaranje novih radnih mjesta. Nasuprot tome, u Njemačkoj svaki euro uložen u inostranstvo generiše samo 80% koristi domaćoj ekonomiji, uglavnom iz razloga što je stopa ponovnog zapošljavanja otpuštenih njemačkih radnika zbog velikog broja vladinih regulacija izuzetno niska.

Vjerujem da se sve dok su SAD prve u svijetu po pitanju inovacija, ne trebamo bojati premještanja proizvodnje u druge države, ali se trebamo plašiti ako naši političari svojim manevrima spriječe taj proces. Prema podacima Instituta za međunarodnu ekonomiju, više od 115.000 visokoplaćenih softverskih radnih mjesta je otvoreno od 1999. godine do 2003. godine, dok je 70.000 poslova eliminisano zbog njihove zastarjelosti. Slično je i u uslužnom sektoru, 12.000.000 poslova je otvoreno a 10.000.000 starih poslova je zamijenjeno drugim poslovima. Fenomen brzih tehnoloških promjena i zamjene starih radnih mjesta novim radnim mjestima je ono čemu ekonomski razvoj i služi.

Premještanjem zastarjele proizvodnje u druge države, američki biznis štedi novac koji im omogućava da ulažu u nove tehnologije i nova radna mjesta kako bi ostali konkurentni na svjetskom tržištu. Nažalost, ne možemo uživati u prednostima bez ikakvih tranzicijskih bolova. Promjena je svakako uvijek bolna. Bolna je za one koji izgube poslove i moraju tražiti nova radna mjesta. Bolno je i za one koji ulažu u nove tehnologije i pri tome izgube. Ali, prednosti koje steknu pobjednici stvaraju novo, veće bogatstvo za privredu u cjelini. Ove prednosti, s druge strane, su konsolidarne preko tržišta kroz proces otkrivanja i iskustva stečenog konkurentnim takmičenjem.

Globalizacija nije novost. To je moderna riječ koja opisuje drevni ljudski pokret, to je riječ kojom opisujemo potragu čovječanstva za napretkom i to kroz razmjenu i specijalizaciju na svjetskom nivou. Uistinu se radi o riječi mira. Mudra izreka velikog francuskog ekonomiste

Frederica Bastiata kaže da ako roba ne pređe granicu, vojnici će je zasigurno preći.

Kultura slobode

(Mario Vargas Llosa)

U ovom eseju, romanopisac i dobitnik Nobelove nagrade za književnost Mario Vargas Llosa otklanja strah da globalni kapitalizam kontaminira i/ili erodira kulture i tvrdi da je pojam „kolektivni identitet“ dehumanizacijski te tvrdi da identitet izvire iz „kapaciteta ljudskih bića da se odupru tim utjecajima i da im se suprotstave slobodnim djelima njihovih umnih kreacija“. Mario Vargas Llosa je svjetski priznati romanopisac i intelektualac. 2010. godine je dobio i Nobelovu nagradu za književnost „za svoju kartografiju struktura moći i jakih slika pojedinačnog otpora, pobune i pobjede.“ Autor je radova kao što su: „The Feast of the Goat“, „The War of the End of the World“, „Aunt Julia and the Scriptwriter“, „The Bad Girl“, „The Real Life of Alejandro Mayta“, i mnogih drugih. Ovaj esej, objavljen 1. januara 2001. godine u časopisu „Foreign Policy“, je preštampan uz dozvolu autora.

Najdjelotvorniji napadi protiv globalizacije obično nisu oni koji se odnose na ekonomiju. Umjesto toga, oni se odnose na etiku, društvo, i, iznad svega, na kulturu. Ova tvrdnja je elaborirana usred meteža u Seattleu 1999. godine, i sve do danas odzvanja u Davosu, Bangkoku i Pragu. Riječ je o sljedećoj tvrdnji:

Nestajanje nacionalnih granica i uspostavljanje svijeta međusobnog tržišta će donijeti smrt regionalnim nacijama i kulturama i njihovim tradicijama, običajima, mitovima, i obredima koji određuju kulturni identitet svake zemlje ili regije. Budući da većina svijeta nije u stanju da se odupre invaziji kulturnih proizvoda iz razvijenih zemalja, ili, da budemo tačniji, od supersile, SAD-a – koja neminovno vodi velike multinacionalne kompanije, sjevernoamerička kultura se sama nameće, standardizirajući svijet i uništavajući njegovu bogatu floru raznih kultura. Na ovaj način, svi ostali ljudi, ne samo oni mali i slabi, će izgubiti svoj identitet, izgubit će dušu, i neće postati ništa više nego li kolonije

dvadeset i prvog vijeka – zombiji i karikature po uzoru na nove kulturne norme novog imperijalizma koji, osim što vlada svijetom svojim kapitalom, vojnom moći, naučnim znanjem, nameće drugima i svoj jezik i svoje načine razmišljanja, vjerovanja, uživanja i sanjanja.

Ovaj košmar ili negativna utopija svijeta koji, zahvaljujući globalizaciji, gubi svoje jezičke i kulturne razlike i koji se kulturološki prisajedinjuje uz SAD, nije isključivo u domeni ljevičarskih političara i njihove nostalgije za Marxom, Mao Ze Tungom ili Che Guevarom. Ovaj delirijum progona – podstaknut mržnjom i gorčinom prema gigantu Sjeverne Amerike – je prisutan i u razvijenim zemljama i razvijenim kulturama i podijeljen je između političara ljevice, centra i desnice.

Najpoznatiji je slučaj Francuske, gdje vidimo česte kampanje vlada za odbranu francuskog „nacionalnog identiteta“ kojem navodno prijeti globalizacija. Ogroman niz intelektualaca i političara je alarmiran - da zemlja u kojoj su nikli Montaigne, Descartes, Racine i Baudelaire - i zemlja koja je dugo bila arbitar mode i odjeće, pokreta, umjetnosti, hrane i svih domena duha – može biti napadnuta od strane McDonalda, Pizza Huta, KFC-a, roka, repa, Hollywoodskih filmova, farmerica, patika i majica. Ovaj strah je doveo, naprimjer, do masovnih francuskih subvencija za lokalne filmske industrije, kao i zahtjeve kinima da prikazuju određen broj nacionalnih filmova i da ograniče broj prikazanih filmova iz SAD-a. Ovaj strah je uzrok zbog kojega općine kažnjavaju visokim iznosima natpise prepune anglicizama u jeziku Molierea (iako, gledajući pješačke ulice Pariza, to i nije baš ispoštovano), to je razlog zašto je José Bové, poljoprivrednik-krstaš svojom borbom protiv la malbouffe (loše hrane), postao ništa manje nego li popularni junak u Francuskoj. Izricanjem kazne od tri mjeseca zatvora, njegova popularnost je vjerovatno i povećana.

Iako mislim da je ovaj kulturološki argument protiv globalizacije neprihvatljiv, moramo prihvatiti da duboko u njemu leži neupitna istina. Ovo stoljeće je već obilježeno manjom slikovitošću i prožeto je s manje lokalnih boja nego li stoljetni period koji je iza nas. Festivali, odjeća, običaji, ceremonije, rituali i vjerovanja koja su u prošlosti čovječanstvu dali njegove folklorne i etnološke razlike progresivno nestaju ili se ogra-

ničavaju na manje prostore, dok ih većina društva napušta prihvatajući druge koji odgovaraju stvarnosti našeg vremena. Sve zemlje svijeta osjećaju ovaj proces, jedne brže od drugih, ali to nije zbog globalizacije. Više je to zbog modernizacije, a iznad navedeno je više efekat nego li uzrok istog. Čovjek može svakako da žali za izgubljenim tradicijama, jer se ovaj proces neumoljivo dešava, kao i da osjeća nostalgiju za starim danima i načinom života koji, posebno iz našeg udobnog mjesta posmatranja u sadašnjosti, izgleda prepun zabave, originalnosti i šarenila. Međutim, taj proces se ne može izbjeći. Totalitarni režimi u zemljama kao što je Kuba i Sjeverna Koreja, u strahu da će ih bilo kakvo otvaranje uništi, zatvaraju se i izdaju sve vrste zabrana i osuda protiv modernizacije. Ipak, ni oni nisu u stanju da zaustave modernizaciju i postepeno podrievanje njihovog tzv. nacionalnog identiteta. U teoriji, vjerovatno, zemlja bi i mogla zadržati taj identitet, ali samo ako – nalik nekim plemenima u Africi ili Amazoniji – odluče da žive u totalnoj izolaciji, prekidanjem svih razmjena s drugim zemljama i okretanjem samozadovoljavajućim potrebama države. Kulturni identitet sačuvan na ovaj način bi vratio tu državu na prahistorijske uslove života i životne standarde.

Istina je da modernizacija uništava mnoge tradicionalne načine života. U isto vrijeme ona i otvara mogućnosti i predstavlja važan korak napretka društva kao cjeline. Zbog ovoga, kada im se dopusti, da slobodno biraju, ljudi se bez premišljanja, ponekad kontra onome što bi njihove vođe ili intelektualni tradicionalisti željeli, odluče za modernizaciju.

Navodi protiv globalizacije, a za afirmaciju kulturološkog identiteta, prikazuju statičku koncepciju kulture koja nema historijsko utemeljenje. Koje su onda to kulture vremenom ostale identične i nepromjenjene? Da bi ih pronašli moramo ih tražiti u malim i primitivnim zajednicama koje vjeruju u magije i žive u pećinama te obožavaju grom i zvijeri, pa su zbog primitivizma, i podložni iskorištavanju i istrebljenju. Sve ostale kulture, pogotovo one koje imaju pravo da se nazivaju modernim i živim, razvile su se toliko da praktično izgledaju kao slabe refleksije onoga što su bile dvije ili tri generacije unazad. Taj razvoj je lahko vidljiv u Francuskoj, Španiji i Engleskoj, gdje su promjene u posljednjih pola stoljeća spektakularne i toliko su dubokog odraza da ih jedan Marcel Proust, jedan Frederico Garcia Lorca ili jedna Virginia Woolf ne

bi prepoznali niti poistovjetili sa zajednicama u kojima su rođeni – zajednicama kojima su njihova djela u mnogome pomogla da se obnove.

Pojam „kulturalnog identiteta“ je stoga veoma opasan. Sa socijalnog stanovišta, predstavlja sumnjivi, vještački koncept, ali iz političke perspektive on ugrožava najdragocjeniji ljudski uspjeh, slobodu. Ne poričem da ljudi mogu imati zajedničke karakteristike bilo da pričaju istim jezikom, bilo da su rođeni i žive na istom području, susreću se sa istim problemima, dijele istu vjeru i običaje te imaju i mnoge druge zajedničke karakteristike. Ali, taj kolektivni imenilac nikada ne može da definiše svakoga od njih posebno, pa stoga to samo ubija i unazađuje te baca u drugi plan skup jedinstvenih atributa i osobina koje razlikuju jednog pojedinca od ostalih članova grupe. Koncept identiteta, kada se ne primjenjuje isključivo na individualnom nivou je inherentno reducionistički i dehumanizacijski, on predstavlja jednu kolektivnu ideološku apstrakciju svega što je originalno i kreativističko u ljudskom biću, svega onoga što nije nametnutno nasljeđem, geografskim obilježjem ili putem društvenog pritiska. Umjesto toga, pravi identitet izvire iz mogućnosti ljudi da se odupiru tim utjecajima i da im kontriraju slobodnim djelima svojih inovacija.

Pojam „kolektivnog identiteta“ je ideološka fikcija i temelj nacionalizma. Za mnoge etnologe i antropologe, kolektivni identitet ne predstavlja istinu ni u arhaičnim društvima. Zajednički obredi i običaji mogu biti od presudnog značaja za odbranu grupe, ali je isto tako jaka i inicijativa i kreativnost članova sa namjerom da se emancipuju iz grupe, tako da individualne razlike nadvladaju kolektive sličnosti. Globalizacija pruža radikalno svim građanima ove planete mogućnost da izgrade svoje pojedinačne kulturne ličnosti kroz dobrovoljne akcije, u skladu sa svojim preferencijama i intimnim motivacijama. Građani nisu obavezni, kako u prošlosti tako i danas, na mnogim mjestima, da poštuju identitet koji ih zatvara u koncentracioni logor iz kojeg nema bijega – identitet koji je nametnut preko jezika, nacije, crkve, i običaja mjesta gdje su rođeni. Stoga, globalizacija mora biti dobrodošla jer proširuje horizonte individualnih sloboda.

Dvije historije jednog kontinenta

Možda je Latinska Amerika najbolji primjer apsurdna uspostavljanja kolektivnog identiteta. Šta bi bio kulturni identitet Latinske Amerike? Šta bi bilo uključeno u koherentni skup vjerovanja, običaja, tradicije, obreda i mitologije koji prikazuju ovaj predio kao jedinstvo, koje je jedinstveno i neponovljivo? Naša historija je kovana na terenu intelektualne polemike – ponekad i bijesne – u potrazi za odgovorom na ovo pitanje. Najslavniji je onaj odgovor, nastao s početka 20. stoljeća, koji je zavadio hispaniste i indigeniste⁴¹, a koji je odjekivao širom kontinenta.

Za hispaniste kao što su Jose de la Riva Agüero, Victor Belandier i Francisco Garcia Calderon – Latinska Amerika je rođena kada je, zahvaljujući otkriću i osvajanju, usvojila španski i portugalski jezik te kršćanstvo, kao sastavni dio zapadne civilizacije. Hispanisti ne omalovažavaju predhispanске kulture, ali smatraju da su one samo jedan dio – i to ne primarni – te da su svoju socijalnu i historijsku stvarnost postigli zahvaljujući ogromnom utjecaju sa Zapada.

Indigenisti su, s druge strane, kontrirali moralnom indignacijom navodne koristi koju su Evropljani donijeli u Latinsku Ameriku. Za njih, naš identitet pronalazi svoje korijene i svoju dušu u predhispanским kulturama i civilizacijama, a čiji su razvoj i modernizaciju brutalno zaustavili nasiljem te ih podvrgnuli cenzuri, represiji i marginalizaciji ne samo tokom tri kolonijalna stoljeća, već i kasnije, nakon uspostave republičkog uređenja zemlje. Prema misliocima-indigenistima, autentični „američki izraz“ (da iskoristimo naziv knjige Josea Ledezame Lime) obitava u svim kulturnim manifestacijama – od maternjeg jezika do vjerovanja, obreda, umjetnosti i popularnih običaja – koje su se oduprle zapadnokulturološkim ugnjetavanjima i koje su opstale do današnjih dana. Ugledni historičar koji je promišljao o ovoj temi, Luis E. Varceliz iz Perua, je čak potvrdio da crkve, samostani i drugi spomenici kolonijalne arhitekture trebaju biti spaljeni jer predstavljaju „anti-Peru“. One predstavljaju jednu laž, negaciju netaknutog američkog identiteta za koji se želi kazati da je isključivo identitet koji ima autohtone korijene. Jedan od najoriginalnijih romanopisaca Latinske Amerike, Jose Maria Arguedas, u pričama velike profinjenosti i jarkog moralnog protesta,

41 Indigenisti predstavljaju pripadnike pokreta za emancipaciju Indijanaca – op. prev.

piše o epskom opstanku kulture Quechua u svijetu Anda, bez obzira na prisustvo Zapada koje ih je gušilo i pokušalo iskriviti.

Hispanizam i indigenizam su izdali mnoge odlične historijske eseje i visoko kreativna djela fikcije, ali, sudeći iz naše sadašnje pozicije, obje doktrine se čine jednako sektaškim, redukcioniističkim i lažnim. Objе su nesposobne da uklope ekspanzivnu raznolikost Latinske Amerike u svoju luđačku košulju, i za obje možemo reći da imaju odlike rasizma. Ko bi se usudio tvrditi u današnjem vremenu da nešto samo „latinsko“ ili samo „indijansko“ može predstavljati Latinsku Ameriku? Ipak, napori da se izoliraju i razdvoje naši „kulturološki identiteti“ i danas se nastavljaju političkom i intelektualnom revnošću, koja bi se trebala posvetiti bitnijim temama. Nametanje kulturološkog identiteta ljudima je isto što i zaključati ih u zatvor i negirati im najdragocjeniju vrijednost slobode – onu da mogu biti šta žele, kako žele i ko god da žele. Latinska Amerika nema jednu nego mnoštvo kulturoloških identiteta; niti jedan od njih ne može tvrditi za sebe da ima više legitimnosti ili da je čišći od drugoga.

Naravno, Latinska Amerika utjelovljuje predhispaniski svijet i njegove kulture, koja, u Meksiku, Gvatemali, i zemljama Anda i dalje ima jak društveni utjecaj. Ali, Latinska Amerika je također i ogroman „roj“ govornika španskog i portugalskog jezika s tradicijom dugom pet stotina godina čije prisustvo i akcije imaju odlučujući utjecaj na današnje osobine tog kontinenta. Međutim, nije li Latinskoj Americi i dio Afrike dao svoj doprinos? Zar nije stiglo nešto i iz Afrike na naše obale zajedno sa onim što je pristizalo i iz Evrope? Zar nije Afričko prisustvo neizbrisivo ostavilo traga na našoj koži, u našoj muzici, u našim karakterima, u našem društvu? Kulturni, etnički i društveni sastojci koji čine bogati kolorit Latinske Amerike vežu nas za skoro sve regije i kulture svijeta. Imamo toliko kulturoloških identiteta da možemo konstatovati kao da nemamo niti jedan identitet. Stvarnost je, suprotna onome što nacionalisti misle da je naše najveće blago. To je također odlično uvjerenje koje nam omogućava da se osjećamo kao punopravni građani u ovom svijetu globalizacije.

Lokalni glasovi odzvanjaju svijetom

Strah od amerikanizacije planete je više ideološka paranoja nego li realnost. Nema sumnje, svakako, da je s globalizacijom engleski jezik postao univerzalni jezik našega doba, kao što je to bio latinski jezik u srednjem vijeku. Ova tendencija će nastaviti svoj uspon, jer je on nezabildazni instrument za međunarodnu komunikaciju i transakcije. Međutim, da li to znači da se engleski jezik razvija navedenom brzinom što može utjecati razarajuće na druge velike svjetske jezike? Svakako da ne može. U stvari, istina je suprotna tome. "Nestanak granica" i međusobno zavisni svjetovi stvorili su poticaje za buduće generacije da uče i da se asimiliraju s drugim kulturama, ne iz hobija već iz nužde, jer je sposobnost da se govori nekoliko jezika i da se kreće unutar nekoliko kultura postala ključna za profesionalni uspjeh. Pogledajmo slučaj Španaca. Prije pola stoljeća, ljudi koji govore španskim jezikom su bili zatvorena zajednica; projektovali smo se u samo nekoliko ograničenih načina izvan naših tradicionalnih lingvističkih granica. Danas, španski jezik je dinamičan i uspješan, koristi se na plažama i na velikim posjedima koji se prostiru na svim kontinentima. Činjenica da je 25 – 30.000.000 ljudi koji pričaju španski jezik u SAD-u objašnjava zašto su nedavno dva kandidata za predsjednika SAD-a, teksaški guverner George W. Bush i potpredsjednik Al Gore, kampanje vrišili na engleskom, ali i na španskom jeziku.

Koliko miliona mladih muškaraca i žena širom svijeta je prihvatilo izazove globalizacije i učilo jezike poput japanskog, njemačkog, mandarinskog, kantoneškog, ruskog ili francuskog? Na sreću, ovaj broj će rasti sljedećih godina. Zato je najbolja odbrana naših kultura i jezika da ih promoviramo energično u ovom novom svijetu umjesto da ih samo branimo od utjecaja engleskog jezika. Oni koji ipak tako postupaju i pričaju o kulturama, jednostavno sakrivaju svoje prave namjere: nacionalizam. Ako je nešto u suprotnosti sa univerzalnim sklonostima kulture, to je parohijalna, isključujuća i zbunjujuća vizija koju nacionalisti nameću kulturnim vrijednostima. Najzadivljujuća lekcija kojoj nas uči kultura je da ona ne treba zaštitu od birokrata i komesara, ili da je drže iza željeznog zastora, ili da je odvojena od običaja kako bi i dalje bila živa i bujna. Zapravo je suprotno, ti procesi izvitoperuju i trivializuju

kulturu. Kulture moraju da žive slobodno, u stalnoj viteškoj borbi naspram drugih kultura. Ovo, zapravo, jača i obnavlja kulturu, i dozvoljava joj da se razvija i prilagođava savremenom životnom toku. U antici, latinska kultura nije ubila grčku. Suprotno tome, helenistička kultura je prožeta kroz rimsku kulturu, tako da su preko nje djela Homera i velikih mislilaca kao što su Platon i Aristotel postala dostupna. Globalizacija neće uništiti lokalne kulture, ona će ih otvoriti ka svijetu, i sve što je vrijedno opstanka i održavanja u lokalnim kulturama će ostati i naći plodno tlo gdje će rasti i cvjetati.

To se dešava svugdje po Evropi a posebno je zanimljiva Španija, gdje su s posebnom snagom nicali regionalne kulture. Tokom diktature generala Franciska Franca, regionalne kulture su bile potisnute i osuđene na tajni život. Sa povratkom demokratije, sva velika kulturna moć Španije je bila oslobođena i omogućen joj je bio nesmetan razvoj. U režimu sa lokalnim autonomijama, lokalne kulture su imale izvanredan bum, posebno u Kataloniji, Galiciji i u zemlji Baska, ali i u ostatku Španije. Naravno, ne smijemo pomiješati ovaj regionalni kulturni preporod, koji se može označiti kao pozitivan i obogaćujući, s fenomenom nacionalizma koji predstavlja ozbiljnu prijetnju slobodnoj kulturi.

U svom proslavljenom eseju iz 1948. godine „Notes Towards the Definition of Culture“, T.S. Eliot je predvidio da će u budućnosti čovječanstvo doživjeti renesansu lokalnih i regionalnih kultura. U to vrijeme njegova pretpostavka se činila poprilično smjelom. Međutim, globalizacija to omogućava tek u 21. stoljeću, a što je dovoljan razlog našeg optimizma i radosti. Preporod starih, malih lokalnih kultura će vratiti čovječanstvu bogato mnoštvo djelovanja i izraza koje su nacionalne države uništile, a sve u cilju stvaranja takozvanih nacionalnih kulturnih identiteta krajem 18. i posebno u 19. stoljeću. (Ova činjenica se lahko zaboravlja, ili pokušava zaboraviti zbog njenog moralnog prizvuka.) Nacionalne kulture su često kovane u krvi i ognju, zabranjujući nastavu i objavljivanje na dijalektalnim jezicima ili upražnjavanje religijskih osjećanja ili običaja koji se nisu slagali s onim što su nacionalne države smatrale idealnim. Na ovaj način, u mnogim zemljama svijeta, nacionalne države su prisilno nametnule dominantne kulture iznad lokalnih koje su bile potisnute i službeno ukinute. Nasuprot upozorenjima onih koji se boje globalizacije, nije tako jednostavno totalno izbrisati kulture

– koliko god one male bile – ako je iza njih bogata tradicija i ljudi koji te kulture praktikuju, čak i ako je ista prekrivena. Danas, zahvaljujući slabljenju nacionalnih država, vidimo zaboravljene, marginalizirane i ušutkane lokalne kulture kako se preporučaju i pokazuju dinamične znakove života na globalnoj planetarnoj sceni.

Dodatno štivo

Literatura o moralnosti kapitalizma je ogromna. Većina od toga je nažalost slabog kvaliteta. Evo nekoliko korisnih knjiga koje će vam pomoći u razumijevanju problema vezanih za kapitalizam. Ova lista bi mogla biti i veća, ali su neka djela pomenuta već u ovoj knjizi, uključujući djela Smitha, Misesa, Hayeka, Randa, McCloskeya i drugih koji su usmjereni ka odbrani ideje kapitalizma slobodnog tržišta, iz kojih bez dvoumice možete crpiti korisne informacije. Dakle, dolje navedene knjige su poređane po abecednom redu i mogu biti višestruko korisne po razvoj mentalnih sposobnosti čitatelja.

-Tom G. Palmer

„The Morals of Markets and Related Essays“ H.B. Actona (Indianapolis: Liberty Fund 1993.). Britanski filozof H.B. Acton je pisao jasno o dobiti, konkurenciji, individualizmu i kolektivizmu, planiranju i mnogim drugim temama.

„Morals and Markets: An Evolutionary Account of the Modern World“ Daniela Friedmana (New York Palgrave Macmilan, 2008.). Autor nudi uvid u paralelnu evoluciju tržišta i morala i nudi kontroverzne prijedloge za poboljšavanje ovog sistema.

„The Fatal Conceit: The Errors of Socialism“ F.A. Hayeka (Chicago, novinarski univerzitet Chicago, 1988.). Hayek je dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju, ali nije bio „samo ekonomista“. Ova kratka knjiga – njegova zadnja – objedinila je mnoga njegova istraživanja u namjeri da predstavi sveobuhvatni koncept kapitalizma slobodnog tržišta.

„The Ethics of Redistribution“ Bernarda de Jouevenela (Indianapolis: Liberty Fund, 1990.). Ova vrlo kratka knjiga se temelji na predavanjima sa Univerziteta u Cambridgeu od strane francuskih naučnika. Poglavlja su kratka i koncizna te pokazuju etičke temelje i implikacije pokušaja da se redistribuiraju prihodi u namjeri postizanja veće mate-

rijalne jednakosti.

„Discovery and the Capitalist Process“ Israela Kirznera (Chicago, novinarski univerzitet Chicago, 1985.). Ovaj „austrijski“ ekonomista ispituje kapitalizam, intervencionizam i socijalizam kroz objektiv poduzetništva, te iznosi mnogo zanimljivih stvari o pripremljenosti, inovaciji, poticaju i profitu.

„The Ethics of the Market“ Johna Meadowcrafta (New York Palgrave Macmilian, 2005.). Veoma kratak pregled pitanja postavljenih od strane neprijatelja kapitalizma slobodnog tržišta.

„The Origins of Virtue: Human Instincts and the Evolution of Cooperation“ Matta Ridleya (New York Viking, 1997.). Ridley je zoolog i profesionalni pisac o nauci koji je svoj intelektualni napor usmjerio ka razumijevanju ljudskog ponašanja kroz objektiv evolucijske biologije. Njegovo opserviranje svijeta vrlina, trgovine i imovine je veoma korisno i zabavno za čitatelje.

„The Economics of Rights, Co-operation, and Welfare“ Roberta Sugdena (London: Palgrave macmilian, 2005.). Autor nudi vrlo pristupačan pogled na moralnost imovine i razmjene kroz prizmu teorije igara. Upotrebljeni nivo matematike je jednostavan (zaista) i pomaže nam da shvatimo velika promišljanja filozofa Davida Humea.

„Moral Markets: The Critical Role of Values in the Economy“ uređena od Paul J. Zaka (Princeton: fakultet novinarstva Princeton, 2008.). Eseji u ovoj knjizi razmatraju mnoge teme o moralu i tržištu, te nude napredne naučne uvide u igru teorije, biologije, psihologije i drugih nauka.

Dr. Tom G. Palmer je izvršni pot-predsjednik internacionalnog programa Atlas mreže i nadzire rad timova koji učestvuju u mnogim državama svijeta kako bi unaprijedili principe klasičnog liberalizma.

Dr. Palmer je viši stručni saradnik Cato instituta, a gdje je ranije bio potpredsjednik za međunarodne programe te direktor Centra za promociju ljudskih prava.

Palmer je također bio i saradnik H.B. Earharta na Univerzitetu Hertford, Univerzitetu Oxford, i potpredsjednik Instituta humanih studija na George Mason Univerzitetu. Član je i odbora Učenika Slobode. Objavio je recenzije i članke o politici i moralu u sljedećim naučnim časopisima: „Harvard Journal of Law and Public Policy“, „Ethics“, „Critical Review“ i „Constitutional Political Economy“, kao i radove u: „Slate“, „Wall Street Journal“, the „New York Times“, „Die Welt“, „Al Hayat“, „Caixing“, „Washington Post“, i londonskom „The Spectator“. Diplomirao je liberalnu umjetnost na St. Johns koledžu u Annapolisu, Maryland; zvanje M.A. (magistra u oblasti filozofije) na katoličkom Univerzitetu u Americi, Washington D.C. Svoju doktorsku tezu iz oblasti politike je odbranio na Univerzitetu Oxford. Njegovi radovi su objavljeni u sljedećim novinama: novinama Princeton Univerziteta, časopisu Univerziteta Cambridge, Routledgeu, i drugim akademskim časopisima, a autor je i knjige „Realizing Freedom: Libertarian Theory, History, and Practice“, objavljene 2009. godine.

Ispravno i nepatvoreno poimanje kapitalizma koje je obrađeno u ovoj knjizi ukazuje na to da istinski kapitalizam nije kapitalizam beskrupuloznosti, bahatosti i ostvarenja profita po svaku cijenu. To je zapravo kapitalizam koji je, kako je to u jednom od eseja lijepo opisano, utemeljen na vladavini zakona, jednakosti prava za sve, na slobodi izbora zanimanja, slobodi razmjene ostvarenih dobara, slobodi inovacija, vodeći računa o zaradi i gubitku, kao i o uživanju u plodovima svog rada, te slobodi njihova ulaganja bez straha od oduzimanja ili ograničavanja od strane onih koji nisu ulagali u vlastiti razvoj i profesionalno usavršavanje.

Mr.sc. Ajdin Huseinspahić

Centar za poslovnu afirmaciju (CPA) svojim aktivnostima doprinosi podizanju svijesti o ideji slobodnog tržišta, poduzetništva, slobode i nezavisnosti. Mladima u BiH nudimo informacije kako da grade svoje kapacitete i prosperitetnu budućnost, a poslovnom sektoru pružamo podršku propagiranjem politike i mentaliteta koji podstiče kreiranje stimulativnog poslovnog okruženja putem smanjenja poreza, dadžbina, neefikasnih regulacija, itd. CPA nastoji da bude jak i iskren partner poduzetničkom sektoru i da zajedničkim snagama doprinesemo promjeni stanja u BiH.